B. van der Ploeg
J.H.M. Wijnands

Mededeling 518

VERKENNING TOEKOMSTMOGELIJKHEDEN LANDBOUW RANDSTAD

Januari 1995

SIGN: L27-518
EX. NO. C
MLV:

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)

REFERAAT

VERKENNING TOEKOMSTMOGELIJKHEDEN LANDBOUW RANDSTAD
Ploeg, B. van der, J.H.M. Wijnands
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1995
Mededeling 518
ISBN 90-5242-276-1
93 p., tab., fig., bijl.

Een toekomstverkenning voor de grondgebonden landbouw (rundveehouderij, akkerbouw) in het Randstadgebied. Deze verkenning vond plaats ter ondersteuning van beleid inzake ruimtelijke ordening van de vier randstadprovincies. Centrale thema's: A) Vitaliteit grondgebonden landbouw als drager van het Groene Hart; B) Mogelijkheden om agrarische produktie te verweven met andere functies (natuur, landschap, stedelijk medegebruik).

Het rapport vergelijkt de kracht van de grondgebonden landbouw van het Randstadgebied met die van de rundveehouderij en akkerbouw elders. Hierbij wordt rekening gehouden met kenmerken van agrarische structuur en met gebiedsspecifieke omstandigheden. Dan volgt een inschatting van de meest waarschijnlijke ontwikkeling op middellange termijn, van rundveehouderij en akkerbouw in het Randstadgebied. Het ontwikkelingsaspect "scheiding versus verweving van functies", krijgt vervolgens speciale aandacht. Beide alternatieve ontwikkelingslijnen (scheiding/verweving) worden in vier scenario's uitgewerkt, steeds in een succesvolle en een mislukkende versie. Het laatste deel van het rapport neemt de ontwikkelingsmogelijkheden van specifieke Randstaddeelgebieden onder de loep. Dit gebeurt in het licht van de eerder geschetste scenario's.

Randstad/Groene Hart/Landbouw/Rundveehouderij/Akkerbouw/Toekomstverkenning/Ontwikkelingsmogelijkheden/Scheiding/Verweving

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Ploeg, B. van der

Verkenning toekomstmogelijkheden landbouw Randstad /
B. van der Ploeg, J.H.M. Wijnands. - Den Haag :
Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO). - Fig., tab. -
(Mededeling / Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) ;
no. 518)
ISBN 90-5242-276-1
NUGI 835
Trefw.: landbouw ; Randstad Holland ; toekomst

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

INHOUD

		Blz.
WOORD VOORAF		7
SAMENVATTING		9
1.	INLEIDING	19
1.1	Achtergrond, doel en opzet van deze studie	19
1.2	Werkhypothese	20
1.3	Leeswijzer	20
2.	AGRARISCH RANDSTADGEBIED IN VOGELVLUCHT	22
2.1	Inleiding	22
2.2	Deelgebieden met een eigen karakter	24
2.3	Agrarische structuur vergeleken	25
2.4	Melkveehouderij vergeleken	29
2.5	Akkerbouw vergeleken	34
3.	REGIONAAL DIFFERENTIËRENDE ONTWIKKELINGSFACTOREN	39
3.1	Inleiding	39
3.2	Agrarische structuur	39
3.3	Sociaal-culturele factoren	39
3.4	Cultuurtechnische en natuurlijke omstandigheden	41
3.5	Centrumvoordelen, nabijheid eigen complex	42
3.6	Afstand tot andere agro-complexen	43
3.7	Afstand tot stad en effect grondprijs	43
3.8	Ruimtelijk beleid van de overheid	45
3.9	Gebieden geplaatst naar omstandigheden voor ontwikkeling	47
4.	TOEKOMST GRONDGEBONDEN LANDBOUW RANDSTADGEBIED	51
4.1	Inleiding	51
4.2	Perspectieven melkveehouderij	51
4.2.1	Afzetperspectieven onder invloed markt en landbouwbeleid	51
4.2.2	Technologische ontwikkeling	52
4.2.3	Huidige produktiestructuur	53
4.2.4	Grondbalansen met andere bestemmingen	53
4.2.5	Milieuhygiënische randvoorwaarden	55
4.2.6	Toekomstige ontwikkeling	55
4.3	Perspectieven akkerbouw	55
4.3.1	Inleiding	55

Blz.

4.3.2 Afzetperspectieven onder invloed markt en landbouwbeleid 56
4.3.3 Technologische ontwikkeling 56
4.3.4 Huidige produktiestructuur 57
4.3.5 Grondbalansen akkerbouw met andere bestemmingen 57
4.3.6 Milieuhygiënische randvoorwaarden 57
4.3.7 Toekomstige ontwikkeling 58
4.4 Rundveehouderij en akkerbouw per deelgebied beschouwd 59
4.4.1 Inleiding 59
4.4.2 Oost-Holland 61
4.4.3 West-Holland 62
4.4.4 Zuid-Holland-Zuid 63
4.4.5 Zandgebied Utrecht-'t Gooi 65
4.4.6 Zuidelijk Flevoland 66

5. SCHEIDING EN VERWEVING VAN FUNCTIES IN LANDELIJK GEBIED 67
5.1 Ruimtelijke mogelijkheden in theorie 67
5.1.1 Inleiding: scheiding en verweving 67
5.1.2 Economische versus ecologische verweving 67
5.1.3 Bedrijfsniveau versus gebiedsniveau 67
5.1.4 Schema met negen theoretische mogelijkheden 68
5.2 Mogelijkheden in de praktijk 69
5.2.1 Inleiding 69
5.2.2 Volledige scheiding van functies 70
5.2.3 Verweving uitsluitend op gebiedsniveau 71
5.2.3.1 Economische verweving 71
5.2.3.2 Ecologische verweving 71
5.2.3.3 Economische en ecologische verweving 72
5.2.4 Ecologische verweving op bedrijfsniveau 72
5.2.4.1 Zonder compensatie 72
5.2.4.2 Met indirecte compensatie 72
5.2.5 Economische verwevenheid op bedrijfsniveau 72
5.2.5.1 In waardenarme omgeving 72
5.2.5.2 In waardenrijke omgeving 73
5.2.5.3 Volledige verwevenheid: boer als betaalde verzorger van natuur, landschap of Groene Dienstverlening 73

6. SCHEIDING EN VERWEVING BINNEN SCENARIO'S 74
6.1 Inleiding 74
6.2 Vier scenario's, kwalitatief geschetst 75
6.2.1 Welvarend Koploper Scenario 75

Blz.

6.2.2 Welvarend Eigenstijl Scenario 77
6.2.3 Somber Koploper Scenario 77
6.2.4 Somber Eigenstijl Scenario 78
6.3 Scheiding en verweving binnen scenario's 79

7. SLOTBESCHOUWING: SCHEIDING EN VERWEVING BINNEN GEBIEDEN 80

LITERATUUR 84

BIJLAGEN 87
Bijlage 1 Begrippenlijst 88
Bijlage 2 Zonering agrarisch buitengebied Randstadprovincies 90
Bijlage 3 Rundveehouderij en akkerbouw in referentiegebied Zuid-Holland-Zuid (Flakkee) 91
Bijlage 4 Rundveehouderij en akkerbouw in referentiegebied Overig Flevoland (OFL + NOP) 92
Bijlage 5 Rundveehouderij en akkerbouw in referentiegebied Kop van Noord-Holland 93

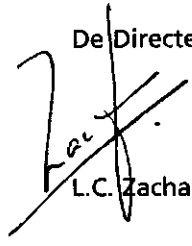
WOORD VOORAF

Verstedelijking en landbouw kunnen heel goed samengaan. Nederland is een klein en dichtbevolkt land maar neemt desondanks als exporteur van agrarische produkten een derde plaats in op de wereldranglijst. Bovendien draagt het Randstadgebied als meest verstedelijkte landsdeel meer dan evenredig bij aan de agrarische produktie. Economisch gezien zijn vooral de in het Randstadgebied gevestigde centra van intensieve tuinbouw belangrijk.

In ruimtelijk opzicht zijn vooral meer extensieve vormen van landbouw van belang. Het leeuwedeel van alle cultuurgrond in het Randstadgebied wordt gebruikt voor rundveehouderij en akkerbouw. Bovendien vormt deze meer extensieve landbouw de belangrijkste basis van het Groene Hart. Het belang van dit Groene Hart wordt vooral benadrukt in de ruimtelijke ordening. Daarbij is het overigens niet altijd vanzelfsprekend dat deze Groene-Hartfuncties tot in lengte van dagen door de landbouw kunnen worden vervuld. Twee punten van kritische aandacht zijn: a) De vitaliteit van de meer extensieve landbouw als economische activiteit die het Groene Hart moet openhouden; b) De verenigbaarheid van economische vitaliteit met een multifunctioneel gebruik van agrarische gebieden binnen de randstad.

Een en ander was reden voor het Randstadoverleg Ruimtelijke Ordening (RoRo) van de vier randstadprovincies, om aan LEI-DLO te vragen een toekomstverkenning te maken voor rundveehouderij en akkerbouw in het Randstadgebied. De studie concentreert zich op ontwikkelingsmogelijkheden van de grondgebonden landbouw in het Randstadgebied die ruimtelijk relevant zijn. De opdrachtgever zal de resultaten van de studie gebruiken voor zijn evaluatie van een enkele jaren geleden (1990) opgestelde integrale visie op de ruimtelijke ordening van de randstad.

De Directeur

L.C. Zachariasse

Den Haag, januari 1995

SAMENVATTING

1. Deze studie

De studie is een verkenning van ontwikkelingsmogelijkheden voor melkveehouderij en akkerbouw in het Randstadgebied op middellange termijn (2015). De opdrachtgever, Randstadoverleg Ruimtelijke Ordening (RoRo) van de vier randstadprovincies, wil de studie gebruiken in een evaluatie van de Interprovinciale Verstedelijkings Visie op de randstad (IPVR). Achtergrond van de opdracht is de in beleidskringen heersende onzekerheid over het duurzaam toekomstperspectief in het Randstadgebied van de meer extensieve landbouwsectoren, melkveehouderij en akkerbouw. Meer inzicht is van belang voor het te voeren ruimtelijk beleid. Daarbij gaat het om de vitaliteit van landbouw als economische activiteit en om de (on)mogelijkheden landbouw te verweven met andere functies.

De nota schetst een beeld van waarschijnlijke en denkbare ontwikkelingslijnen naar de toekomst van de grondgebonden landbouw (melkveehouderij en akkerbouw) in het Randstadgebied. De nadruk ligt op ruimtelijk relevante ontwikkelingen. De studie bevat de volgende onderdelen:

A) een evaluerende beschouwing over tendenties in de melkveehouderij en akkerbouw van het Randstadgebied;
B) een verkenning van de gevoeligheid hiervan voor algemene en sectorale ontwikkelingen;
C) een verkenning van de gebiedsspecifieke omstandigheden en gebiedsspecifiek beleid in relatie tot agrarische ontwikkeling van deelgebieden.

2. Het studiegebied

Het studiegebied is het landelijk gebied binnen en rondom de randstad. Dit gebied omvat de volgende deelzones:

I West-Holland, een afwisselend gebied met weidegebieden en akkerbouwpolders te midden van tuinbouwcentra en steden
(85.000 ha cultuurgrond waarvan 67.000 gras en bouwland);
II Oost-Holland, het uitgestrekte veenweidegebied van Zuid-Holland-Utrecht, en Waterland
(131.000 ha cultuurgrond, waarvan 128.000 weiland);
III Zandgebied van Utrecht-Gooi, een intensieve-veehouderijgebied
(27.00 ha cultuurgrond, waarvan 25.000 ha gras en bouwland);

IV Zuid-Holland-Zuid (Hoeksewaard), een akkerbouwgebied met overloopfuncties voor intensieve tuinbouw en randstad
(21.000 ha cultuurgrond, waarvan 18.000 ha gras en bouwland);
V Zuidelijk Flevoland, polder met nieuw-gestichte akkerbouw- en melkveebedrijven en overloopfuncties voor intensieve tuinbouw en randstad
(23.000 ha cultuurgrond, waarvan 21.000 ha gras en bouwland).

Referentiegebieden voor melkveehouderij en akkerbouw:
A) drie gebieden in randstadprovincies (Kop van NH, Overig Flevoland en Flakkee);
B) twee gebieden in Nederland (Noorden, Overig Nederland);
C) vijf omringende landen, inclusief Denemarken en Frankrijk.

Het Randstadgebied (I t/m V) omvat met 287.000 ha 14% van het Nederlandse areaal cultuurgrond. Hiervan wordt 91% (261.000 ha) gebruikt voor de meer extensieve grondgebonden landbouw. Van dit laatste areaal is 77% (200.000 ha) in gebruik voor melkveehouderij en overige rundveehouderij en 23% (61.000 ha) voor de akkerbouwsector. Twee derde (65%) van de cultuurgrond van de vier randstadprovincies ligt in het studiegebied. De akkerbouw van de vier provincies ligt echter overwegend (59%) buiten het studiegebied (zie onder A).

Tuinbouw is in economisch opzicht dominant binnen de Landbouw van het Randstadgebied, met name voor West-Holland. In deze laatste deelzone is de economische intensiteit van de Landbouw vele keren hoger dan die in andere deelzones. Tuinbouw wordt hier echter slechts beschouwd als "omgeving" voor melkveehouderij en akkerbouw. Enerzijds als een "bedreiging" (concurrerende ruimtegebruiker), anderzijds als een "kans" voor boeren die een nieuwe tak zoeken (nabije infrastructuur).

3. Grondgebonden landbouw in het Randstadgebied

Zonder tuinbouw en intensieve veehouderij, wijkt de economische intensiteit van het agrarisch ruimtegebruik in het Randstadgebied weinig af van het Nederlands gemiddelde. Resterende verschillen in economische intensiteit hangen vooral samen met de verhouding rundveehouderij/akkerbouw. Het akkerbouwgebied Hoeksewaard heeft een lagere economische intensiteit dan de veehouderijgebieden Oost-Holland en Zandgebied. West-Holland, waar akkerbouw en melkveehouderij elkaar afwisselen, neemt een tussenpositie in.

Het Randstadgebied kent een belangrijk lagere mestdruk dan geheel Nederland. De enige uitzondering vormen de deelzones Zuidelijk Flevoland en vooral het Zandgebied. Het weidegebied van Oost-Holland ligt qua mestdruk ongeveer 10% beneden het landelijk gemiddelde voor melkveebedrijven. Echter in vergelijking met Noord-Nederland kennen de melkveebedrijven van het Randstadgebied een relatief hoge mestdruk.

4. Rundveehouderij (melkveehouderij) in het Randstadgebied

Internationaal gezien, heeft de melkveehouderij van het Randstadgebied de volgende kenmerken:
A) grootschalig;
B) modern uitgerust en
C) intensief.

Op hoofdlijnen komt dit overeen met het gemiddelde Nederlandse beeld. Vergeleken met Noord-Nederland is de melkveehouderij van het Randstadgebied kleinschalig, vooral naar beschikbare bedrijfsarealen. Vergeleken met de Oostelijke en Zuidelijke Zandgronden is de melkveehouderij van het Randstadgebied minder intensief en grootschaliger, vooral qua areaal.

In deelzones West-Holland, Zandgebied en vooral Zuidelijk Flevoland is het aantal dieren per hectare op melkveebedrijven hoger dan in het grote weidegebied Oost-Holland. De hogere intensiteit heeft uiteenlopende achtergronden. In West-Holland en het Zandgebied gaan een hogere intensiteit en relatieve kleinschaligheid (vooral qua bedrijfsareaal) samen. In Zuidelijk Flevoland gaat intensiteit samen met relatieve grootschaligheid. Het betreft hier moderne melkveebedrijven met veel grond en omvangrijke melkveestapels.

5. Akkerbouw in het Randstadgebied

De akkerbouw van West-Holland (onder andere Haarlemmermeer) verschilt belangrijk van die van Zuid-Holland-Zuid (Hoeksewaard) en Zuidelijk Flevoland. De akkerbouw in deze laatste gebieden is voor Nederlandse begrippen grootschalig. Dit geldt ook in vergelijking met akkerbouwgebieden in de periferie van de randstad. Met name in de Kop van Noord-Holland en de Noordoostpolder gaat kleinschaligheid (areaal) samen met een hoge economische intensiteit van de akkerbouw.

West-Holland is het meest kleinschalige en intensieve akkerbouwgebied van het Randstadgebied. Tegenover het landelijke akkerbouwbeeld valt het gebied echter nauwelijks uit de toon. In kwalitatief opzicht - bodem/cultuurtechnische situatie - behoort het gebied zelfs tot de beste locaties voor akkerbouw, ook internationaal gezien (zie 6).

6. Regionaal differentiërende ontwikkelingsfactoren

De melkveehouderij van het Randstadgebied bevindt zich overwegend op locaties die ongeschikt zijn voor andere agrarische aanwendingen. De weidebouw is voor overheidsbeleid primair van belang als drager van natuur- en landschapswaarden, vooral in de veenweidegebieden van het Groene Hart (Oost-Holland) en de bufferzones van West-Holland. Overheidsbeleid balanceert tussen wensen van de "dragende functie"

(agrarische produktie) en die vanuit natuur en landschap. Dit spitst zich toe op de vraag wat het meest gewenste waterpeil is. Bij een waterpeil van 50 à 60 centimeter beneden maaiveld en een voldoende bedrijfsareaal, lijkt een goed-renderende melkveehouderij mogelijk. In de moeilijkste veenweidegebieden (hoog water, vaarpolders), wordt de exploitatie extern ondersteund in de vorm van beheers- of reservaatslandbouw. De laatste tijd krijgt vooral het uitgebreide netwerk aan watergangen tussen de weilanden met waardevolle slootkanten meer aandacht.

De akkerbouw van het Randstadgebied bevindt zich qua bodemgesteldheid en cultuurtechnische omstandigheden op locaties van uitmuntende kwaliteit. De economische intensiteit van het grondgebruik in de akkerbouw is echter lager dan in andere takken van land- en tuinbouw. Locaties met akkerbouw zijn ook goede locaties voor deze intensievere agrarische richtingen, vanwege gunstige produktie-omstandigheden en nabije centrumvoorzieningen (vooral tuinbouw). In het bijzonder de Droogmakerijen met akkerbouw van West-Holland zijn bovendien zeer in trek bij allerlei niet-agrarische vormen van ruimtegebruik. Het voortbestaan van de akkerbouw in deze streken is afhankelijk van een "planologische paraplu". In vergelijking met het Groene Hart spelen natuurwaarden een minder grote rol maar is de betekenis van "stedelijke nabijheid" groter. Een belangrijke ontwikkelingsfactor is het relatief hoge peil van de grondprijzen. Dit belemmert oppervlaktevergroting en stimuleert intensivering.

7. Toekomstperspectief melkveehouderij en akkerbouw

Algemeen

De inschatting van de toekomstperspectieven berust op een analyse van enerzijds de te verwachten sectorale ontwikkelingen en anderzijds de situatie in het Randstadgebied.

Melkveehouderij

Door stabilisatie van afzetmarkten en groeiende produktiviteit (1,5% per jaar) zal de omvang van de melkveehouderij (aantal dieren) afnemen. Daarnaast blijft de arbeidsproduktiviteit toenemen. Het aantal bedrijven met rundvee zal daardoor naar verwachting met ruim een derde afnemen. Bedrijfsbeëindiging zal overwegend een geleidelijk proces zijn, met name in de vorm van "uitzingen" van oudere boeren zonder opvolger. De toekomstige veestapel zal voor het overgrote deel gevestigd zijn op bedrijven waar in het verleden de traditionele stal is vervangen door een moderne veestal.

De melkveehouderij van het Randstadgebied weet zich in deze inschatting op middellange termijn goed te handhaven, ook in de meeste veenweidegebieden. In enkele veenweidegebieden met de slechtste pro-

duktie-omstandigheden (vaarpolders, extreem hoog water) is een extern draagvlak (politiek, economisch) nodig. In het merendeel van de weidegebieden is echter handhaven op eigen kracht mogelijk. Dit valt te verenigen met een lichte economische en ecologische verweving op bedrijfsniveau, onder andere door beheersovereenkomsten op een klein deel van het bedrijfsareaal en/of slootkantenbeheer.

Een kritische factor in de bedrijfsontwikkeling kan oppervlakte-vergroting zijn, vooral wanneer externe invloeden (verstedelijking, natuurbeleid) zorgen voor een opwaartse druk op agrarische grondprijzen. Voorwaarde is ook dat koplopers en regionale onderzoeksinstellingen voldoende actief zijn in het aanpassen van algemene technologie aan de specifieke omstandigheden van veenweidegebieden.

Akkerbouw

De akkerbouw van het Randstadgebied zal sterk inkrimpen, vooral in West-Holland. Hierbij spelen externe factoren zoals uitbreiding van intensieve tuinbouw, stedelijke bebouwing en Randstad Groen Structuur, een rol. Bij een dalende oppervlakte akkerbouw en een doorgaande schaalvergroting heeft dit een forse daling van het aantal akkerbouwbedrijven tot gevolg. De bewerkingscapaciteit van machines en verwerkingslijnen blijft toenemen. Een halvering van het aantal bedrijven wordt niet uitgesloten geacht. Veel akkerbouwers zoeken een aanvullend of hoofdinkomen in andere agrarische produktietakken (tuinbouw, veehouderij) of buiten de landbouw. De gemiddelde oppervlakte van de gespecialiseerde akkerbouwbedrijven zal daardoor ondanks het intensieve bouwplan fors toenemen. De omvang van de percelen zal daardoor ook toenemen. Het akkerbouwlandschap zal er zeker grootschaliger uitzien.

Ecologische verweving op bedrijfsniveau zal in de toekomstige akkerbouw een geringere rol spelen dan in de weidegebieden. Wel zullen vanuit milieubeleid strakkere randvoorwaarden worden gesteld aan bespuitingen en mineralengebruik. De verwachting is dat de akkerbouw hieraan zal kunnen voldoen. Ook voor de akkerbouw geldt dat de grens tussen gangbare en geïntegreerde landbouw steeds meer vervaagt.

8. Scheiding en verweving van functies in landelijk gebied

In de studie is nader ingegaan op het gelijktijdig voorkomen, of juist scheiden, van agrarische produktie en andere functies. Aan de orde komen "waar" (niveau) en "waarmee" verweving plaats vindt. In een schema zijn negen opties onderscheiden. Deze zijn hierna globaal geplaatst in een volgorde van toenemende ingrijpendheid voor boeren:

I volledige scheiding van functies,
(Optie 1);

II verweving uitsluitend op gebiedsniveau,
(Opties 2, 3 en 4);

III alleen ecologische verweving op bedrijfsniveau, (Opties 5 en 6);
IV economische verweving op bedrijfsniveau, (Opties 7, 8 en 9).

In geval van natuurproduktie (optie 9) is economische verweving gekoppeld aan ecologische verweving binnen landbouwbedrijven. Overigens heeft verweving in de melkveehouderij een heel andere betekenis dan in de akkerbouw.

De akkerbouw is onderhevig aan sterke prikkels richting economische verweving. Inkomensproblemen maken dat akkerbouwers veelal een sterke behoefte hebben aan een aanvullend inkomen. Bovendien hebben zij vergeleken met de werkgebonden melkveehouders, meer de handen vrij voor andere activiteiten. Externe prikkels hangen vooral samen met stedelijke nabijheid, vooral in West-Holland. Ondernemers zien zich geconfronteerd met individuele stedelingen die iets in het landelijk gebied zoeken. De overheid speelt vooral een beperkende rol door het planologisch beleid ten aanzien van branche-vreemde activiteiten van boeren.

In de melkveehouderij komt de prikkel tot verweving van functies primair van buitenaf. Melkveehouders worden via de overheid geconfronteerd met een maatschappelijke behoefte aan Groene Collectieve Goederen (natuur, landschap). Dit geldt vooral voor het Groene Hart (Oost-Holland). Vergeleken met West-Holland speelt stedelijke nabijheid en ontmoeting met individuele "afnemers van verweving" hier minder een rol. Het gaat vooral om economische verweving die is gekoppeld aan ecologische verweving. Boeren kunnen ingaan op de maatschappelijke vraag, bijvoorbeeld door een beheersovereenkomst aan te gaan. Deze reactie zal nooit losstaan van bedrijfsinterne factoren. Cultuurtechnische handicaps laten melkveehouders in sommige veenweidegebieden nauwelijks keus. Aanvullend inkomen uit natuurproduktie is dan de enige mogelijkheid om boer te blijven. Er zijn overigens ook manieren om via de reguliere markt (niet via de overheid) "van de nood een deugd te maken", vooral door het realiseren van extra toegevoegde waarde uit verkoop aan huis of het maken van streekprodukten (veenweidekaas).

9. Scheiding en verweving binnen scenario's

Er zijn vier gedachtenlijnen (kwalitatieve scenario's) ontwikkeld die maximaal verschillen wat betreft continuïteitskansen en verwevingsmogelijkheden van de grondgebonden landbouw in het Randstadgebied. Het betreft twee Koploper Scenario's waarin boeren, met of zonder succes, aansluiting zoeken bij de mainstream-ontwikkeling in respectievelijk melkveehouderij en akkerbouw. Het gaat verder om twee Eigenstijl Scenario's, waarin boeren zich toeleggen, met of zonder succes, op het creeren en benutten van mogelijkheden die passen bij hun specifieke locaties.

De vier randstadscenario's zijn:

A) Welvarend Koploper Scenario, waarin het systeem van geïndustrialiseerde landbouw (boer als schakel binnen agribusiness) intact blijft doordat het zich aanpast aan nieuwe eisen van markt en milieu, en waarin melkveehouders en akkerbouwers van het studiegebied hun redelijke concurrentiepositie ten opzichte van andere melkveehouderij- en akkerbouwstreken, weten te handhaven;

B) Welvarend Eigenstijl Scenario, waarin iedere boer op eigen wijze inspeelt op specifieke mogelijkheden (persoonlijke en zakelijke omstandigheden) en waarin verweving in het lokale produktiemilieu de overhand heeft op verweving in bovenlokale functionele agribusinesscomplexen;

C) Somber (stagnerend) Koploper Scenario, als onder A maar waarin melkveehouders en akkerbouwers van het Randstadgebied steeds verder achterop raken bij toonaangevende produktiegebieden;

D) Somber Eigenstijl Scenario, waarin reguliere landbouw - agrarische produktie voor agribusiness - onvoldoende inkomen oplevert, zelfs voor een sober bestaan, en waarin boeren noodgedwongen terugvallen op "nevenactiviteiten" als overlevingsstrategie.

In Scenario A (Welvarend Koploper) blijft het inkomen van boeren goed op peil. De bedrijven die het beeld bepalen in het Randstadgebied lijken veel op de bedrijven die de toon zetten in andere succesvolle weidestreken en akkerbouwgebieden. Deze bedrijven passen algemene melkveehouderij-/akkerbouwtechnologie toe, echter wel aangepast aan stringente milieu-eisen, en eventuele lokale bijzondere omstandigheden. Er is hooguit ruimte voor lichte ecologische verweving op bedrijfsniveau. Het zwaartepunt van de ecologische verweving ligt op gebiedsniveau. Binnen dit welvarende scenario is het mogelijk landelijke gebieden "aan te kleden" en een deel van de landbouwgronden voor andere functies op te kopen.

In Scenario B (Welvarend Eigenstijl) blijft het inkomen eveneens goed op peil. Dit inkomen komt grotendeels uit andere bronnen dan reguliere agrarische produktie. Dit gaat gepaard met economische verweving binnen bedrijven. Afhankelijk van de locatie gaat het om ecologische verweving, dienstverlening (met of zonder groen tintje) aan stedelingen en off-farm activiteiten van boeren. Binnen dit scenario past ook het ontstaan van specifieke produktieketens voor streekeigen produkten. Boeren hebben daarbij een zakelijk belang bij een aantrekkelijk aangeklede streek. De verweving op gebiedsniveau behoeft niet onder te doen voor die in het eerste scenario.

In Scenario C (Somber Koploper) blijven boeren van het Randstadgebied zich richten op de algemene ontwikkeling in melkveehouderij/akkerbouw. Zij slagen er echter niet in de aansluiting te behouden. De ontwikkeling van een aangepaste technologie stagneert en elders wordt een dominante technologie ontwikkeld die zich slecht leent voor toepassing in het Randstadgebied. Dit is uitgewerkt voor de melkveehouderij. In dit

scenario neemt de produktie per koe sterk toe, worden de dieren dagelijks driemaal of vaker gemolken (robots), en vervalt de weidegang. Er komen nieuwe hoogproduktieve voedergewassen beschikbaar die in vruchtwisseling worden verbouwd. De veenweidegebieden worden steeds minder aantrekkelijk als vestigingsplaats voor melkveehouderij. De landbouw in veenweidegebieden marginaliseert en tendeert naar terugtrekken. Dit scenario kent een vergaande scheiding van functies. De landbouw trekt zich terug op een beperkte ruimte (onder andere Droogmakerijen?) die zeer intensief wordt gebruikt. Voor de stedelijke buitenwacht valt hieraan waarschijnlijk weinig te beleven. Hoe verlaten veenweidegebieden (bijvoorbeeld moerassen) eventueel worden gewaardeerd, is een open vraag.

In Scenario D (Somber Eigenstijl) staat het overheidsbeleid welwillend tegenover "nevenactiviteiten" van boeren, mits deze kleinschalig blijven. Het beleid is de uitkomst van maatschappelijke consensus, en leidt tot "bekrompen uitkomsten". Boeren krijgen ook als agrarisch producent slechts de beschikking over een zeer beperkte handelingsruimte (onder andere Landinrichting, Hinderwet, Bouwvoorschriften). In dit scenario zijn zij daarom wel gedwongen nevenactiviteiten aan te vatten. Agrarische produktie noch andere activiteiten kunnen professioneel worden aangepakt. Dit scenario leidt tot een platteland waar boeren in economisch opzicht marginaliseren. Er is wel sprake van een aanzienlijke functieverruiming (verweving) op het platteland. Dit geldt binnen agrarische bedrijven maar dat niet alleen: er is ook veel niet-agrarische bedrijvigheid "tussen de agrarische bedrijven door", mede door ex-boeren. De waardering voor het platteland als een rommelzone kan verschillend uitvallen.

10. *Toekomstbeelden voor Binnen-Randstad*

Onderstaande overzicht combineert de ingangen "regio" en "scenario". Rondom-Randstad blijft daarbij buiten beschouwing. Typerend voor Oost-Holland is vooral de veenweidesituatie. Belangrijk is de ecologische verweving die inherent is aan de natuurlijke gesteldheid van het gebied, en die door de overheid wordt gestimuleerd. In West-Holland ligt de nadruk meer op stedelijke nabijheid en individuele contacten met medegebruikers van het platteland.

Wat is het realiteitsgehalte van deze toekomstbeelden?
Voor de melkveehouderij, vooral Oost-Holland, lijkt te gelden dat het eerder (onder 7) geschetste realistische toekomstperspectief het dichtst staat bij het toekomstbeeld volgens het Welvarend Koploper Scenario. Voor de akkerbouw, vooral in West-Holland, is het toekomstperspectief een mengvorm van verschillende scenario's. Het akkerbouwcomplex is dan ook onderhevig aan sterke centrifugale krachten.

Scenario's	Deelzone	
	West-Holland	Oost-Holland
Welvarend Koploper	Moderne akkerbouw-/weidegebiedjes als bufferzones tussen steden.	Groene Hart op basis Geïntegreerde Weidebouw, gematigd aangepaste ontwatering, lichte verweving op bedrijfsniveau.
Welvarend Eigenstijl	Akkerbouw-/weidegebiedjes als groene contramal van stedelijk gebied (overgangszones als verrijking).	Groene Hart op basis van streekeigen bedrijfsvormen, met sterke ecologische verweving.
Somber Koploper	Akkerbouw-Droogmakerijen: Concentratiegebieden van eendimensionale intensieve landb. Veenweiden: Verlaten/marginaal.	Grote delen Groene Hart verlaten of gemarginaliseerd. Overgang naar moerastoestand?
Somber Eigenstijl	Akkerbouw-/weidegebiedjes als rommelzones tussen steden (overgangszones als verarming).	Groene Hart: gemarginaliseerde boeren met extensieve veeteelt en natuurproduktie. natuurproduktie.

Figuur 1 Toekomstbeelden voor Binnen-Randstad (West- en Oost-Holland)

11. Impressie van Rondom-Randstad 2015

Voor het Zandgebied houdt een realistische toekomstverwachting een relatief sterke verdunning van bedrijven en produktie in. In "Somber Koploper" wordt voor deze streek een sterke degradatie van landschap en natuur geaccepteerd. Dit geldt vooral voor naar melkveehouderij uitgebreide grondloze veehouderij. Binnen "Welvarend Eigenstijl" krimpt de produktie sterk, maar valt een ingrijpende verdunning van het aantal bedrijven te voorkomen. Veel boeren kunnen inkomen halen uit recreatieve dienstverlening.

In de realistische toekomstverwachting valt voor de twee akkerbouwgebieden te verwachten dat deze steeds meer in de sfeer van tuinbouw geraken. Zuid-Holland-Zuid (Hoeksewaard) ontwikkelt zich volgens een "IJsselmonde Model". Deze ontwikkeling komt zowel vanbinnen uit als vanbuiten. Akkerbouwers benutten de nabije tuinbouwinfrastructuur (onder andere veilingen), en tuinders uit het ZHG en IJsselmonde zoeken de meest nabije ruimte op. Voor Zuidelijk Flevoland zou een soortgelijk proces inhouden dat het verschil in economische intensiteit ten opzichte van de Kop van Noord-Holland en Overig Flevoland afneemt. Deze ontwikkeling kan in het "Somber Koploper Scenario" versterkt optreden. De akkerbouwgebieden op lichtere zeekleigronden behoren dan tot de wei-

nige locaties die nog aantrekkelijk zijn voor landbouw. In het "Welvarend Eigenstijl Scenario" worden akkerbouwgebieden landschappelijk meer aangekleed - royale beplantingen van erven en dijken - en weten agrarische ondernemers dit te gelde gemaakt door middel van recreatieve dienstverlening.

1. INLEIDING

1.1 Achtergrond, doel en opzet van deze studie

Directe aanleiding voor de opdrachtgever Randstadoverleg Ruimtelijke Ordening (RoRo) van de vier randstadprovincies, is de aanstaande evaluatie van de Interprovinciale Verstedelijkings Visie op de Randstad (IPVR). De studie is primair bedoeld als een aanvulling op het RoRo-rapport over toekomstperspectieven voor akkerbouw en melkveehouderij in de randstad (Versloot, 1994).

De studie is een verkenning van (on)mogelijkheden voor de ontwikkeling van melkveehouderij en akkerbouw in het Randstadgebied op middellange termijn. De tijdhorizon is het jaar 2015. De verkenning baseert zich op informatie en inzichten die direct bij LEI-DLO voorhanden zijn.

Achtergrond van de opdracht is de in beleidskringen heersende onzekerheid over het duurzaam toekomstperspectief voor de meer extensieve landbouwsectoren in de randstad. Dit toekomstperspectief is van groot belang voor het te voeren ruimtelijk beleid in dit verstedelijkte gebied. Het gaat enerzijds om ruimte die eventueel vrij komt voor andere bestemmingen, anderzijds om de vitaliteit van landbouw als economische activiteit en als drager van een cultuurlandschap. Belangrijk is in hoeverre er mogelijkheden zijn om landbouw te verweven met andere functies, natuur en recreatie.

De studie schetst voor de grondgebonden landbouw (melkveehouderij en akkerbouw) in het Randstadgebied waarschijnlijke en denkbare ontwikkelingslijnen naar de toekomst. In de analyse ligt de nadruk op ruimtelijk relevante ontwikkelingen.

De studie bevat de volgende onderdelen:

1) een beschouwing over recente ontwikkelingstendenties in de melkveehouderij en akkerbouw in het Randstadgebied;
2) een verkenning van de toekomst, onder invloed van algemene en sectorale ontwikkelingen;
3) een verkenning van de mate waarin gebiedsspecifieke omstandigheden en gebiedsspecifiek beleid een stempel kunnen zetten op de agrarische ontwikkeling van deelgebieden.

Dit onderzoek heeft het karakter van desk-research. Kwalitatieve analyses vormen de kern van de studie. Empirische onderbouwing beperkt zich tot enkele hoofdpunten van de agrarische structuur en ontwikkeling. Er wordt vooral gebruik gemaakt van gegevens uit de jaarlijkse landbouwtellingen (CBS, LEI-DLO-bewerking) en van uitkomsten van de toekomststudie "Voorbij het Verleden" (LEI-DLO).

1.2 Werkhypothese

Uit de voorgeschiedenis van deze studie blijkt dat in beleidskringen, met name op het gebied van ruimtelijke ordening, twijfel heerst over de levensvatbaarheid op langere termijn van de extensievere landbouwvormen (akkerbouw, melkveehouderij) in een verstedelijkte omgeving zoals het Randstadgebied. Deze kwestie werd actueel bij het voorbereiden van een evaluatie van de Interprovinciale Verstedelijkingsvisie op de Randstad (IPVR) door het Randstadoverleg Ruimtelijke Ordening van de vier betrokken provincies (RoRo).

Tegen deze achtergrond is door een medewerker van RoRo een nota opgesteld, getiteld "Toekomstperspectief voor akkerbouw en melkveehouderij in de randstad" (Versloot, 1994). De hoofdconclusie van deze studie luidt als volgt:

> "het toekomstperspectief van de extensieve landbouw, akkerbouw en melkveehouderij, in de randstad is veel minder negatief dan vaak wordt gedacht."

Aan LEI-DLO is opdracht verstrekt om de opgekomen vraag naar de levensvatbaarheid van melkveehouderij en akkerbouw in het Randstadgebied nader te onderzoeken, met aandacht voor gevoeligheid van prognoses en voor regionale specificatie (zie paragraaf 1.1). De studie dient ook een element van evaluatie van de nota Versloot te bevatten.

Bovenstaande voorzichtig gestelde hoofdconclusie uit de nota Versloot is in de LEI-DLO studie als werkhypothese aangehouden. Hoofdstuk 4 (Toekomst grondgebonden landbouw Randstadgebied) geeft een inschatting van de toekomstkansen van melkveehouderij en akkerbouw in het Randstadgebied. De daaropvolgende hoofdstukken zijn kwalitatieve verkenningen van de betekenis die grondgebonden landbouw kan hebben in het kader van de Bufferzone en Groene-Hartbeleid (scheiding/verweving).

1.3 Leeswijzer

Binnen de studie worden verschillende perspectieven gehanteerd:

1) horizontaal, waarin voor melkveehouderij en akkerbouw regio's worden vergeleken en waarin conclusies worden getrokken voor het Randstadgebied;
2) top-down, waarin vanuit economische en technologische ontwikkelingen in de sectoren melkveehouderij en akkerbouw wordt gekeken naar consequenties voor het Randstadgebied;
3) bottom-up, waarin vanuit de specifieke situatie in het Randstadgebied en deelgebieden wordt gezocht naar ontwikkelingspotenties.

In hoofdstuk 2 (Agrarisch Randstadgebied in vogelvlucht) ligt het accent bij het horizontale perspectief. De belangrijkste regionale verschil-

len binnen het Randstadgebied worden beschreven. Naast deze interne vergelijking is er een vergelijking met de melkveehouderij en akkerbouw in andere delen van Nederland en omringende landen.

Het horizontale perspectief zet ook de toon in hoofdstuk 3 (Regionaal differentiërende ontwikkelingsfactoren). Er wordt onder meer ingegaan op de betekenis van stedelijke nabijheid voor agrarische ontwikkeling.

In hoofdstuk 4 (Toekomst grondgebonden landbouw Randstadgebied) overheerst het top-down perspectief. Vanuit te verwachten sectorale ontwikkelingen kijken wij naar de toekomstige ontwikkeling van de grondgebonden landbouw in het Randstadgebied. De laatste paragraaf differentieert het toekomstbeeld voor het Randstadgebied naar deelgebieden.

De benadering in hoofdstuk 5 (Scheiding en verweving van functies in landelijk gebied) is primair bottom-up. Het hoofdstuk brengt schematisch in kaart welke verschillende verschijningsvormen grondgebonden landbouw kan aannemen binnen landelijke gebieden. De nadruk ligt op scheiding versus verweving ten opzichte van andere functies in landelijke gebieden. In een schema worden negen theoretische mogelijkheden onderscheiden. Dit wordt geïllustreerd met voorbeelden uit de praktijk van melkveehouderij en akkerbouw.

In hoofdstuk 6 (Scheiding en verweving binnen ontwikkelingsscenario's) zijn beide benaderingswijzen aanwezig. De top-down ingang overheerst in twee scenario's (Welvarend Scenario en Somber Kopioper Scenario). Sectorale ontwikkelingsfactoren zijn dominant ten opzichte van gebiedsspecifieke factoren. De bottom-up benadering overheerst in twee andere scenario's (Welvarend Scenario en Somber Eigenstijl Scenario). Het toneel wordt beheerst door ondernemers die inspelen op specifieke persoonlijke en lokale omstandigheden.

Het laatste hoofdstuk (Scheiding en verweving binnen gebieden) combineert een horizontale met een bottom-up benadering. Dit hoofdstuk heeft een integrerend karakter. Deelgebieden worden geplaatst volgens ontwikkelingsmogelijkheden, vooral wat betreft scheiding en verweving van functies.

2. AGRARISCH RANDSTADGEBIED IN VOGELVLUCHT

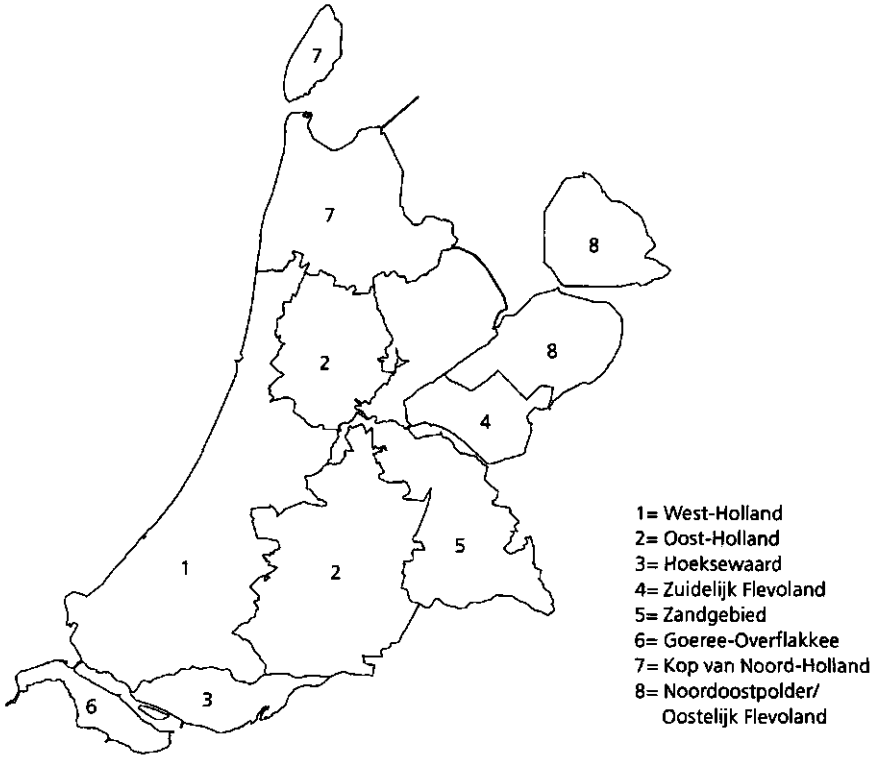
2.1 Inleiding

Deze studie heeft betrekking op rundveehouderij en akkerbouw van het Randstadgebied. Het studiegebied bestaat uit twee hoofdzones: Binnen-Randstad en Rondom-Randstad. Paragraaf 2.2 gaat uitvoeriger in op de interne geleding (zonering) van het Randstadgebied. Nog gedetailleerder is een overzicht in bijlage 2.

Naast deze interne gebiedsvergelijking is een externe positionering van het Randstadgebied. Als vergelijkingsbasis worden elders gelegen referentiegebieden opgevoerd. Deze referentiegebieden dienen enerzijds voor brede interregionale vergelijkingen. De vraag is dan of de melkveehouderij en akkerbouw van het Randstadgebied sterk verschilt van die in de meeste andere gebieden. De vergelijking kan zich anderzijds toespitsen op bepaalde referentiegebieden omdat deze extra interessant zijn vanwege specifieke verschillen met het Randstadgebied. Noord-Nederland bijvoorbeeld, is interessant als de minst verstedelijkte Nederlandse

A- Studiegebied = Randstadgebied
  A1 - Binnen-Randstad
    - West-Holland
    - Oost-Holland = Veenweidegebied
  A2 - Rondom-Randstad
    - Zuid-Holland-Zuid (Hoeksewaard)
    - Zuidelijk Flevoland
    - Zandgebied Utrecht-Gooi
B- Referentie in Randstadprovincies = Buiten-Randstad
    - Zuid-Holland-Zuid (Flakkee)
    - Overig Flevoland (OFL + NOP)
    - Kop van Noord-Holland
C- Referentie in Overig Nederland = Niet-Randstadprovincies
    - Noorden (Gr. + Fr. + Dr.)
    - Overig Nederland
D- Referentie in Omringende landen = NW-Europa
    (melkveehouderij, akkerbouw)
    - Denemarken
    - België
    - Frankrijk
    - Engeland (VK)
    - Duitsland (BRD)

Figuur 2.1 Studiegebied en referentiegebieden

Figuur 2.2 Studiegebied en deelgebieden

tegenhanger van het Randstadgebied. Ook koplopergebieden in de betreffende sector (melkveehouderij, akkerbouw) krijgen extra aandacht als referentiegebied, in het bijzonder bij het inschatten van de huidige concurrentiepositie van het Randstadgebied, en welke ontwikkeling daar noodzakelijk en/of waarschijnlijk is. De drie "perifere Randstadgebieden" krijgen extra aandacht om zo tot een totaalbeeld voor de vier randstadprovincies te komen.

2.2 Deelgebieden met een eigen karakter

Figuur 2.2 geeft een overzicht van het studiegebied, bestaande uit Binnen-Randstad en Rondom-Randstad. Binnen-Randstad bestaat uit West-Holland en Oost-Holland (Veenweidegebied).

Agrarisch Randstadgebied kent vele contrasten. Dit heeft uiteenlopende achtergronden:

A) historische processen van bodemvorming en landaanwinning;
   Laag-Nederland versus vrij klein gebied "Hoog"-Nederland (Utrechts Zandgebied-Gooi);
   In Laag-Nederland het verschil tussen Kleistreken (onder andere Droogmakerijen) en Laagveengebieden;
B) agrarische structuur, vooral enerzijds weidebouwstreken versus akkerbouwgebieden en anderzijds deze landbouwgebieden versus tuinbouwcentra;
C) ligging; Binnen-Randstad versus Rondom-Randstad; Overgangszones versus "zuivere plattelandsgebieden" zoals Kern van Het Groene Hart.
D) toekomstige bestemming in planologisch beleid; "stedelijke bestemming" versus "bestemming buitengebied"; uiteenlopende accent en koersen voor blijvend landelijk gebied.

Een zonering kan meer of minder fijnmazig zijn. Een uitgebreid overzicht in bijlage 2 onderscheidt drie niveaus van verfijning:

1) twee hoofdzones, Binnen-Randstad en Rondom-Randstad;
2) vijf deelzones, waarvan twee in Binnen-Randstad (West- en Oost-Holland) en drie in Rondom-Randstad;
3) een groot aantal kleinere karakteristieke deelgebieden, zoals Krimpenerwaard en Haarlemmermeer.

Binnen-Randstad: West-Holland

In West-Holland is de verscheidenheid zeer groot. Er zijn ten eerste de stadsrandzones, in de Randstedelijke zuidflank (Haaglanden/Rijnmond) en noordflank (Amsterdam-Noordzeekanaal/Haarlem-Leiden).

Ten tweede zijn er kleine en vrij kleine weidegebieden die soms (Midden-Delfland) een bufferfunctie vervullen tussen stadsgebieden. Tot slot zijn er droogmakerijen met akkerbouw, waarvan de omvang varieert

van vrij groot (Haarlemmermeer) via vrij klein (Droogmakerij boven Rotterdam) tot zeer klein (Rijnland, de Venen). Ook telt West-Holland meerdere centra van intensieve tuinbouw (glas, bomen, bollen). Op IJsselmonde en in de bollenstreek-Kennemerland is veel gemengde tuinbouwactiviteit.

Voor de toekomst is van belang dat stedelijke bouwlocaties, infrastructuur en Randstad Groenstructuur veel extra grond zullen vragen. Weidebouw en akkerbouw zijn ook onderhevig aan inkrimping als gevolg van de ruimtebehoefte van intensieve tuinbouw.

Binnen-Randstad: Oost-Holland (Veenweidegebied)

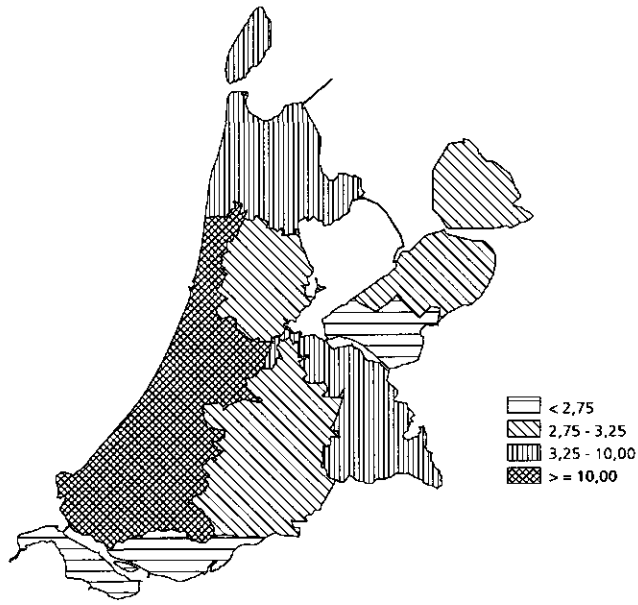
In Oost-Holland is de verscheidenheid heel wat minder groot dan in West-Holland. Melkveehouderij en de daarmee verbonden weidebouw bepalen het beeld. Varkenshouderij is van betekenis maar heeft in de loop van de jaren sterk aan betekenis ingeboet. In de eerste helft van onze eeuw was het deel van het Westelijk Weidegebied tussen IJ/Noordzeekanaal en Lek/Waterweg de streek met de hoogste veedichtheid van Nederland. De zwaartepunten van spoelingdistrict en consumptiemelkgebied lagen overigens meer in West-Holland dan in Oost-Holland. In het deel van Oost-Holland tussen IJ en Lek ging een zware rundveebezetting per hectare veelal samen met de aanwezigheid van varkenshouderij en zelfkazerij. De afgelopen decennia werden varkenshouderij en zelfkazerij op veel bedrijven afgestoten. Bovendien nam het verschil in rundveedichtheid ten opzichte van andere delen van Oost-Holland, met name de Alblasserwaard, sterk af. De Alblasserwaard heeft qua veedichtheid de noorderburen (Krimpenerwaard) ingehaald, is hen qua moderniteit van bedrijfsuitrusting in ruilverkavelingsverband, voorbijgestreefd. Oost-Holland boven het IJ (Waterland) kenmerkt zich ook momenteel door een relatief lage veedichtheid. De bijzondere cultuurtechnische en planologische situatie speelt hierbij een rol. Het zijn de meest uitgesproken veenweidegebieden (hoog water, vaarpolders). Er is relatief veel beheers- en reservaatslandbouw.

Rondom-Randstad

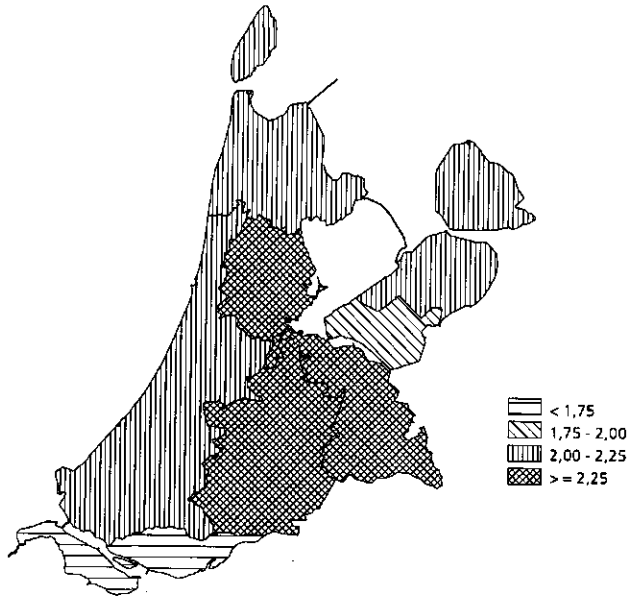
In de zone Rondom-Randstad onderscheiden wij drie deelzones. Het betreft twee overwegend akkerbouwgebieden Zuid-Holland-Zuid (Hoeksewaard) en Zuidelijk Flevoland, alsmede het veehouderijgebied Zandgebied Utrecht/Gooi.

2.3 Agrarische structuur vergeleken

Tabel 2.1 geeft enkele hoofdindicaties van de agrarische structuur in het Randstadgebied, deelzones en referentiegebieden.

Figuur 2.3 Agrarische waarde in nge per hectare cultuurgrond

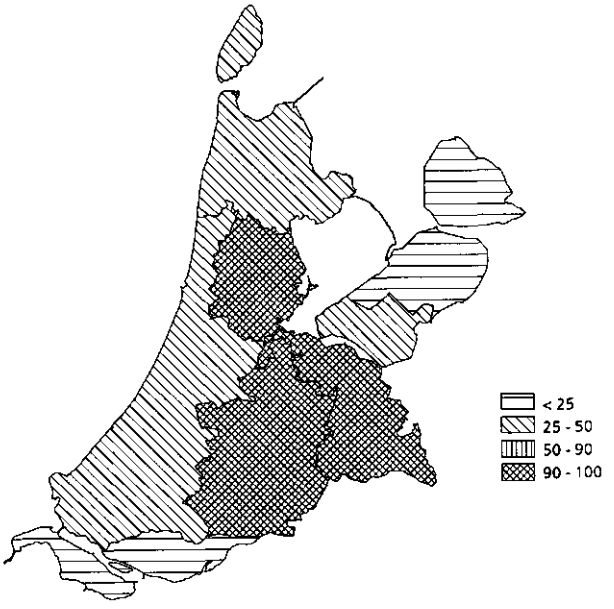
Figuur 2.4 Waarde rundvee-akkerbouw in nge per hectare gras-bouwland

Kolom A (hectares cultuurgrond) geeft een indruk van de oppervlakte van de deelzones. Kolommen B en C bevatten een bruto-maatstaf voor de economische intensiteit van het agrarisch grondgebruik: de economische waarde (in nge) van de gezamenlijke agrarische produktierichtingen per hectare cultuurgrond (zie ook kaart 1). Hiervan beperkt de tweede kolom (C) zich tot de grondgebonden landbouw: rundveehouderij en akkerbouw (zie ook kaart 2). Verder bevatten de kolommen D en E een op de veehouderij toegesneden globale indicatie voor milieu-intensiteit, mestproduktie per hectare. Enerzijds voor gebieden (D) en anderzijds voor de categorie melkveebedrijven (E). In het eerste cijfer (D) is ook de mestproduktie op intensieve-veehouderijbedrijven verdisconteerd, alsmede de lokale afzetmogelijkheden op bedrijven zonder mestproduktie.

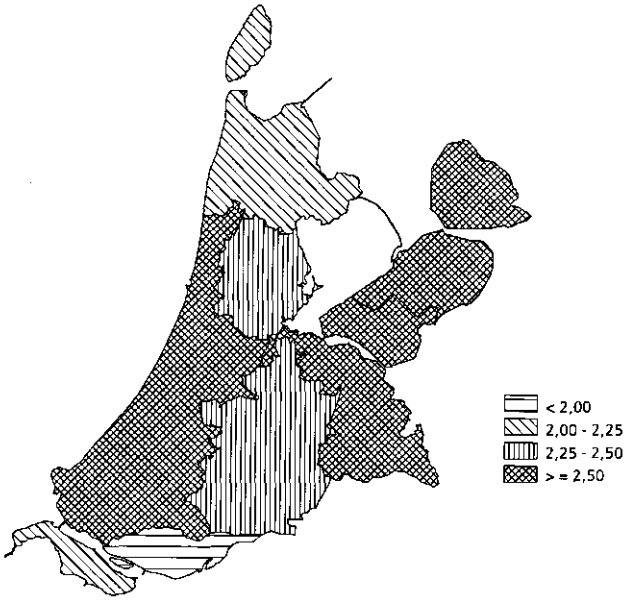
Tabel 2.1 Areaal cultuurgrond (kolom A), economische intensiteit (kolom B) en een indicatie voor milieu-intensiteit (kolommen C en D) in het Randstadgebied en referentiegebieden (1993)

	Areaal cultuurgrond, hectares x 1.000	Economische intensiteit, nge per hectare cultuurgrond (x10)		Milieu-intensiteit, kilo fosfaat uit dierlijke mest per hectare cultuurgrond	
		totaal	grondgeb. (RV + AK)	alle bedrijven	melkveebedrijven
	A	B	C	D	E
Randstadgebied					
Binnen-Randstad:					
1. West-Holland	85	159	21	46	103
2. Oost-Holland	132	30	23	95	101
Rondom-Randstad:					
3. ZH-Zuid (Hoeksewaard)	21	23	15	8	73
4. Zuidelijk Flevoland	23	21	18	28	113
5. Zandgebied	27	33	25	147	134
Totaal Randstadgebied	288	67	22	74	103
Referentiegebieden					
6. ZH-Zuid (Flakkee)	16	22	16	15	84
7. Kop van Noord-Holland	80	46	21	39	88
8. NOP + Oost-Flevoland	72	29	22	22	105
(Vier RS-Provincies)	(456)	(56)	(21)	(58)	(102)
9. Noord-Nederland	567	22	20	61	86
10. Overige vijf provincies	991	38	23	174	134
Totaal Nederland	2.016	38	21	116	112

Bron: CBS-Landbouwtelling, LEI-DLO-bewerking.

Figuur 2.5 Gras en voedergewassen als percentage van cultuurgrond

Figuur 2.6 Nge-rundvee per hectare gras en voedergewassen

Het blijkt dat de economische intensiteit van de agrarische sector in het Randstadgebied ruim 75% hoger is dan het internationaal gezien hoge Nederlandse gemiddelde. De verschillen tussen de deelzones zijn echter groot. Van de deelzones overtreft alleen West-Holland het Nederlandse gemiddelde. Het verschil in economische intensiteit met Nederland vervalt vrijwel wanneer in kolom C tuinbouw (vooral West-Holland) en intensieve veehouderij (vooral Overig Nederland) buiten beschouwing blijven. Verschillen tussen de deelzones hangen vooral samen met oriëntatie op rundveehouderij of akkerbouw. Weidestreken hebben een hogere economische intensiteit dan gebieden met overwegend akkerbouw.

De mestdruk uitgedrukt in kilogram fosfaat per hectare ligt gerekend over alle agrarische bedrijven, ongeveer een derde beneden het Nederlands gemiddelde. Alleen het Zandgebied komt boven dit landelijk gemiddelde uit. In het veenweidegebied van Oost-Holland komt de mestdruk ongeveer een vijfde lager uit dan die in geheel Nederland. Drie andere deelzones hebben een veel lagere mestdruk: West-Holland, Zuidelijk Flevoland en Zuid-Holland-Zuid.

Ook op de melkveebedrijven is de mestdruk relatief laag. Het Randstadgebied komt nu ongeveer 10% beneden het landelijke peil uit. Het gebied houdt overigens het midden tussen de lage mestdruk van Noord-Nederland en de zeer hoge mestdruk van Overig Nederland (vooral zandgronden). Binnen het Randstadgebied kenmerken Zuidelijk Flevoland en vooral het Zandgebied zich door een hoge mestdruk op melkveebedrijven.

Vooral voor West-Holland is een relativering van mestdruk als maatstaf voor milieu-intensiteit op zijn plaats. Buiten de weidegebieden komt hier vrij weinig vee voor. Andersoortige milieu-intensiteit - die niets met mest van doen heeft - zal vooral in de intensieve tuinbouw spelen. Te denken valt aan emissies van kunstmest en andere chemische hulpstoffen.

2.4 Melkveehouderij vergeleken

Ruim twee derde van alle cultuurgrond in het Randstadgebied wordt voor de rundveehouderij gebruikt (tabel 2.2). De plaats die de melkveehouderij in ruimtelijk en in economisch opzicht inneemt, verschilt sterk van gebied tot gebied (zie ook figuur 2.5). West-Holland vertoont een opmerkelijk beeld: de in ruimtelijke opzicht belangrijke melkveehouderij valt in economisch opzicht in het niet bij de tuinbouw. In Oost-Holland en het Zandgebied zet de melkveehouderij in ruimtelijk èn in economisch opzicht de toon.

De gemiddelde intensiteit van de melkveehouderij komt ongeveer overeen met die in geheel Nederland. Het Randstadgebied houdt het midden tussen Noord-Nederland (laag) en Overig Nederland (hoog). Flevoland kent de meest intensieve rundveehouderij van Nederland (zie figuur 2.6).

Tabel 2.2 Ruimtebeslag, economische inbreng en intensiteit van rundveehouderij in het Randstadgebied en referentiegebieden (1993)

	Ruimtebeslag: gras + overig voedergewas in percentage van alle cultuurgrond	Ec. inbreng: nge-rundvee in percentage van nge-landbouw	Ec. intensiteit: nge-rundvee per hectare gras + vg (x10)	
			alle bedrijven	melkveebedrijven
Randstadgebied				
Binnen-Randstad:				
1. West-Holland	45	7	25	28
2. Oost-Holland	95	73	23	26
Rondom-Randstad:				
3. ZH-Zuid (Hoeksewaard)	12	10	18	23
4. Zuidelijk Flevoland	29	39	28	34
5. Zandgebied	90	62	25	28
Totaal Randstadgebied	68	27	24	27
Referentiegebieden				
6. ZH-Zuid (Flakkee)	12	11	20	24
7. Kop van Noord-Holland	46	23	22	26
8. NOP en Oost-Flevoland	14	14	29	31
(Vier RS-Provincies)	(53)	(23)	(24)	(28)
9. Noord-Nederland	64	66	23	25
10. Overige vijf provincies	71	47	26	31
Totaal Nederland	64	41	24	28

Bron: CBS-Landbouwtelling, LEI-DLO-bewerking.

De bedrijfsomvangstructuur van de melkveehouderij van het Randstadgebied komt ongeveer overeen met die van geheel Nederland (tabel 2.3). Vergeleken met Noord-Nederland kent het Randstadgebied een kleinschalige melkveehouderij. Het gemiddelde melkveebedrijf in het Randstadgebied heeft ruim 25 ha grond en een melkveestapel bestaande uit ruim veertig dieren met bijbehorend jongvee. Alleen Zuidelijk Flevoland wijkt sterk in positieve zin af van dit gemiddelde beeld voor het Randstadgebied (figuur 2.9). Afgezien van dit deelgebied, is het Randstadgebied vrij homogeen wat betreft de bedrijfsomvangstructuur in de melkveehouderij.

Van de melkveebedrijven heeft 58% een ligboxenstal, landelijk is dit 68%. Dit verschil met geheel Nederland is vergeleken met een jaar of vijftien geleden, kleiner geworden.

In internationaal verband mag de melkveehouderij van het Randstadgebied worden gekwalificeerd als grootschalig (tabel 2.4). In België,

Tabel 2.3 Bedrijfsgrootte in melkveehouderij en percentage bedrijven met ligboxenstal, in het Randstadgebied en in de referentiegebieden (1993)

	Aantal koeien per bedr.		Areaal per bedrijf		% bedrijven met LB stal
	gem. aantal per bedr.	% bedrijven met 50 e.m. melkkoeien	gem. aantal hectares	% bedr. met 40 ha e.m.	
Randstadgebied					
Binnen-Randstad:					
1. West-Holland	40	31	25	10	51
2. Oost-Holland	42	31	27	12	58
Rondom-Randstad:					
3. ZH-Zuid (H'waard)	34	12	26	6	33
4. Zuid-Flevoland	102	64	49	64	100
5. Zandgebied	38	29	25	9	61
Totaal Randstadgebied	42	31	27	12	58
Referentiegebieden					
6. ZH-Zuid (Flakkee)	51	50	36	28	67
7. Kop van Noord-Holl.	43	34	30	17	64
8. NOP en Oost-Flevol.	60	49	38	25	85
(Vier RS-Provincies)	(42,5)	(33)	(28)	(13)	(59)
9. Noord-Nederland	52	47	37	33	71
10. Overig vijf provincies	40	32	24,5	9	70
Totaal Nederland	43	35	28	16	68

*) Zonder kleinste melkveebedrijven.
Bron: CBS-Landbouwtelling, LEI-DLO-bewerking.

Duitsland en Frankrijk bedraagt het aantal melkkoeien per bedrijf gemiddeld ongeveer de helft van het aantal in het Randstadgebied. Ook zuivel-exporterend concurrent Denemarken kent een minder grootschalige melkveehouderij dan het Randstadgebied. Alleen in Engeland zijn de melkveestapels gemiddeld belangrijk groter.

Het beeld wordt belangrijk anders wanneer wij niet alleen de "situatie" maar ook de "beweging" in aanmerking nemen. Nederland, en vooral het Randstadgebied, kent een traditie van veehouderij die sterk is gebaseerd op het aankopen van voer. In een land als Denemarken bestaat een historische hang naar zelfvoorziening met voer, zowel voor melkveehouderij als voor varkenshouderij. Het landelijk aantal melkkoeien liep in Denemarken al voor de komst van de melkcontingentering terug. Deze tendens heeft zich na 1984 voortgezet. Het gemiddeld aantal melkkoeien op bedrijven die blijven doorgaan met melkveehouderij neemt relatief meer toe dan in het Randstadgebied (en geheel Nederland). Dit komt vooral tot uitdrukking in regio's zoals Jutland, waarin

melkquota worden overgenomen uit regio's waar veel bedrijven stoppen met melkveehouderij.

Denemarken staat niet op zich. Wat Frankrijk betreft, moet men om zich een beeld te vormen van de relatieve positie van de melkveehouderij in het Randstadgebied, niet in de eerste plaats kijken naar de "gemiddelde situatie per bedrijf in het land als geheel" (slechts twintig melkkoeien) maar naar de "beweging in opkomende regio's". Dan ligt een vergelijking met de relatief dynamische ontwikkeling in Bretagne-Normandië - het Jutland van Frankrijk - voor de hand en dan ontstaat voor het randstadgebied het beeld van een melkveehouderijgebied met een afnemende voorsprong.

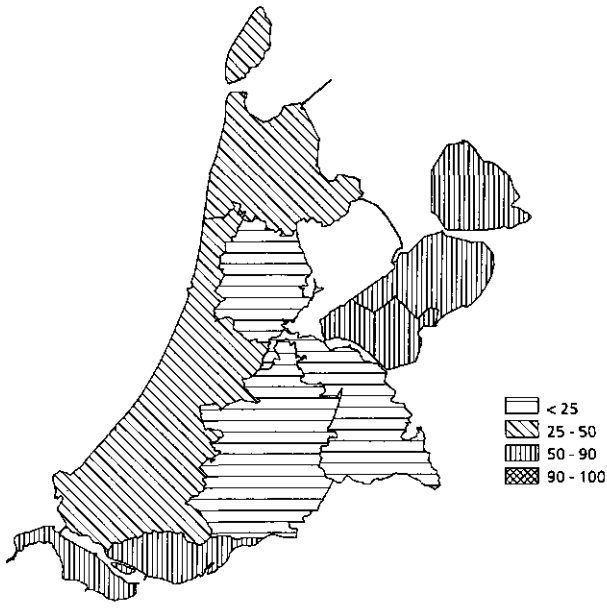
Ook een regionale vergelijking van de ontwikkelingsdynamiek binnen Nederland kan het vrij florissante schaalgroottecijfer van het Randstadgebied relativeren. De melkveehouderij van de Nederlandse zandgronden heeft die van het Randstadgebied in een aantal decennia ingehaald wat betreft de schaalgrootte, en voorbijgestreefd qua moderniteit van de produktie-omstandigheden (vooral stallen). Bedacht moet worden dat vooral Holland beneden het IJ vanouds bedrijven telde die op basis van areaal en omvang van de melkveestapel tot de categorie "middenbedrijven" behoorden maar die gelet op de aanwezigheid van een tweede/derde tak (varkens, zelfkazerij) in werkelijkheid vrij grote ondernemingen waren.

Tabel 2.4 Gemiddelde aantal melkkoeien per bedrijf, en percentage bedrijven met 30 of 50 en meer melkkoeien in Nederland en andere landen 1987

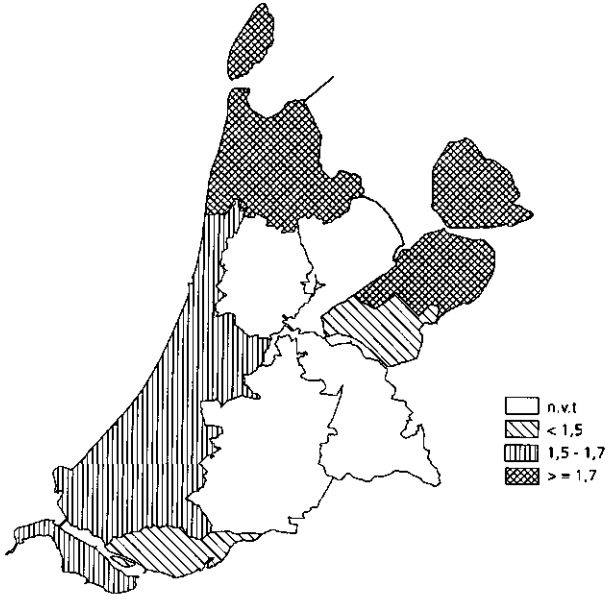
	Gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf	% bedrijven met	
		30 melkkoeien e.m.	50 melkkoeien e.m.
Nederland	40	60	31
Denemarken	30	45	17
België	24	31	10
Frankrijk	20	24	5
GB	61	73	50
BRD	16	14	3

Bron: Eurostat Structuur-enquête 1986/87.

Een gemiddelde omvang van ongeveer veertig melkkoeien is weinig wanneer wordt gelet op wat optimaal is bij geldende prijsverhoudingen (dure arbeid) en de stand van de techniek. Een bedrijf met veertig melkkoeien is duidelijk suboptimaal, en ook aanmerkelijk minder dan wat gebruikelijk is in koplopergebieden, bijvoorbeeld Flevoland.

Figuur 2.7 Bouwland als percentage van cultuurgrond

Figuur 2.8 Nge-akkerbouw per hectare bouwland

Overigens is er ook reden voor een relativering ten gunste van de melkveehouders in het Randstadgebied. Uit onderzoek naar bedrijfsstijlen in het Westelijk Weidegebied (Van der Ploeg, 1990), komt naar voren dat er naast de "koploperstrategie", andere strategieën zijn om een melkveebedrijf overeind te houden. Juist Dubbel-Doel Strategieën en op kostenreductie gerichte Zuinige Strategieën zouden goed kunnen klikken met wat de overheid in Groene en Blauwe-Koersgebieden voorstaat.

2.5 Akkerbouw vergeleken

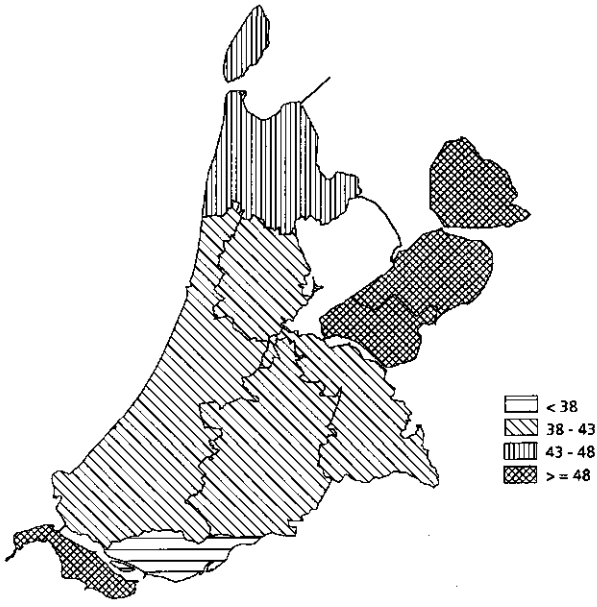
In het Randstadgebied gebruikt de akkerbouw 22% van de grond en levert 7% van agrarische toegevoegde waarde (tabel 2.5).

De akkerbouw van de vier randstadprovincies bevindt zich vooral buiten het eigenlijke Randstadgebied (zie ook figuur 2.7). In Zuid-Hol-

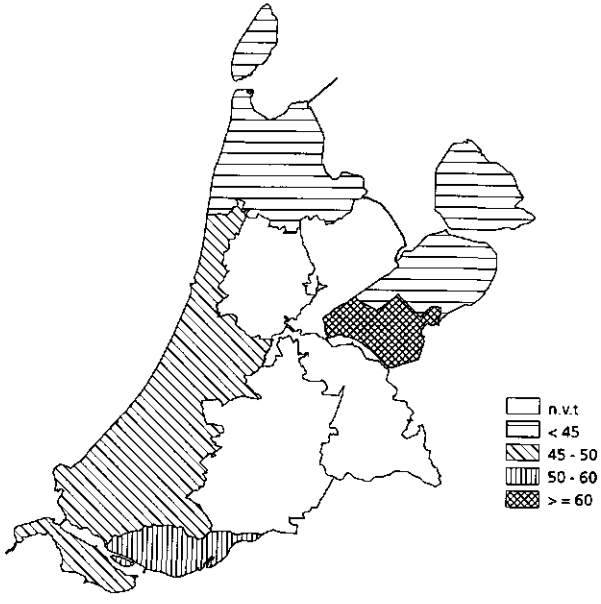
*Tabel 2.5 Ruimtebeslag, economische inbreng en intensiteit akkerbouw *) in het Randstadgebied en referentiegebieden (1993)*

	Ruimtebeslag: bouwland in percentage cultuurgrond	Ec. inbreng: nge-akkerb. in % nge-landbouw	Ec. intensiteit: nge-akkerb. per hectare bouwland (x10)
Randstadgebied			
Binnen-Randstad:			
1. West-Holland	33	4	15
2. Oost-Holland	3	2	.
Rondom-Randstad:			
3. ZH-Zuid (Hoeksewaard)	75	47	14
4. Zuidelijk Flevoland	67	44	14
5. Zandgebied	4	2	.
Totaal Randstadgebied	22	7	15
Referentiegebieden			
6. ZH-Zuid (Flakkee)	80	63	16
7. Kop van Noord-Holland	31	16	20
8. NOP en Oost-Flevoland	72	49	19
(Vier RS-Provincies)	(34)	(11)	(17)
9. Noord-Nederland	35	22	14
10. Overige vijf provincies	23	11	14
Totaal Nederland	29	13	15

*) Akkerbouw, exclusief voedergewassen (onder andere snijmais) maar inclusief akkerbouwmatige tuinbouwteelten.
Bron: CBS-Landbouwtelling, LEI-DLO-bewerking.

Figuur 2.9 Aantal melkkoeien per melkveebedrijf

Figuur 2.10 Hectares cultuurgrond per akkerbouwbedrijf

land-Zuid (Hoeksewaard) en in Zuidelijk Flevoland is akkerbouw wel veruit de grootste ruimtegebruiker maar komt als relatief extensieve landbouwtak qua economische inbreng niet verder dan bijna de helft van alle agrarische toegevoegde waarde. In West-Holland is ongeveer een derde van alle cultuurgrond in gebruik voor de akkerbouw. De economische inbreng binnen het gebied is nog bescheidener dan die van de melkveehouderij.

Tabel 2.6 Areaal cultuurgrond per akkerbouwbedrijf in het Randstadgebied en referentiegebieden (1993)

	Areaal cultuurgrond per bedrijf		
	gemiddeld areaal in hectare	% bedr. met 50 ha en meer	% bedr. met 75 ha en meer
Randstadgebied			
Binnen-Randstad:			
1. West-Holland	48	33	12
2. Oost-Holland	.	.	.
Rondom-Randstad:			
3. ZH-Zuid (Hoeksewaard)	58	45	17
4. Zuidelijk Flevoland	113	74	12
5. Zandgebied	.	.	.
Totaal Randstadgebied	62	42	13
Referentiegebieden			
6. ZH-Zuid (Flakkee)	49	35	16
7. Kop van Noord-Holland	43	29	6
8. NOP en Oost-Flevoland	40	21	6
(Vier RS-Provincies)	(48)	(30)	(9)
9. Noord-Nederland	57	48	21
10. Overige vijf provincies	45	30	10
Totaal Nederland	50	36	13

*) Zonder kleinste akkerbouwbedrijven.
Bron: CBS-Landbouwtelling, LEI-DLO-bewerking.

Het gemiddelde akkerbouwbedrijf van het Randstadgebied heeft ongeveer 60 ha cultuurgrond. In West-Holland ligt dit gemiddelde op ongeveer 50 ha (zie ook figuur 2.10), dit is ongeveer evenveel als in geheel Nederland. In Zuid-Holland-Zuid en vooral in Zuidelijk Flevoland, zijn de akkerbouwbedrijven gemiddeld groter dan in geheel Nederland. De economische intensiteit van de akkerbouw in het Randstadgebied verschilt niet van de akkerbouw in geheel Nederland. Overigens is de akkerbouw

buiten het studiegebied in de randstadprovincies intensiever dan die in het studiegebied (zie ook figuur 2.8). Dit moet in samenhang worden gezien met de relatief kleine bedrijfsarealen in de oudere IJsselmeerpolders. De hogere intensiteit daar valt vooral toe te schrijven aan de grote betekenis van de pootaardappelteelt.

Tabel 2.7 Gemiddelde areaal cultuurgrond op akkerbouwbedrijven en percentages bedrijven boven minimumareaal granen, aardappelen en suikerbieten, in Nederland en andere landen (1993)

	Gemiddeld aantal hectare per bedrijf	% bedrijven met gewasareaal vanaf		
		20 ha granen	5 ha aardappel	10 ha suikerbiet
Nederland	32	9	43	17
Denemarken	38	30	30	20
België	30	9	8	14
Frankrijk	52	21	4	32
GB	108	50	28	53
BRD	25	10	4	15

Gegevens kolom A: Bedrijfstype General Field Cropping.
Bron: Eurostat Structuur-enquête 1986/87.

Nederlandse akkerbouwers beschikken in het algemeen over veel minder grond dan hun buitenlandse collega's. Dit gegeven heeft echter een betrekkelijke betekenis. Wanneer gespecialiseerde graanbedrijven op gronden met beperkte mogelijkheden tot vruchtwisseling - vooral buiten Nederland - buiten beschouwing blijven, wijkt onze akkerbouw nauwelijks af van het gemiddelde beeld in omringende landen. Dit blijkt uit bovenstaande tabel die betrekking heeft op bedrijven met overwegend vruchtwisselingsteelten.

Voor de Nederlandse (en randstedelijke) akkerbouw geldt echter nog meer dan voor de melkveehouderij dat de bedrijfsomvang in het algemeen suboptimaal is wanneer technische mogelijkheden, met name de bewerkingscapaciteit van machines, als maatstaf worden genomen. Door het bedrijfsoverkoepelend gebruik van machines (mechanisatiebedrijven, samenwerking) kunnen echter ook kleinere bedrijven schaalvoordelen realiseren. Bij de gedaalde opbrengstprijzen in de akkerbouw, ontstaat dan evenwel een extra impuls om inkomen-genererend emplooi te vinden voor vrijkomende arbeid.

De Nederlandse akkerbouw is ook kleinschalig in vergelijking met belangrijke koplopergebieden, zoals Noord-Frankrijk en East Anglia. De

Nederlandse (randstedelijke) akkerbouwer beschikt hiermee vergeleken over weinig, en dure grond. Een kwalitatieve vergelijking zal echter veelal in het voordeel uitvallen van de randstedelijke akkerbouwer. Rechte percelen, kalkrijke kleigrond met een vlakke ligging en zonder stenen en omgeven door sloten waaruit kan worden beregend (tenzij het water brak is) zijn elders vrij zeldzaam. Dit geldt zelfs binnen de Nederlandse verhoudingen: denk bijvoorbeeld aan het Oldambt, waar de grond eigenlijk te zwaar is om hakvruchten te telen.

3. REGIONAAL DIFFERENTIËRENDE ONTWIKKELINGSFACTOREN

3.1 Inleiding

Dit hoofdstuk behandelt factoren die van invloed kunnen zijn op de ontwikkeling van de landbouw in een regio. Deze factoren zijn in dit kader niet uitputtend te behandelen. De functie van dit hoofdstuk is vooral het tableau te laten zien van regionaal differentiërende ontwikkelingsfactoren.

De volgorde in de behandeling loopt van "binnen" naar "buiten", dat wil zeggen van "agrarische structuur" naar "omgeving". Soms is het verschil tussen "intern" en "extern" moeilijk aan te geven. Paragraaf 3.3 neemt cultuurtechnische factoren (semi-extern) samen met natuurlijke factoren (extern).

3.2 Agrarische structuur

Enkele aspecten van agrarische structuur zijn hiervoor behandeld in de regionale typering van melkveehouderij en akkerbouw: met name bedrijfsgrootte en economische intensiteit. Daarbij werd vooral verwezen naar de betekenis voor de concurrentiepositie in vergelijking met koplopergebieden. In deze studie is echter niet alleen de betekenis voor reguliere landbouw van belang maar ook die voor verwevingsopties. Produktierichting melkveehouderij of akkerbouw, lijkt dan een van de meest relevante kenmerken van agrarische structuur (zie hoofdstuk 5).

De regionale verschillen in bedrijfsgroottestructuur zijn binnen het Randstadgebied vrij klein. Binnen de gebieden nemen de verschillen in bedrijfsgrootte toe. In het verleden kenden de weidegebieden een groot aantal middenbedrijven. Het uit elkaar groeien van de bedrijven werkt economische verweving in de hand, vooral op de kleinere bedrijven.

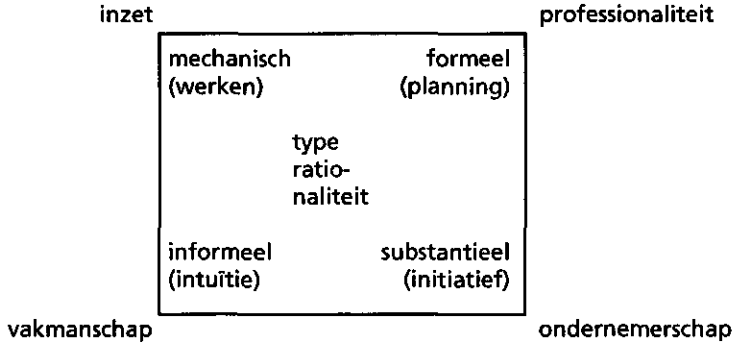
3.3 Sociaal-culturele factoren

Sociaal-culturele factoren zijn minder gemakkelijk hard te maken dan zakelijke factoren. Toch lijken deze sociaal-culturele factoren van belang voor de ontwikkeling van de landbouw. Blijven doorgaan als boer, ook bij sterk negatieve rentabiliteit, wordt bijvoorbeeld in de hand gewerkt door gehechtheid aan het bestaan als zelfstandig boer. Vooral wanneer dit samengaat met een sterk ontwikkeld arbeidsethos.

De volgende categorieën van sociaal-culturele factoren lijken in beginsel van belang:

A. factoren op niveau individuele boer of gezinsbedrijf
   A-1 Persoonlijke instelling in beroep
   A-2 Opvattingen over verhoudingen bedrijf/boerengezin, inclusief belang van opvolging/bedrijfscontinuïteit;
   A-3 Opvattingen over bedrijfsontwikkeling, positief inspirerend danwel negatief afhoudend;
B. factoren op boven-individueel niveau
   B-1 Verhouding tussen boeren onderling, bijvoorbeeld openheid en geneigdheid tot samenwerking;
   B-2 Houding tegenover omringende agribusiness, met name behoefte aan autarkie, niet in keten opgenomen willen worden;
   B-3 Houding tegenover overheid en niet-agrarische buitenstaanders.

Uit onderzoek in Boskoop en de Veenkoloniën blijkt dat agrariërs sterk verschillende accenten leggen bij de invulling van hun beroep. Dit zal vermoedelijk ook gelden voor melkveehouders en akkerbouwers in het Randstadgebied. Dit kan worden verhelderd met behulp van onderstaand overzicht waarin vier "hoekstenen van het beroep" staan weergegeven. Boeren kunnen van elkaar verschillen wat betreft de richting (hoeksteen) waarin zij zich proberen sterk te maken.

Schema: hoekstenen in het beroep

De duidelijkste aanwijzingen voor regionale verschillen tussen agrariërs hebben betrekking op de as "inzet---professionaliteit". Boeren in veehouderijgebieden zoeken het vanouds, vergeleken met hun collega's in akkerbouwgebieden, meer in "inzet" (dag-in-dag-uit hard werken) en minder in "professionaliteit" (rationeel, geschoolde aanpak). Belangrijke indicaties voor "professionaliteit" zijn het schoolopleidingsniveau en de geneigdheid tot participeren in studiekringen en dergelijke. Vanouds bestaat er niet alleen een belangrijk sociaal-cultureel verschil tussen akker-

bouwers en veehouders maar ook tussen veehouders in het gebied boven het IJ en hun collega's in het Utrechts-Zuidhollands weidegebied. Het gebied beneden het IJ stond meer in het teken van "inzet" met het hele gezin (denk ook aan zelfkazerij), melkveehouders Boven het IJ stonden dichter bij de Calculerende Homo Economicus uit economische leerboekjes.

Vakmanschap en Ondernemerschap hebben in het recente verleden een andere inhoud gekregen. Graslandbeheer en voederwinning waren voorheen in het Westen meer dan in de weidegebieden van het Noorden ondergeschoven kindjes. Deze hoekstenen van het beroep komen nu meer op de voorgrond te staan. Daarbij blijkt een minimum aan professionaliteit - registreren en analyseren van gegevens - noodzakelijk. De indruk is dat de verschillen in professionaliteit tussen het Westelijk Weidegebied en de meest professionele weidestreken sterk zijn verminderd. Hetzelfde kan gelden voor de verhouding tussen Inzet en Ondernemerschap: de neiging om door middel van investeringen arbeid te vervangen door technologie/kapitaal. Ondernemerschap in de zin van grensverleggend bezig zijn, gaat steeds meer gepaard met investeringen in nieuwe technologie en bedrijfsuitrusting. Ook hier is een minimum aan professionaliteit (calculatie) nodig.

3.4 Cultuurtechnische en natuurlijke omstandigheden

De echte veenweidegronden zijn niet alternatief aanwendbaar, waardoor de kans afwezig is dat boeren zullen overgaan van weidebouw en melkveehouderij naar een andere vorm van grondgebonden landbouw. Evenmin is het waarschijnlijk dat boeren op grote schaal spontaan gronden "braak" zullen laten liggen. Vooral in de hoogwater veenstreken is de (slappe) bodemgesteldheid een handicap, vergeleken met andere melkveehouderijgebieden. Op bedrijven met een goede bedrijfsstructuur - vooral voldoende grond - valt hier door melkveehouders mee te leven. Dit laatste geldt zonder externe financiële ondersteuning niet voor vaarpolders of andere veenweidestreken waar een bergboerensituatie bestaat. De cultuurtechnische omstandigheden - verkaveling, ontwatering en ontsluiting - zijn dermate slecht dat het niet lonend is de weilanden te gebruiken. Wil men deze gebieden niet laten verruigen, dan zal ondersteuning van boeren noodzakelijk zijn.

De akkerbouw van het Randstadgebied is overwegend gevestigd op mooie vlakke en rechthoekige kavels op hoogwaardige (klei)gronden. Deze gronden lenen zich ook voor teelten die een relatief uitgebreide grondbewerking vragen (hakvruchten) of die een extra belang hebben bij groei- of oogstzekerheid, vooral vanwege kostbaar uitgangsmateriaal (sommige tuinbouwteelten). Toevoer van oppervlaktewater in het groeiseizoen, kwalitatief of kwantitatief, schiet soms tekort. Vooral een te hoog zoutgehalte kan een probleem vormen.

De akkerbouwgebieden vormen ook voor veel andere agrarische en niet-agrarische vormen van grondgebruik een aantrekkelijke locatie. Gezien vanuit de omringende randstad en tuinbouwcomplexen vormen de Droogmakerijen zoals de Haarlemmermeer een aantrekkelijke vestigingsplaats. In de tuinbouw komt de wens tot vestiging in nabije polders vooral van de glastuinbouw. Een soortgelijke behoefte zal in de toekomst vanuit de bollenstreek en Boskoop meer een voorwaardelijk karakter hebben. Vanuit de bollenstreek gezien is de kwaliteit van het naar boven te halen zand een kritische factor. En vanuit Boskoop lijkt de mate waarin kwekers omschakelen van het telen in venige grond naar containerteelt - liefst op stevige ondergrond - doorslaggevend.

3.5 Centrumvoordelen, nabijheid eigen complex

Melkveehouders en akkerbouwers zijn opgenomen in functionele agribusinesscomplexen. Slechts enkele melkveehouders (zelfkazers) zijn niet opgenomen in het melk-zuivelcomplex, vooral Melkunie-Campina. Tussen de verschillende zuivelcomplexen bestaan belangrijke verschillen in prestaties, afgemeten aan uitbetalingsprijzen. Het Westen houdt wat dit betreft het midden tussen Noord-Nederland (relatief hoog) en Oost-Nederland. Wanneer op dit punt al sprake is van centrumvoordelen, delen melkveehouders van het Randstadgebied dit met de "gemiddelde Nederlandse melkveehouders". Andere centrumvoordelen kunnen liggen op het vlak van informatie-uitwisseling en een gedeelde beroepscultuur rond zaken als ondernemerschap en bedrijfsgebondenheid. Een belangrijk pluspunt voor de melkveehouderij van het Groene Hart (Oost-Holland) in internationaal verband, is de "dichte pakking" van bedrijven en ondernemers. Dit heeft voordelen in zakelijk opzicht: draagvlak voor toeleverende en afnemende bedrijven. Het schept ook gunstige voorwaarden voor het wederzijds stimuleren en onderling uitwisselen van informatie en ervaringen door melkveehouders. Overigens ontstaan ook in sommige andere landen in toenemende mate centrumvoordelen door regionale concentratie van melkveehouderij (bijvoorbeeld Bretagne, Jutland, Ierland). Voor kleinere melkveegebieden zoals Midden-Delfland lijkt een afstand van dertig à vijftig kilometer tot het grote weidegebied op zich geen barrière te zijn om te participeren in de centrumfunctie.

Vergeleken met melkveehouders, maken akkerbouwers deel uit van een groter aantal functionele complexen. Belangrijk is het bieten-suikercomplex. De afstand van primaire producent tot verwerking zijn vanuit het Randstadgebied relatief klein. Verkeerscongesties vormen echter een handicap in het Randstadgebied. Ook de aardappelteelt wordt de laatste decennia steeds sterker in functionele complexen opgenomen. Een geleidelijk toenemend deel van de aardappelteelt wordt industrieel verwerkt, bijvoorbeeld tot frites. In de afzet als consumptie-aardappel, bestaat een tendens tot harmonisatie (merkaardappelen). Ook voor de aardappelteelt geldt dat akkerbouwers van het Randstadgebied zich op een rela-

tief centrale locatie bevinden. Periferie-nadelen kunnen zich voordoen op het vlak van informatievoorziening - weinig nabije collega's, en verdeelde bedrijfsoriëntaties - en op dat van de beschikbaarheid van nabije mechanisatiebedrijven. Dit geldt speciaal voor de kleinere akkerbouwgebieden in West-Holland.

3.6 Afstand tot andere agro-complexen

De aanwezigheid in de nabijheid van een relatief grote tuinbouwsector is gunstig voor de akkerbouwers. Ze kunnen eventueel gebruik maken van dezelfde toeleverende instellingen en - nog belangrijker - van dezelfde afzetkanalen. De overschakeling op grove opengrondstuinbouw wordt daardoor vergemakkelijkt. Immers, kennis van de teelt en afzetkanalen zijn in de nabijheid ruimschoots aanwezig. Overigens zijn aan de nabijheid van tuinbouwcentra voor de akkerbouw ook nadelen verbonden. De mate waarin dit geldt, is vooral afhankelijk van de ruimtebehoefte van de tuinbouw. Deze hangt niet alleen samen met netto-expansie van tuinbouw, maar ook met ingrepen zoals reconstructie en verplaatsing onder stedelijke invloed. In het onderdeel over grondmarkt en grondprijzen worden bij dit onderwerp enkele kanttekeningen geplaatst.

3.7 Afstand tot stad en effect grondprijs

Historisch gezien, leidt stedelijke nabijheid tot hogere prijzen op de agrarische grondmarkt (Von Thünen, 1863). Lagere transportkosten naar afzetmarkten vertaalden zich in hogere prijzen voor de grond. Recentelijk constateerde Luyt (1994) een nauwe samenhang tussen het gezinsinkomen van landbouwers in een regio en het prijspeil op de regionale agrarische grondmarkt. Een afgeleide hiervan is dat een intensief agrarisch grondgebruik samen gaat met hoge grondprijzen: het gezinsinkomen per hectare is dan relatief hoog.

Op de agrarische grondmarkt in veehouderijgebieden met de hoogste veedichtheid (Zuidelijk Zandgebied) bedragen de prijzen dan ook ongeveer het dubbele vergeleken met die op de agrarische grondmarkt voor een vergelijkbare grondsoort, in landsdelen met de laagste veedichtheid (Noordelijk Zandgebied). In het Westelijk Veenweidegebied ligt de grondprijs gemiddeld ongeveer 20% hoger dan in de Noordelijke Veenweidestreek. Ook dit verschil zal minstens voor een deel worden veroorzaakt door het verschil in intensiteit.

De agrarische grondmarkt met veruit de hoogste prijzen (niet in de tabel) bevindt zich op het grensvlak van intensieve tuinbouwcentra en omringende akkerbouw- en weidegebieden. De werkingssfeer van deze deelmarkt wordt bepaald door specifieke bodemgeschiktheid (bollenteelt) en/of planologische toestemming (in het Westen: glas, bollen, boomkwekerij). De maximale hoogte van de biedprijzen voor gronden

wordt waarschijnlijk zeer overwegend bepaald door algemene sectorrentabiliteit en specifieke centrumvoordelen. Nabijheid van stedelijke centra op zich lijkt minder een rol te spelen. Deze nabijheid heeft wel een essentiële rol gespeeld bij het ontstaan van de huidige centra: de stad als moeder van de tuinbouw. De centrumvoordelen zijn nadien als het ware een zelfstandig leven gaan leiden.

Tabel 3.1 Gemiddelde prijs in de periode 1991-93 op regionale agrarische grondmarkten, exclusief tuinbouwgronden

	Gemiddelde prijs in guldens per hectare	Verhandelde oppervlakte in hectaren
Randstadgebied		
- Utrechts Zandgebied	55.484	39
- Waterland en Droogmakerijen	28.638	586
- Overig Oost-Holland	42.982	2.145
- West-Holland	50.433	781
- Hoeksewaard	45.219	312
Referentiegebieden		
- Flakkee	39.035	720
- IJsselmeerpolders	44.597	344
- Fr. Bouwhoek + Gr. Hogeland	27.846	1.823
- Noordelijke veenweidestreek	25.891	1.966
- Noordelijke kleiweidestreek	31.844	1.205
- Noordelijk Zandgebied	25.429	952
- Zuidelijk Zandgebied	53.642	7.039
- Centraal Zandgebied	45.028	1.003
- Zeeuws Vlaanderen	30.645	875

Bron: DBL-gegevens bewerkt door LEI-DLO.

Stedelijke nabijheid lijkt momenteel vooral invloed te hebben doordat de regionale agrarische grondmarkt ten behoeve van niet-agrarische bestemmingen, wordt "afgeroomd": dit in weerwil van bepalingen in regelingen rond uitbreiding van stedelijke gebieden en natuurterreinen die een prijsopdrijvend effect moeten voorkomen (Grondslag voor wettelijke Onteigening, Beleid DBL). Waar de spoeling dun is, kan de prijs geleidelijk worden opgedreven.

Een ondernemer die zich wil hervestigen als akkerbouwer zal waarschijnlijk onvoldoende geld hebben om een bedrijf van voldoende omvang te kopen op wat nog resteert van het Eiland IJsselmonde. Een eiland verder (Hoeksewaard) stelt hem in de gelegenheid een heel wat groter bedrijf aan te schaffen. En wanneer hij de brug naar het daaropvolgende eiland passeert zal hij nog aanzienlijk meer goede grond voor hetzelfde bedrag kunnen kopen.

3.8 Ruimtelijk beleid van de overheid

In diverse overheidsnota's staan visies op de toekomst van landelijke gebieden. Landelijke visies met regionale differentiatie, zijn aan te treffen in de Vierde Nota Voor de Ruimtelijke Ordening Extra (VROM) en het Structuurschema Voor De Groene Ruimte (LNV). In de VROM-nota wordt gesproken over "streefbeelden" en "koersen" voor landelijke gebieden. In de LNV-nota is sprake van "beleidskaders voor de groene ruimte".

De nota's hebben gemeen dat concrete gebieden worden voorzien van een etiket. De impact van dergelijke etiketten kan niet worden losgemaakt van:

A doorwerking in, en synergie met visies van lagere overheden, met name streekplannen van Provincies en interprovinciale visies, en Bestemmingsplannen Buitengebied van gemeenten;

B het instrumentarium, gekoppeld aan visies van overheden, onder andere fondsen beschikbaar voor landinrichting en relatienotabeleid;

C mate van aansluiting bij "autonome ontwikkelingsfactoren" (zie voorgaande paragrafen).

In de LNV-nota wordt een nauwe band aangehouden tussen visie en instrumentarium (beleidskaders). De VROM-nota is uit de aard van de zaak, ingekaderd in het geheel van planologisch beleid op diverse bestuurslagen. Deze nota ademt soms ook meer de sfeer van "volgend beleid"
- ten opzichte van autonome ontwikkeling - dan die van "het maakbare landelijk gebied" uit de LNV-nota. Dit wordt expliciet in de volgende zinsnede: "Elke streek heeft eigenschappen die beter met de ene, en slechter met de andere functie zijn te combineren" (VROM).

Beide nota's gecombineerd, lijken een goed beeld te geven van de huidige stand van zaken met betrekking tot de belangrijkste etikettering van landelijke gebieden in het Randstadgebied. Daarbij verschaft het Structuurschema Groene Ruimte aanvullende informatie over een algemeen geformuleerde koers. Dit geldt zeer duidelijk voor de Veenweidegebieden wanneer Blauwe-Koersgebieden uit de VROM-nota in de LNV-nota worden onderverdeeld in:

- accent op natuur;
- accent op landbouw en natuur en
- accent op landbouw.

In onze korte samenvatting voor het Randstadgebied nemen wij daarom de vier koersen uit de VROM-nota als uitgangspunt en gebruiken de LNV-nota om het beeld te concretiseren.

De eerste koers die in de VROM-nota wordt onderscheiden is de Groene Koers. In gebieden die dit stempel dragen wordt de natuurfunctie geacht richtinggevend te zijn voor de toekomstige ontwikkeling. In

het studiegebied is deze koers uitgezet voor belangrijke delen van twee deelgebieden:

A Binnen-Randstad; Oost-Holland, met name Vecht-Plassengebied in Utrecht en Zuid-Holland en

B Rondom-Randstad; Zandgebied, met name 't Gooi-Heuvelrug + overgangen naar Vallei en Rijn.

In de LNV-nota is het betreffende gebied voorzien van het etiket "ecologische hoofdstructuur", met als specificatie kerngebied of natuurontwikkelingsgebied. Alles bijeengenomen, mag het etiket "Groen" als een vrij hard gegeven worden beschouwd. Het betekent vooral dat in deze gebieden relatief veel grond overgaat van agrarisch gebruik (weidebouw) naar natuur. Verder wordt gehoopt dat veel van de blijvende agrariërs beheersovereenkomsten afsluiten.

In scherp contrast hiermee staat de tweede koers uit de VROM-nota waarin onder het predikaat Gele Koers wordt aangegeven dat geconcentreerde landbouw richtinggevend is. In Binnen-Randstad (met name deelgebied West-Holland) heeft de kleur geel bijna de lading van een positieve bestemming intensieve tuinbouw. Het betreft de bestaande tuinbouwcentra Zuidhollands Glasdistrict, Groot Aalsmeer, de bollenstreek en Boskoop maar ook enkele vooral in Droogmakerijen gelegen uitbreidingslocaties. Deze locaties zijn echter zo minimaal ingevuld dat zij op de kaart nauwelijks zijn terug te vinden. Voor de akkerbouw in Droogmakerijen van West-Holland is uitbreiding van intensieve tuinbouw een van de vele oorzaken waardoor het areaal relatief sterk zal afnemen. In de nabijheid van de kleur "geel" (VROM) treffen wij in de LNV-nota de kleur "donkergroen" (Zoekgebied Groot Groengebied) aan. Dit dan nog afgezien van stedelijke bouwlocaties die eveneens opvallend vaak in de nabijheid van de kleur geel worden aangetroffen.

De derde koers uit de VROM-nota verleent gebieden het predikaat Blauwe Koers: verbrede plattelandsontwikkeling. Deze koers draagt sterk het stempel van verweving van functies. Landbouw, recreatie, landschap en waterbeheer zijn met elkaar verbonden. In het Randstadgebied wordt deze koers vrijwel uitsluitend aangetroffen in weidegebieden. Het betreft enerzijds grotere landschappelijke eenheden zoals Waterland en Krimpenerwaard, anderzijds kleinere bufferzones in de stedelijke nabijheid zoals Midden-Delfland en Amstelland. In de LNV-nota valt VROM-Blauw veelal samen met de aanduiding kerngebied ecologische hoofdstructuur. Dit verhoogt ongetwijfeld de hardheid van het predikaat blauw. Overigens lijkt de ecologische component (ecologische verweving) van de Blauwe Koers harder te zijn dan de economische component (economische verweving).

De vierde koers uit de VROM-nota heet de Bruine Koers: gebieden met een mozaïek van grondgebonden landbouw en andere functies. Het lijkt in het bijzonder gebieden te betreffen waar een optimaal (agrarisch) cultuurlandschap kan samengaan met niet-produktiefuncties. Landelijk gaat het vooral om coulissenlandschappen en akkerbouwpolders, onder andere Noordoostpolder en Oostelijk Flevoland. In het Randstad-

gebied (West-Holland) rust de kleur bruin vooral op Droogmakerijen, maar ook op enkele weidegebiedjes in de stedelijke nabijheid. De hardheid van de kleur bruin lijkt in sterke mate afhankelijk te zijn van factoren die liggen binnen de stedelijke sfeer. Dit geldt bijvoorbeeld voor grote delen van de Haarlemmermeer en andere gebieden die in nota's van diverse overheden regelmatig "van kleur verschieten".

3.9 Gebieden geplaatst naar omstandigheden voor ontwikkeling

Het schema op blz. 37 geeft een samenvattend beeld van deelgebieden naar ontwikkelingskenmerken. Als criteria zijn genomen:
1) alternatieve aanwendbaarheid bodem (boveningang);
2) ontwikkelingsrichting uit beleidsvisies (vooringang).

Dit betekent dat bij de indeling voorrang is verleend aan twee van de voorgaande ontwikkelingsfactoren, "natuurlijke/cultuurtechnische omstandigheden" en "bestemming in overheidsvisies". Andere categorieën ontwikkelingsfactoren worden indirect meegenomen. Zo is grondgebruik als kenmerk van agrarische structuur nauw verboden met de bodemgeschiktheid. Ook beleidsvisies verdisconteren kenmerken van agrarische structuur en locatie, bijvoorbeeld ligging ten opzichte van grote steden. Verder is van belang dat in het Randstadgebied de regionale verschillen in produktiestructuur, binnen melkveehouderij en akkerbouw, betrekkelijk klein zijn. Echt kleine bedrijven komen weinig voor in het Randstadgebied. Maar uitgesproken grote bedrijven zijn eveneens vrij zeldzaam. Alleen Flevoland, NOP uitgezonderd, kent veel bedrijven die duidelijk boven de categorie middenbedrijven uitsteken.

De vooringang van het schema is een inschatting van de ontwikkelingsrichting die het overheidsbeleid wil stimuleren. Er zijn drie mogelijkheden onderscheiden:
1) accent op niet-landbouw;
2) accent op landbouw en andere functies;
3) accent op landbouw.

Voor de Veenweidegebieden is de indeling rechtstreeks overgenomen uit Structuurschema Groene Ruimte. Voor de andere gebieden is een LEI-DLO inschatting gemaakt.

De boveningang van het schema is een indeling naar agrarische gebruiksmogelijkheden van de bodem. Ook nu zijn er drie categorieën:
1) enkelvoudig geschikt, alleen weidebouw;
2) beperkt meervoudig geschikt, bijvoorbeeld snijmais mogelijk;
3) meervoudig geschikt, ook voor kieskeurige teelten.

West-Holland

West-Holland komt uit het schema naar voren als een deken bestaande uit enkele grotere lappen zoals de Haarlemmermeer, en vele kleinere lappen. Karakteristieke deelgebieden van West-Holland zijn

B Toekomstige bestemming	A Agrarische aanwendbaarheid van de bodem vanwege natuurlijke/ cultuurtechnische omstandigheden		
	Enkelvoudig (alleen geschikt voor weidebouw)	Beperkt meervoudig (bijvoorbeeld ook snijmais mogelijk)	Meervoudig (geschikt voor weide-, akker- en tuinbouw)
Accent op niet-landbouw	Oost-Holland - Waterland - Plassengebied (strategisch groenproject)	Oost-Holland - Delen gebied IJssel en Oude Rijn, m.n. binnen zoekgebied groot groengebied - Zandgebied Grootste deel van deelgebied, waarbij vooral accent ligt op natuurwaarden (Groene Koers uit Vinex-nota)	West-Holland - Grote delen kleigebieden in Droogmakerijen en IJsselmonde (m.n. zoekgebieden RSGS maar ook locaties wonen en tuinbouw) Rondom-Randstad - Zuid. Flevoland (idem)
Accent op landbouw en andere functies	Oost-Holland - grootste deel veenweidegebied, o.a. Krimpenerwaard West-Holland - Plassengebied (Ade en omstreken)	Oost-Holland - overgangszone naar Rivierengebied, m.n. deel Lopikerwaard Rondom-Randstad - overgangszone naar Rivierengebied, m.n. deel Vijfheerenlanden West-Holland - Midden-Delfland - Voorne-Putten	West-Holland - Resterende open Droogmakerijen (landschappen)
Accent op landbouw	Oost-Holland - klein deel veenweidegebied, waaronder bufferzone Amstelland West-Holland - Veenweidegebieden Rijnstreek en Noord-Kennemerland (wel bufferfunctie) Rondom-Randstad - Veenweidegebied m.n. Alblasserwaard		Rondom-Randstad - Akkerbouwgebied m.n. Hoekse-waard, Buiten-Randstad - akkerbouwgebied m.n. NOP + OFL exclusief buitenrand - akkerbouwgebied m.n. Flakkee exclusief Kop van Goeree

Figuur 3.1 Deelgebieden indicatief geplaatst naar openstaande ontwikkelingsrichtingen

sterk verspreid binnen het schema. Relatief veel deelgebieden kennen een bestemming waarin het accent ligt op een combinatie van landbouw en niet-landbouw. Natuurwaarden hebben soms een bijzondere betekenis. Maar veel van deze gebieden hebben een primaire functie als "buffer" tussen grote steden of als harde grens van grootstedelijk gebied.

Qua bodemgeschiktheid en feitelijk agrarisch grondgebruik, vormen deze karakteristieke deelgebieden een gemengd gezelschap. Er zijn pure weidegebieden zoals Ade en omstreken. Verder zijn er karakteristieke deelgebieden waar (sommige) gronden zich ook lenen voor een andere agrarische benutting dan weidebouw, bijvoorbeeld Midden-Delfland en Voorne-Putten. Ten slotte bevat de categorie gebieden met een gemengde bestemming landbouw/niet-landbouw ook deelgebieden waar de bodemgesteldheid nauwelijks grenzen stelt aan de wijze van agrarische benutting. Het betreft met name Droogmakerijen die een blijvend "open" bestemming hebben, waarbij aangetekend kan worden dat deze open bestemming wellicht minder hard is omdat Droogmakerijen voor veel activiteiten een aantrekkelijke vestigingsplaats vormen.

Er zijn ook delen van West-Holland met een bestemming met accent op landbouw, bijvoorbeeld de Rijnstreek. Dit nog afgezien van de tuinbouwcentra die in deze studie als "omgeving" worden beschouwd.

West-Holland kent veel gebieden met een bestemming die in het teken staat van niet-landbouw. Het betreft zoekgebieden voor nieuwe locaties voor onder meer woningbouw, Randstad Groenstructuur en tuinbouw. Het valt op dat het vooral gebieden met gronden zijn die voor de landbouw meervoudig geschikt zijn. Dit in tegenstelling tot de gebieden met een bestemming waarin het accent ligt op landbouw (weidegebieden).

Oost-Holland

Wanneer deelgebied Oost-Holland nog nauwer op basis van grondslag (laagveen) was afgebakend, zouden alle karakteristieke (sub)deelgebieden in de eerste kolom van het schema zijn terechtgekomen. De bodem is enkelvoudig geschikt. De situatie in deze echte veengebieden is hiervoor getypeerd.

Veenweidegebieden blijken binnen de eerste kolom gespreid voor te komen. In Waterland en Vecht-Plassengebied ligt het accent op niet-landbouw. Het grootste gebied met accent op landbouw is de Alblasserwaard. Deze bestemming is in feite vooral een vastlegging van recent-historisch beleid (Ruilverkaveling Oude Stijl, vooral afgestemd op landbouw). Het blijkt ook dat deze duidelijke bestemming niet verhindert dat heel pragmatisch ook voor de Alblasserwaard steeds opnieuw wordt gezocht naar mogelijkheden om functies van natuur- en landschap te versterken, vooral ecologisch beheer van watergangen en slootkanten.

Zuid-Holland-Zuid (Hoeksewaard)

Dit deelgebied bevindt zich in een hoek van het schema waar de meeste boeren vermoedelijk het liefst het eigen gebied zouden zien: meervoudig geschikt voor grondgebonden landbouw en een bestemming waarin het accent op landbouw ligt. In dit "akkerbouwgebied" zijn net als in het weidegebied Alblasserwaard, de produktie-omstandigheden voor agrarische bedrijven vrij recentelijk gemoderniseerd. Maar de toekomstige ontwikkelingen van dit deelgebied worden vermoedelijk vooral bepaald door externe factoren (gebiedsligging). De bestemming Accent Op Landbouw verdient daarom enige relativering (vooral voor de Noordrand van de Hoeksewaard). Meer dan voor de Alblasserwaard, geldt dat het gebied de laatste tien jaar geleidelijk (weer) meer in beeld komt als potentieel overloopgebied van de randstad. Ook de nabijheid van tuinbouwcentra op IJsselmonde en boven de Nieuwe Waterweg (ZHG) met tuinders die ruimte zoeken om uit breiden of om te verkassen, speelt een belangrijke rol. In de Koersen Nota van VROM staat voor deelgebied aangegeven dat geconcentreerde landbouw richtinggevend is voor de ontwikkeling.

Zuidelijk Flevoland

Zuidelijk Flevoland bevindt zich binnen het schema in het gezelschap van de Hoeksewaard. In feite geldt het bovenstaande verhaal, in versterkte mate voor Zuidelijk Flevoland. Het is een uiterst modern landbouwgebied, waarbij de toekomstige ontwikkelingen echter in sterke mate worden bepaald door factoren binnen de randstad en/of intensieve tuinbouw.

Zandgebied

Dit deelgebied ligt in de tweede kolom van het schema (bodemgesteldheid, beperkt meervoudig geschikt) op de eerste rij (accent op landbouw). Vooral natuurwaarden spelen een overwegende rol in dit deelgebied. Op het punt van de produktiestructuur springt dit deelgebied naar voren te midden van andere deelgebieden uit het studiegebied, wat betreft de verhouding tussen omvang van veestapel (mestproduktie) en areaal cultuurgrond. In dit meest intensieve-veehouderijgebied in de randstadprovincies kent het grootste deel van het landelijk gebied een bestemming waarin het accent ligt op natuur en/of landschap.

4. TOEKOMST GRONDGEBONDEN LANDBOUW RANDSTADGEBIED

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk bevat een schets van de te verwachten ontwikkeling van melkveehouderij en akkerbouw in het Randstadgebied. Het betreft een schets met minimale verrassingen. Richtinggevend is de veronderstelling dat ontwikkelingen die in gang zijn gezet op het vlak van technologie, landbouwbeleid en natuurbeleid, doorgaan.

De benadering in dit hoofdstuk is overwegend top-down: vanuit te verwachten ontwikkelingen in de sectoren melkveehouderij en akkerbouw is gekeken naar het toekomstig Randstadgebied. De te verwachten ontwikkelingen in beide sectoren zijn ontleend aan de toekomstverkenning Voorbij het Verleden (LEI-DLO). Daarbij is in het bijzonder gekeken naar de uitkomsten van het zogeheten Europese Renaissance Scenario. De uitgangspunten hiervan sluiten het beste aan bij onze veronderstelling dat het beleid met name voor aangepaste technologie en natuurontwikkeling, redelijk succesvol wordt uitgevoerd.

4.2 Perspectieven melkveehouderij

4.2.1 Afzetperspectieven onder invloed van markt en landbouwbeleid

De vraag van consumenten naar voedingsmiddelen bepaalt in principe de omvang van de melkveehouderij. De vraag naar produkten van de Nederlandse melkveehouderij wordt in feite door twee ontwikkelingen bepaald, namelijk:

1) de omvang van bevolking (aantal consumenten) en de consumptie per hoofd op onze afzetmarkten en
2) de concurrentie op deze markten.

ad 1. De verwachting is dat de groei van de bevolking in landen met de belangrijkste afzetmarkten voor produkten van de Nederlandse melkveehouderij zeer beperkt is. Ook wordt er nauwelijks groei verwacht in de fysieke consumptie per hoofd. Een monetaire groei van de consumptie blijft overigens wel mogelijk door meer diensten (bijvoorbeeld kant-en-klaar, meer variatie enzovoort) aan te bieden. Hieruit volgt dat de omvang van de afzetmarkten nauwelijks zal groeien.

ad 2. De afzet van een aantal melkveehouderijprodukten wordt mede door ingrijpen van de overheid bepaald (EU-marktordening). Door de hoge budgetlasten wordt nu in toenemende mate gestreefd naar een

marktconforme afstemming tussen vraag en aanbod. Verwachtingen ten aanzien van de concurrentiepositie op de belangrijkste Nederlandse afzetmarkten spelen daarom een belangrijke rol. Het EU-landbouwbeleid is aangepast in het kader van de GATT-overeenkomst en de Mac Sharry-voorstellen. Het concurrentievoordeel van goedkope veevoedergrondstoffen (met name graanvervangers) dat Nederland had, is daardoor ten dele weggevallen. Dit houdt in dat veehouders in onze belangrijkste exportlanden een betere concurrentiepositie ten opzichte van importen uit Nederland krijgen. Ook andere landen, zoals Frankrijk, hebben daardoor een voordeel. Hun kostprijs daalt ten opzichte van de Nederlandse. Deze ontwikkelingen hebben overigens meer betekenis voor de intensieve-veehouderijsectoren dan voor de melkveehouderij.

Het weggevallen van het "IJzeren Gordijn" heeft het aantal concurrenten op onze traditionele afzetmarkten verder vergroot. De verwachting is dat de concurrentie vanuit de voormalige Oostbloklanden voor rundvee- en andere veehouderij produkten zal toenemen.

De conclusie moet dan ook luiden, dat een grotere vraag naar produkten van de Nederlandse melkveehouderij nauwelijks valt te verwachten. Een afzetmarkt die wat volume (fysieke hoeveelheid) betreft gelijk blijft, is reeds een positieve inschatting voor de melkveehouderij. Concreet wordt voor de *melkveehouderij* handhaving van het quotum verwacht. De melkproduktie in het gebied zal dus zeker niet toenemen. Het aantal stuks jongvee houdt gelijke tred met de ontwikkeling van de melkveestapel. Door het hoge aanbod van *rundvlees* in Europa en de matige concurrentiepositie van Nederland zal het aantal stuks vleesvee teruglopen.

4.2.2 Technologische ontwikkeling

Een gelijk blijvend afzetvolume resulteert niet per definitie in een gelijk blijvende omvang van de veestapel. De produktiviteit is de afgelopen decennia aanzienlijk gestegen, wat tot uiting komt in meer melk per koe. Bij een stijgende produktiviteit en een gelijk blijvende vraag zal de veestapel in fysieke eenheden (aantal koeien) afnemen. Een inschatting

Tabel 4.1 Ontwikkeling veestapel in procentuele veranderingen

Diercategorie	1990-2000		2000-2015	
	per jaar	periode	per jaar	periode
Melkvee	-1,7	- 16	-1,3	- 18
Vleesvee	- 4	- 34	- 2	- 26
Schapen	- 1	- 10	- 1	- 14

van de ontwikkeling van de produktiviteit is daarom van belang. Tot het jaar 2015 wordt een produktiviteitsgroei van ongeveer 1,5% per jaar verwacht (1994-2000 1,7, 2000-2015 1,3% per jaar). Bij een melkgift van 6.500 kg in 1991 is dat 7.560 kg in 2000. Van 2000 tot 2010 stijgt de produktie met 1,3% per jaar, dat wil zeggen: 8.600 liter melk in 2010. Voor een gelijk blijvende melkproduktie volstaat dan een melkveestapel die ongeveer een derde kleiner is dan de huidige melkveestapel.

Het voorgaande resulteert in de afgebeelde inschatting van de toekomstige ontwikkeling van het aantal dieren (tabel 4.1).

4.2.3 Huidige produktiestructuur

De huidige agrarische structuur vormt een belangrijk gegeven voor de toekomstige omvang van de veestapel in de betreffende regio. Het aantal bedrijven, de bedrijfsgroottestructuur en bedrijfsoverdrachten en beëindigingen zijn elementen die mede de sterkte van de sector in de regio bepalen. In hoofdstuk 2 is over de agrarische structuur reeds informatie verstrekt.

De verschillen in produktiestructuur met andere streken zijn niet zodanig dat dit tot belangrijke melkquotastromen leidt. De sterkte van de melkveesector geeft dus geen aanleiding te veronderstellen, dat deze zal inkrimpen ten opzichte van andere gebieden. Een eventuele verplaatsing van melkveehouderij van het Randstadgebied zal daarom externe oorzaken (milieubeleid, niet-agrarische uitbreidingen) als achtergrond hebben.

4.2.4 Grondbalansen met andere bestemmingen

Voor drie doeleinden wordt landbouwgrond aan de melkveehouderij en akkerbouw onttrokken namelijk:

1) stadsuitbreiding en aanleg van infrastructuur;
2) natuurontwikkeling en bosaanleg en
3) uitbreiding en herstructurering van intensieve tuinbouw.

Voor stedelijke bebouwing en infrastructuur zijn er vrij harde economische claims vanuit de samenleving waar rekening mee gehouden dient te worden. Immers, de prijs voor bouwgrond is aanzienlijk hoger dan die voor agrarische grond. Deze categorie worden aangeduid als "Harde niet-agrarische claims".

Voor onttrekking van landbouwgrond voor natuurontwikkeling, aanleg van bos of ten behoeve van openluchtrecreatie is vaak een politieke afweging vereist. Ook hiervoor wordt in de randstad grond aan de landbouw onttrokken, onder andere voor Randstad Groenstructuur. Deze worden als "Overige niet-agrarische claims" aangeduid.

Voor de intensievere agrarische produktierichtingen is eveneens grond vereist. Het gaat dan vooral om grond voor glastuinbouw, open-

grondsgroenten, boomteelt en bloembollen. Deze worden aangeduid als "harde agrarische claims".

Door LEI-DLO is enkele jaren geleden een inschatting gemaakt van de onttrekking van landbouwgrond tot 2000 voor deze doeleinden (Bethe, 1991). In de studie is Nederland verdeeld in vijftien gebieden, waarvan de Hollandse en IJsselmeerpolders, het Westelijke Weidegebied, het Centraal Zandgebied en de tuinbouwgebieden langs de kust van Noord- en Zuid-holland in dit kader interessant zijn. Het Zuidwestelijk Zeekleigebied wordt buiten beschouwing gelaten omdat hierin slechts een klein deel van het studiegebied ligt.

Zoals in tabel 4.2 wordt aangegeven, wordt in het Randstadgebied naar verwachting veel grasland en akkerbouwgrond onttrokken. De harde claims en de overige niet-agrarische claims zullen of om economische of om politieke redenen (c.q. maatschappelijke wensen) gehonoreerd worden. De overige agrarische claims (vooral tuinbouwgronden) kunnen de concurrentie om grond goed aan. Door hun hoge intensiteit kunnen ze meer voor de grond betalen dan akkerbouwers of veehouders. Planologisch kunnen overigens nog wel beperkingen zijn voor de uitbreiding of locatie van de overige agrarische sectoren. Tabel 4.2 laat zien dat in het RoRo-gebied meer grond aan de melkveehouderij en akkerbouw onttrokken wordt dan het landelijke gemiddelde.

De inkrimping van het landbouwareaal die in de studie van 1991 werd voorzien, zal weinig gevolgen hebben voor de omvang van de

Tabel 4.2 Verwachte claims in 2000 op landbouwgrond in procenten van het totale areaal landbouwgrond (Bethe, 1991)

Gebied	Oppervlakte 1.000 ha	Niet-agrarische claims		Agrarische claims, tuinbouw	Totaal
		"hard" b.v. stad	"zacht" b.v. natuur		
HIJP	147	3,7	1,0	0,9	5,6
WW	197	3,6	3,2	0,8	7,6
CZ	79	1,0	4,4	0,0	5,4
OH	41	4,2	4,0	3,6	11,8
Nederland	2.004	1,4	2,1	0,4	3,9

HIJP = Hollandse en IJsselmeerpolders, dat wil zeggen: inclusief Amsteldiep- en Wieringermeerpolder, Haarlemmermeerpolder en Droogmakerijen in Zuid-Holland;
WW = Westelijke weidegebied;
CZ = Centraal Zandgebied;
OH = Tuinbouwgebieden langs de kust van Noord- en Zuid-Holland, inclusief West-Friesland en Geestmerambacht.

melkveehouderij omdat de veestapel vanwege marktperspectief en produktiviteitsontwikkeling toch al sneller afneemt.

4.2.5 Milieuhygiënische randvoorwaarden

De mest- en ammoniakproblematiek kunnen beperkingen opleveren voor de melkveehouderijsector. In tabel 2.1 is aangegeven, dat de mestdruk in dit gebied ten opzichte van Nederland laag is. Slechts enkele gebieden hebben een produktie van meer dan 90 kg fosfaat per hectare. Zelfs bij een stringente milieunorm, zal dit in de toekomst weinig problemen behoeven op te leveren. De ammoniakemissie kan voldoende ver teruggebracht worden, door aangepaste uitrijsystemen en een beperkte aanpassing van de huisvesting van rundvee. Dit gecombineerd met een teruglopende veestapel als gevolg van de melkcontingentering en de produktiviteitsontwikkeling, leidt ertoe dat de milieuproblematiek geen gevolgen hoeft te hebben voor de omvang van de veestapel. Op de akkerbouw- en tuinbouwbedrijven kunnen eventuele overschotten binnen het gebied geplaatst worden. Zeker in vergelijking met het Zuidelijk Zandgebied is de mest- en ammoniakproblematiek beperkt. Het vorenstaande betekent niet dat geen enkel bedrijf mestoverschotten heeft of moeite heeft de ammoniakreductiedoelstelling te halen.

4.2.6 Toekomstige ontwikkeling

Door stabilisatie van de afzetmarkten en groei van de produktiviteit (1,5% per jaar) zal de omvang van de melkveehouderij om technisch-economische redenen afnemen. Daarnaast moet rekening worden gehouden met een voortgaande verhoging van de arbeidsproduktiviteit. Per arbeidskracht kunnen meer dieren verzorgd worden. Het aantal bedrijven met rundvee zal daardoor naar verwachting met ruim een derde afnemen (melkveebedrijven ongeveer -40%). Bedrijfsbeëindiging zal overwegend een geleidelijk proces zijn, vooral in de vorm van het "uitzingen" van oudere boeren zonder opvolger. De bedrijfsgebouwen zullen in het algemeen niet in dienst komen van andere agrarische bedrijven. De toekomstige veestapel zal voor het overgrote deel gevestigd zijn op bedrijven waar in het recente verleden de traditionele stal is vervangen door een moderne veestal, meestal een ligboxenstal, of binnenkort wordt vervangen door een "groen label"-stal.

4.3 Perspectieven akkerbouw

4.3.1 Inleiding

De opbouw van dit onderdeel is in grote lijnen gelijk aan die van de paragraaf over melkveehouderij. Er wordt dan ook op diverse plaatsen verwezen naar dat gedeelte.

De ontwikkeling van de tuinbouw wordt ook in beschouwing genomen, omdat deze invloed heeft op het areaal akkerbouwgewassen. Opengrondstuinbouw kan door akkerbouwers als bedrijfsonderdeel met meer inkomensperspectieven worden opgepakt.

4.3.2 Afzetperspectieven onder invloed markt en landbouwbeleid

Afzetbepalende factoren zoals ontwikkeling van de bevolking en consumptie per hoofd, gelden voor de akkerbouw in vergelijkbare mate als voor de melkveehouderij.

Het vraagstuk van graanoverschotten in de EU is voor Nederland vooral van indirect belang vanwege afwenteling naar andere gewassen. Het percentage bedrijven met een aanzienlijk areaal granen is gering. Aardappelen en bieten zijn van grotere betekenis. De concurrentie voor consumptie-aardappelen vanuit de voormalige Oostbloklanden en Frankrijk en België zal toenemen. Nederland verkeert in een goede positie als leverancier van uitgangsmateriaal (pootaardappelen). De afzet van bietsuiker zal niet toenemen. Alles bijeen genomen, mag worden geconcludeerd dat er geen vergrote afzet van akkerbouwprodukten valt te verwachten. Dit geldt te meer omdat agrificatie, teelt van gewassen voor energie of non-food sector, in Nederland geen grote economische betekenis zal krijgen. Teelttechnisch zijn er wel aantrekkelijke kanten, vooral uit het oogpunt van vruchtwisseling. De vermarkting en economische haalbaarheid van agrificatiegewassen vragen de komende jaren de nodige aandacht. Het aanleggen van produktiebos (vaak aangeduid als agrificatiegewas) op akkerbouwgronden wordt gezien als onttrekking van landbouwgrond, ook al wordt het bos op akkerbouwgrond geplant.

Vooral voor akkerbouwers uit het Randstadgebied met een nabije tuinbouwinfrastructuur, zijn tuinbouwteelten in economisch opzicht meer interessant, waarbij sommige opengrondsgroenten heel dicht bij de huidige akkerbouwpraktijk liggen. Ook intensieve veehouderij (vleeskuikens, varkens) lijkt uit het oogpunt van inkomensvorming voor akkerbouwers meer soelaas te kunnen bieden dan agrificatie. Akkerbouwgebieden in Zuidwest-Nederland zijn bovendien aantrekkelijk voor hervestigende veehouders uit concentratiegebieden op de zuidelijke zandgronden. Dit geldt echter vooral voor streken waar de grondprijzen minder hoog zijn dan in het Randstadgebied.

4.3.3 Technologische ontwikkeling

De fysieke opbrengsten stijgen ook de komende decennia in belangrijke mate. De stijging zal echter minder zijn dan in het verleden. Naar verwachting zal de produktiviteitsstijging circa 1% zijn. De stijging wordt afgeremd door het milieubeleid, dat wil zeggen dat er minder gebruik gemaakt wordt van gewasbeschermingsmiddelen en meer van evenwichtsbemesting. De oppervlakteverhouding tussen granen, suiker-

bieten en aardappelen (of andere intensieve gewassen) zal nauwelijks veranderen.

Bij handhaving van de huidige afzet, zal het areaal akkerbouwgewassen in Nederland de komende decennia jaarlijks afnemen met circa 1%. De oppervlakte opengrondsgewassen, zoals groenten en bloembollen, die fungeren als uitwijkgewassen voor akkerbouwers, zullen in hectares gemeten zeer beperkt toenemen (circa 0,5% per jaar). Het areaal fruit neemt af en de boomteelt blijft gelijk in omvang. Deze gewassen zullen dus geen compensatie kunnen vormen voor de teruggang in areaal in de akkerbouw. Landelijk gezien zal een meevallende uitbreiding van de opengrondstuinbouw weinig invloed hebben op de ontwikkeling van het akkerbouwareaal. Regionaal gezien - vooral in de nabijheid van tuinbouwcentra (het Randstadgebied) - kan dit echter wel veel uitmaken. Landelijk is er zesmaal zoveel akkerbouw (620.000 ha, 1993) als opengrondstuinbouw (91.000 ha, 1993). In West-Holland is dit "slechts" 2,5 maal zoveel.

Samenvattend kan er geconcludeerd worden dat de totale fysieke produktie van akkerbouwgewassen nauwelijks verandert, maar dat de produktiviteitsontwikkeling leidt tot dalende arealen. De daling van de arealen compenseert ruimschoots de eventuele toename aan arealen in de tuinbouwsectoren.

4.3.4 Huidige produktiestructuur

De oppervlakte bouwland per bedrijf is in het Randstadgebied gemiddeld iets kleiner dan het Nederlandse gemiddelde. Het grondgebruik is echter intensiever. Vanuit dit oogpunt heeft de akkerbouw in dit gebied vergelijkbare perspectieven als in geheel Nederland. De akkerbouwgebieden in het Randstadgebied kennen in het algemeen uitstekende cultuurtechnische omstandigheden.

4.3.5 Grondbalansen akkerbouw met andere bestemmingen

Uit de studie van Bethe (1991) over de regionale grondbalansen in het jaar 2000 bleek dat in Nederland het merendeel van de vrijkomende grond door bedrijfsopheffingen grasland als bestemming kreeg. In de Hollandse en IJsselmeerpolders komt het merendeel van de grond echter bij de akkerbouwbedrijven terecht. De concurrentiekracht is in dit gebied door het relatief intensieve bouwplan voldoende groot ten opzichte van de melkveehouderij. In alle andere relevante gebieden voor de randstadprovincies gaat vrijwel alle beschikbare grond naar grasland.

4.3.6 Milieuhygiënische randvoorwaarden

De bemesting en het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen zijn twee elementen die in het kader van het milieu relevant zijn. De bemesting op akkerbouwbedrijven dient het milieu zo min mogelijk te belas-

ten, dat wil zeggen evenwichtsbemesting. Dit kan inhouden dat in enkele gevallen een lagere bemesting gewenst is. Dit leidt veelal tot lagere fysieke opbrengsten per hectare. Dit effect wordt getemperd door een aangepaste technologische ontwikkeling.

Dit geldt ook voor de terugdringing van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. De veredeling van rassen zal meer nadruk leggen op resistentie (bijvoorbeeld tegen aardappelmoeheid), zodat minder gewasbeschermingsmiddelen nodig zijn. Daarnaast zullen zorgvuldig gebruik en eventueel mechanische bestrijding een bijdrage leveren aan een lagere emissie.

Al met al zal op termijn aanpassing aan milieu-eisen in de akkerbouw vrij beperkte gevolgen hebben voor produktiviteit en areaal akkerbouwgewassen.

4.3.7 Toekomstige ontwikkeling

Of er een toekomst is voor akkerbouw in Nederland is een punt van discussie. Niet alleen in beleidskringen, maar ook onder akkerbouwers. Het blijkt de laatste tien, vijftien jaar heel moeilijk te zijn om een gezin te onderhouden met inkomen uit alleen akkerbouw. Wanneer dan ook nog rente wordt berekend voor eigen vermogen in grond, is er gewoonlijk sprake van een zwaar negatieve rentabiliteit.

Is dit echter ook de rationaliteit die bepalend is voor het toekomstig agrarisch grondgebruik in het Randstadgebied? Waarschijnlijk niet. Om te beginnen, staan allerlei wetten en praktische bezwaren zoals gemeentelijke bestemmingsplannen buitengebied, het alternatief aanwenden van akkerbouwgrond in de weg. Droogmakerijen zijn op zich gunstige locaties voor melkveehouderij, maar melkveehouders in weidegebieden zitten door eerder gedane investeringen vast aan een oude, minder gunstige, locatie. Melkveehouders die wel weg willen, kijken naar gebieden met minder hoge grondprijzen dan in de randstedelijke omgeving. Akkerbouwers die zelf zouden willen omschakelen naar melkveehouderij lopen op tegen de wettelijke melkcontingentering. Richting glastuinbouw geldt een vergelijkbaar verhaal. Intensieve tuinbouw, vooral glastuinbouw, maar ook boomkwekerij en bollenteelt, is in het Randstadgebied onderhevig aan een bijna even precieze planologische regulering als woningbouw en industrievestiging. Ook het alternatief van intensieve veehouderij als tweede tak is niet altijd toegestaan.

Hiermee zijn echter nog niet alle opties voor akkerbouwers die niet het bedrijf willen "op eten", afgesneden. Wat rest, is bijvoorbeeld de mogelijkheid om opengrondsgroente te gaan telen voor afzet aan een nabije veiling. Misschien zijn er andere mogelijkheden om een deugd te maken van de nood die inherent is aan deze specifieke lokatie. Dienstverlening aan burgers of bijvoorbeeld aan tuinbouwleveranciers is denkbaar. De arbeidsfilm van een akkerbouwbedrijf zonder specifieke activiteiten (zoals preiteelt) biedt overigens ook de mogelijkheid om landbouw te combineren met off-farm activiteiten.

De toekomstige ontwikkeling is mede afhankelijk van de stijgende arbeidsproduktiviteit. Deze zal de komende decennia blijven toenemen, zodat de produktiecapaciteit per arbeidskracht verder zal toenemen. De huidige mogelijkheden van mechanisatie vereisen bovendien een groter bedrijfsomvang om de capaciteit van de werktuigen te kunnen benutten. Dit betreft zowel de eigen werktuigen als van loonwerkers.

Bij een dalende oppervlakte akkerbouw, heeft dit een forse daling van het aantal akkerbouwbedrijven tot gevolg. Een halvering van het aantal bedrijven wordt niet uitgesloten geacht. Bij een strakke definitie van het bedrijfstype akkerbouw kan deze vermindering nog aanzienlijk forser zijn. Veel akkerbouwers zoeken een aanvullend of hoofdinkomen in andere agrarische produktietakken, vooral tuinbouw of veehouderij, of buiten de landbouw. De gemiddelde oppervlakte van de gespecialiseerde akkerbouw zal daardoor ondanks het intensieve bouwplan, fors toenemen. De omvang van de percelen zal daardoor ook toenemen. Het akkerbouwlandschap zal er zeker grootschaliger uitzien.

Een halvering van het aantal bedrijven levert een aanzienlijk aantal vrijkomende bedrijfsgebouwen van akkerbouwbedrijven op. De bestemming van deze gebouwen kan variëren van leegstand of stalling van caravans tot, vanuit een standpunt van ruimtelijke ordening gezien, minder gewenste bedrijvigheden zoals autosloperijen. De gebouwen bieden ook mogelijkheden in het kader van openluchtrecreatie, zoals kampeerboerderijen of horecafaciliteiten. Het landelijk gebied kan voor stedelingen dan een aantrekkelijke plaats voor verpozing zijn. De kwaliteit van het wonen in randstad wordt zodoende vergroot.

BD- of EKO-bedrijven staan regelmatig in het middelpunt van belangstelling. In 1989 waren er zeventien gespecialiseerde akkerbouwbedrijven en 45 opengrondsgroenten BD of EKO-bedrijven. Zelfs bij een zeer onstuimige groei van het aantal bedrijven, zal het aandeel in het totaal aantal akkerbouw- of opengrondstuinbouwbedrijven nog beperkt blijven. In de omgeving van grootstedelijke gebieden kunnen deze bedrijven wel van aanzienlijke betekenis worden. Aanzetten hiertoe zijn bij voorbeeld aan te treffen op de Zuidhollandse Eilanden.

4.4 Melkveehouderij en akkerbouw per deelgebied beschouwd

4.4.1 Inleiding

Algemeen

Deze paragraaf differentieert het toekomstbeeld van melkveehouderij en akkerbouw naar deelgebieden. De referentiegebieden binnen de vier randstadprovincies worden beschreven in de bijlagen 3, 4 en 5. Voor elk deelgebied is een overzichtstabel opgenomen. Hierin valt de relatieve betekenis van melkveehouderij en akkerbouw, gemeten in hectares en produktiewaarde, af te lezen. Dit ook in verhouding tot de regionale

omvang van intensieve landbouw, niet-grondgebonden veehouderij en tuinbouw. Het globale karakter van de gehanteerde gebiedsafbakening wordt in sommige van de tabellen duidelijk. Zo bevat deelgebied Oost-Holland niet alleen pure veenweidestreken maar ook overgangsgebieden zoals Land van IJssel en Oude Rijn, waar weidebouw niet de enige vorm van agrarisch grondgebruik is.

Voor het inschatten van de toekomstperspectieven van melkveehouderij en akkerbouw per deelgebied zijn onder meer kengetallen uit de vergelijkende tabellen uit hoofdstuk 2 in ogenschouw genomen. Randstadgebieden worden hierin geplaatst tegenover andere melkveehouderij- of akkerbouwgebieden elders in Nederland en Noordwest-Europa.

Melkveehouderij

Een hoge intensiteit van de veehouderij (zie tabel 2.1) dient in het kader van de mest- en ammoniakproblematiek als minder gunstig voor de toekomstmogelijkheden beoordeeld te worden.

Een tweede structuurkenmerk dat voor de melkveehouderij in ogenschouw werd genomen, is de schaalgrootte. Hierbij kan worden verwezen naar tabel 2.3. Deze bevat twee indicaties voor schaalgrootte: ten eerste het aantal melkkoeien per bedrijf, vooral van belang om arbeidsbesparende technieken te kunnen toepassen, en ten tweede de oppervlakte cultuurgrond per bedrijf. Dit is ook belangrijk vanwege de mogelijkheden om met een gematigde veebezetting op milieu-eisen in te spelen. Tabel 2.3 bevat ook per deelgebied een vrije grove indicatie voor de moderniteit van de bedrijfsuitrusting, in het bijzonder de aanwezigheid van een ligboxenstal.

Akkerbouw

Ook voor de akkerbouw zijn intensiteit en schaalgrootte als belangrijke structuurkenmerken van deelgebieden in aanmerking genomen (zie tabel 2.5). Van belang is dat de technologische ontwikkeling in de akkerbouw, meer dan in de melkveehouderij, een schaalgrootteprobleem heeft doen ontstaan. Verder geldt dat de samenhang tussen economische intensiteit (nge per hectare) en milieu-intensiteit in de akkerbouw ingewikkelder ligt dan in de veehouderij. In de tekst wordt eventueel verwezen naar bijzondere regionale probleemsituaties, vooral bodembesmetting met "vrij levende aaltjes".

4.4.2 Oost-Holland

Tabel 4.3 Areaal en agrarische produktiewaarde, verdeeld over produktierichtingen, Oost-Holland (1993)

Produktierichting	Areaal		Produktiewaarde	
	hectares x 1.000	%	nge x 1.000	%
- akkerbouw	4	3	6	2
- rundveehouderij *)	124	95	289	74
- intensieve veehouderij	.	.	23	6
- tuinbouw	3	2	71	18
Totaal	131	100	389	100

*) Weidebouw en voedergewassen (grondgebonden veehouderij).
Bron: LEI-DLO-bewerking CBS-landbouwtelling.

Melkveehouderij

Deelgebied Oost-Holland heeft een relatief homogene agrarische structuur. Het zijn veelal typische weidegebieden waar het grasland vrijwel niet in bouw- of tuinland kan worden omgezet. De landbouwgronden zullen dan ook steeds voor de melkveehouderij worden gebruikt. De veedichtheid is lager dan het nationale gemiddelde, maar overtreft die van de Noordelijke melkveehouderij. De bedrijfsoppervlakte wijkt eveneens weinig af van het landelijk gemiddelde, maar blijft achter bij die van Noord-Nederland.

De onttrekking van landbouwgrond voor verstedelijking of natuur kan een bedreiging vormen. In het Koersenbeleid zijn het gebieden met een verbrede plattelandsontwikkeling (Blauwe Koers). Ze vallen ook ten dele in de Randstad Groenstructuur. In tabel 4.2 is een jaarlijkse onttrekking van minder dan 1% aangegeven. De daling van de veestapel gaat naar verwachting harder. Dit houdt in dat er desondanks nog extensivering plaats heeft.

Het gebied heeft alles bijeen genomen redelijke perspectieven voor de graasveehouderij. Afgezien van de meest problematische gebieden (vaarpolders, extreem hoge waterstand) zijn het gebieden waar valt te leven met de natuurlijke handicaps, op bedrijven die over voldoende grond beschikken. Voor de overige streken, vooral waar een waterpeil is/komt van 50 à 60 (of meer) centimeters beneden maaiveld, ligt handhaving van de huidige positie ten opzichte van Nederland in de lijn der verwachting. Gebieden met de meest ongunstige cultuurtechnische situatie

zijn voor een groot deel aangekocht als reservaatsgebied of vallen onder een beheersregeling.

Vanuit landbouwkundig oogpunt is deelgebied Alblasserwaard vergelijkbaar met het vorige gebied. Een belangrijk verschil is dat het net buiten de randstad ligt en ten dele een Bruine Koersgebied is. De grondonttrekking zal daardoor lager liggen. In de toekomst kan dit gebied voor graasdierhouderij zijn positie behouden en wellicht nog versterken. Enige extensivering is vanwege de mestdruk gewenst.

4.4.3 West-Holland

West-Holland bestaat uit de weidestreken, akkerbouwgebieden en tuinbouwcentra te midden van steden. Van alle cultuurgrond is 80% in gebruik als weiland (47%) of bouwland (33%). Echter, 89% van de agrarische produktiewaarde is afkomstig van de tuinbouw, vooral glastuinbouw, maar ook bollenteelt en boomkwekerij. De tuinbouwsectoren zullen aanspraak maken op een gedeelte van de cultuurgrond. Bovendien zal relatief veel grond een andere bestemming dan land- of tuinbouw krijgen.

Tabel 4.4 Areaal en agrarische produktiewaarde, verdeeld over produktierichtingen, West-Holland (1993)

Produktierichting	Areaal		Produktiewaarde	
	hectares x 1.000	%	nge x 1.000	%
- akkerbouw	28	33	40	3
- rundveehouderij *)	40	47	101	8
- intensieve veehouderij	.	.	6	-
- tuinbouw	17	20	1.209	89
Totaal	85	100	1.356	100

*) Weidebouw en voedergewassen (grondgebonden veehouderij).
Bron: LEI-DLO-bewerking CBS-landbouwtelling.

Melkveehouderij

Melkveehouderij maakt, gemeten in hectares, bijna de helft van de agrarische sector van West-Holland uit. Qua produktiewaarde is het aandeel in de agrarische sector echter bescheiden (8%). De structuur van de melkveehouderij wijkt enigszins in negatieve zin af van die in deelgebied Oost-Holland. De bedrijven zijn gemiddeld wat kleiner en er zijn wat minder bedrijven met een ligboxenstal. De veedichtheid is op melkveebe-

drijven relatief hoog, maar op gebiedsniveau zorgen akkerbouw en opengrondstuinbouw voor een lagere mestdruk.

Akkerbouw

Het aandeel van de akkerbouw in de Landbouw van West-Holland is respectievelijk 33% (areaal) en 3% (produktiewaarde). De akkerbouw wordt vooral aangetroffen in Droogmakerijen, waarvan de Haarlemmermeer de grootste is. Het areaal akkerbouw staat onder druk door expansie en verplaatsing van tuinbouw, en doordat veel landbouwgrond in dit gebied een niet-agrarische bestemming krijgt. De structuur van de akkerbouw wijkt qua schaal, intensiteit en produktie-omstandigheden weinig af van die in het gehele Randstadgebied. Het zijn voor de Nederlandse verhoudingen redelijk grote bedrijven met een intensief bouwplan. Vergeleken met Flevoland en de Kop van Noord-Holland is de hoogwaardige pootaardappelteelt minder belangrijk, maar groenteteelt neemt wel een grote plaats in.

De inwendige kracht van de akkerbouw is relatief groot. Zonder planologische paraplu valt deze echter in het niet tegenover externe expansieve krachten, vooral verstedelijking en tuinbouw.

Uitbreiding van tuinbouw versterkt soms de positie van de akkerbouwsector. Het opnemen van tuinbouwteelten kan de economische basis van akkerbouwbedrijven versterken en soms zorgen voor een ruimer - duurzamer en milieuvriendelijker - bouwplan.

4.4.4 Zuid-Holland-Zuid

Tabel 4.5 Areaal en agrarische produktiewaarde, verdeeld over produktierichtingen, Zuid-Holland-Zuid (Hoeksewaard), 1993

Produktierichting	Areaal		Produktiewaarde	
	hectares x 1.000	%	nge x 1.000	%
- akkerbouw	15	74	22	46
- rundveehouderij *)	3	13	5	11
- intensieve veehouderij	.	.	-	1
- tuinbouw	3	13	20	42
Totaal	21	100	47	100

*) Weidebouw en voedergewassen (grondgebonden veehouderij).
Bron: LEI-DLO-bewerking CBS-landbouwtelling.

Melkveehouderij

In de Hoeksewaard is de melkveehouderij van beperkte betekenis. Deze is voor een deel gevestigd in een gebiedsdeel (Oude Land van Strijen) waar natuur en landschapswaarden een grote rol spelen. De weinige echte melkveebedrijven die verder in de streek zijn gevestigd liggen nogal geïsoleerd te midden van akkerbouw, maar hebben wel voordelen wat betreft mogelijkheden tot afzet van mest en aankoop van voer in de directe omgeving. Het ziet er niet naar uit dat de melkveehouderij in het gebied sterk zal uitbreiden. Melkveehouders van elders die een nieuwe lokatie zoeken zullen eerder kijken naar gebieden met een minder hoge grondprijs.

Akkerbouw

De cultuurgrond in de Hoeksewaard wordt voor driekwart als akkerbouwgrond gebruikt. Ook het areaal opengrondsgroenten is met een achtste omvangrijk. De bedrijfsomvang van de akkerbouwbedrijven is relatief groot. Op dit punt scoort het gebied dus sterk.

Het gebied heeft vergeleken met West-Holland (onder andere IJsselmonde) veel meer een open-landelijk karakter. Vooral de Noordrand gaat echter in toenemende mate fungeren als overloopgebied van de Randstad en het Zuidhollands Glasdistrict. Er zijn locaties aangewezen voor woningbouw voor de regio Rotterdam en voor projectvestiging van glastuinbouw. Daardoor zal er extra grond onttrokken worden, vrijwel steeds ten koste van de akkerbouw. De akkerbouw kan daardoor de huidige positie ten opzichte van Nederland niet handhaven. Het beperkter aantal bedrijven kan in dit gebied goed blijven functioneren. De tendens tot economische intensivering van bouwplan door opengrondsgroente op te nemen, zal doorgaan. De akkerbouw zal echter niet in dezelfde mate door tuinbouw worden verdrongen als in een eerder stadium is gebeurd in het "voorportaal" IJsselmonde. De Hoeksewaard blijft onderdeel uitmaken van het Zuidwestelijk zeeklei- en akkerbouwgebied.

4.4.5 Zandgebied Utrecht-'t Gooi

Tabel 4.6 Areaal en agrarische produktie, verdeeld over produktierichtingen, Zandgebied Utrecht-'t Gooi (1993)

Produktierichting	Areaal		Produktie	
	hectares x 1.000	%	nge x 1.000	%
- akkerbouw	1	4	1	1
- rundveehouderij *)	24	90	61	62
- intensieve veehouderij	.	.	15	15
- tuinbouw	2	6	22	22
Totaal	27	100	98	100

*) Weidebouw en voedergewassen (grondgebonden veehouderij).
Bron: LEI-DLO-bewerking CBS-landbouwtelling.

Melkveehouderij

De landbouwgrond in het Zandgebied Utrecht-'t Gooi wordt grotendeels als grasland gebruikt. De agrarische structuur lijkt veel op die van andere zandgebieden in Centraal, Oost en Zuid-Nederland. De veedichtheid is hoog, op bedrijven met een veelal bescheiden areaal. De gemiddelde omvang van de stapel doet nauwelijks onder voor het Nederlands gemiddelde. Veel melkveebedrijven hebben een moderne bedrijfsuitrusting, in het bijzonder een ligboxenstal. De aanwezigheid van intensieve-veehouderijbedrijven verhoogt ook voor melkveebedrijven de mestdruk in het gebied. De mestoverschotten zijn vooral op de hokdierbedrijven te vinden en ten dele op de overige-veehouderijbedrijven. Niet alleen is de milieudruk in het gebied hoger, maar ook hebben (relatief) meer melkveebedrijven mestoverschotten. Delen van het gebied vallen onder het Groene-Koersbeleid. De natuur is dan richtinggevend. Het zal dus de vraag zijn of in dit gebied de graasdierhouderij de positie ten opzichte van Nederland kan blijven handhaven. Dit hoeft niet per se te betekenen dat quota wegvloeit. Een vermindering kan ook bereikt worden door minder overige graasdieren aan te houden.

4.4.6 Zuidelijk Flevoland

Tabel 4.7 Areaal en agrarische produktie, verdeeld over produktierichtingen, Zuidelijk Flevoland (1993)

Produktierichting	Areaal		Produktie	
	hectares x 1.000	%	nge x 1.000	%
- akkerbouw	15	66	21	44
- rundveehouderij *)	7	30	19	39
- intensieve veehouderij	.	.	-	-
- tuinbouw	1	4	8	17
Totaal	23	100	48	100

*) Weidebouw en voedergewassen (grondgebonden veehouderij).
Bron: LEI-DLO-bewerking CBS-landbouwtelling.

Melkveehouderij

Deelgebied Zuidelijk Flevoland heeft een sterke positie voor graasdierhouderij, ondanks het feit dat slechts 30% van de oppervlakte gebruikt wordt voor grasland en voedergewassen. De bedrijven hebben een behoorlijke oppervlakte en een grote veestapel. De veebezetting is in dit Bruine-Koersgebied relatief hoog. De afname van de veestapel en de naar verwachting beperkte onttrekking van landbouwgrond biedt goede toekomstperspectieven. Ten dele kan de hoge veebezetting gecompenseerd worden door uitwisseling van gronden met akkerbouwbedrijven en/of afzet van eventuele mestoverschotten op die bedrijven.

Akkerbouw

Zuidelijk Flevoland is een overwegend akkerbouwgebied. Mede gezien de goede bedrijfsstructuur zal dit gebied zijn positie kunnen behouden en wellicht versterken. Voor de toename van glastuinbouw en een eventuele groei van de opengrondstuinbouw zal de inkrimpende akkerbouw voldoende ruimte bieden. Overigens gebruiken de opengrondsgroenten een bescheiden deel van de oppervlakte. Ruim de helft wordt gebruikt voor groenten en ruim een derde voor fruit.

Net als in andere akkerbouwgebieden zal de toekomstige ontwikkeling waarschijnlijk in het teken staan van een gecombineerd proces van sanering (bedrijfsbeëindiging, omschakeling) en diversificatie van inkomensbronnen op het merendeel van de voortgezette bedrijven.

5. SCHEIDING EN VERWEVING VAN FUNCTIES IN LANDELIJK GEBIED

5.1 Ruimtelijke mogelijkheden in theorie

5.1.1 Inleiding: scheiding en verweving

Een belangrijk aspect van agrarische ontwikkeling is de zogeheten scheiding-verweving van functies. Dit is niet alleen van belang voor de landbouw zelf maar ook voor andere partijen in het landelijk gebied.

Dit hoofdstuk geeft een overzicht van de mogelijke verschijningsvormen die de landbouw in beginsel binnen het landelijk gebied kan aannemen. Ons vertrekpunt is daarbij het geheel aan functies die het buitengebied (Groene Ruimte) kan hebben. Een globale driedeling van functies is:

A. agrarische produktie, inclusief aspecten van "duurzame landbouw";
B. andere economische functies, inclusief "Marktbare Groene Goederen/Diensten" zoals openluchtrecreatie;
C. ecologische functies, waarin landelijk gebied geldt als "Collectief Goed" (landschap, natuur, recreatie, wonen).

Het overzicht van mogelijkheden (zie figuur 5.1) is gebaseerd op de tegenstelling agrarische produktie (functie A) te scheiden van of juist te verweven met beide andere functies. "Scheiding" betekent gescheiden vestigingsplaatsen; "verweving" houdt in dat functie A een lokatie deelt met functie B of C.

5.1.2 Economische versus ecologische verweving

Het overzicht onderscheidt economische en ecologische verweving. Economische verweving houdt in dat in het buitengebied naast landbouw nog andere inkomensbronnen zijn aan te treffen. Ecologische verweving betekent dat het buitengebied of een gedeelte hiervan, een gedeelde lokatie is voor agrarische produktie en ecologische functies, met name de voorziening van Groene Collectieve Goederen.

5.1.3 Bedrijfsniveau versus gebiedsniveau

Verder houdt het overzicht rekening met de mogelijkheid dat verweving op verschillende niveaus kan worden gerealiseerd. Bij verweving op bedrijfsniveau (micro) wordt landbouwproduktie op agrarische persoonlijke ondernemingen of gezinsbedrijven, gecombineerd met andere economische of niet-economische functies. Verweving op micro-niveau impliceert verwevenheid op meso-niveau, binnen landelijke gebieden.

Het omgekeerde is echter niet het geval. Er kan namelijk sprake zijn van "verwevenheid tussen de (agrarische) bedrijven door" (Watergangen en Groene Linten).

In deze studie gaan wij voorbij aan het macro-niveau van geografische schaal. Op dat niveau zou het bijvoorbeeld kunnen gaan om de vraag in hoeverre er in Europa een scheiding optreedt tussen enerzijds grote gebieden zoals Noord-Frankrijk, met een sterke nadruk op produktielandbouw, en anderzijds gebieden zoals het verstedelijkte deel van Nederland, waar andere functies alle ruimte krijgen.

5.1.4 Schema met negen theoretische mogelijkheden

Voorgaande dubbele driedeling resulteert in een schema met negen (3 x 3) theoretische mogelijkheden voor de positie die agrarische produktie inneemt in de ontwikkeling van het buitengebied. Beide ingangen van het schema maken onderscheid tussen:

1) geen verweving;
2) alleen verweving op gebiedsniveau;
3) verweving op gebieds- en bedrijfsniveau.

Agr. prod. versus andere economische functies:	Agrarische produktie versus ecologische functies		
	A geen verweving	B alleen op gebiedsniveau	C ook op bedrijfsniveau
A geen verweving	1 bijvoorbeeld concurrerende landbouw in optimaal cultuurlandschap	3 bijvoorbeeld groene linten tussen de bedrijven door	5 bijvoorbeeld onbetaald natuurbeheer door boeren
B alleen op gebiedsniveau	2 bijvoorbeeld platteland als werkplaats niet-agrarische "rommelaars"	4 bijvoorbeeld gespecialiseerde recreatiebedrijven in aangekleed landschap	6 bijvoorbeeld natuurbeheer gecompenseerd door lage waterschapslasten
C ook op bedrijfsniveau	7 bijvoorbeeld boer met tweede baan in de stad	8 bijvoorbeeld camping op mooi gelegen boerderij	9 bijvoorbeeld betaalde natuurproduktie of landschapsbeheer

Figuur 5.1 Schema met negen theoretische verwevingsmogelijkheden

De boveningang heeft betrekking op "ecologische verweving", de vooringang op "economische verweving".

Deze negen theoretische mogelijkheden zijn onder te verdelen in vier globale categorieën. De volgorde gaat van scheiding naar ingrijpende verweving:

I volledige scheiding van functies
(Optie 1: zie paragraaf 5.3.2);

II verweving uitsluitend op gebiedsniveau
(Opties 2,3 en 4: zie paragraaf 5.3.3);

III alleen ecologische verweving op bedrijfsniveau
(Opties 5 en 6: zie paragraaf 5.3.4);

IV economische verweving op bedrijfsniveau
(Opties 7, 8 en 9: zie paragraaf 5.3.5).

5.2 Mogelijkheden in de praktijk

5.2.1 Inleiding

Deze paragraaf geeft een impressie van wat de onderscheiden mogelijkheden in de praktijk van melkveehouderij en akkerbouw in het Randstadgebied kunnen inhouden.

Het zal blijken dat het gemaakte onderscheid tussen economische en ecologische functies van een gebied betrekkelijk is. Aan economische activiteiten zijn ecologische aspecten inherent (duurzaamheid).

Omgekeerd kunnen ecologische activiteiten vanuit een economische optiek worden benaderd. Dit is vooral het geval wanneer aan activiteiten zoals natuurbeheer, een vraagkant en een aanbodskant worden onderscheiden. Aan de vraagkant staan zaken als de maatschappelijke waardering voor een bepaald type landschap of natuur. Aan de aanbodskant staat de boer met zijn behoefte aan aanvullend inkomen en (on)mogelijkheden tot inpassen van "natuurproduktie" in bedrijfsvoering. Tussen vraag- en aanbodszijde staan wellicht instituties zoals een Bureau Beheer Landbouwgronden die bemiddelen tussen vragers en aanbieders.

In het Groene-Hartbeleid worden weidelandschappen en open Droogmakerijen beide positief gewaardeerd. Het zijn produkten waar vraag naar is. Er zijn echter ook belangrijke verschillen, vooral aan de aanbodskant. De instandhouding van waardevol geachte weidegebieden kost produktie (hoge waterstand) en vergt van de boer extra werk (nestbescherming weidevogels). Een gewaardeerd open akkerbouwlandschap laat zich beter verenigen met wat boeren zouden doen wanneer hen de vrije hand werd gelaten. Het extra beslag dat verweving legt op arbeid in weidegebieden klemt te meer omdat melkveehouders vanuit hun dagelijkse werkritme in het algemeen beschikken over aanmerkelijk minder "vrij beschikbare arbeidscapaciteit" dan akkerbouwers.

Vorenstaand verschil tussen melkveehouderij en akkerbouw is een aanscherping van reële verschillen. Stijgende arbeidsproduktiviteit en be-

perkte mogelijkheden om de produktie uit te breiden (melkcontingentering) zorgen ervoor dat melkveehouders niet geheel onbekend zijn met het fenomeen van vrij beschikbare arbeidscapaciteit. En de akkerbouwer wordt soms geconfronteerd met een verwevingsvraag die voor hem extra werk zou meebrengen (perceelsrandenbeheer, minder spuiten/meer wieden).

Voor "economische verweving" geldt ten dele een tegengesteld verhaal. De behoefte aan extra inkomen is het sterkst bij akkerbouwers. En ook nu geldt aan de aanbodskant dat akkerbouwers vergeleken met melkveehouders beter in de gelegenheid zijn om niet-agrarische activiteiten te combineren met landbouw. Akkerbouwers zijn veel minder bedrijfsgebonden dan melkveehouders. Bovendien hebben zij gemiddeld een hoger schoolopleidingsniveau en misschien daardoor ook meer mogelijkheden op de niet-agrarische arbeidsmarkt.

Wat voor de boer geldt, lijkt in grote lijnen ook te gelden voor andere bij het bedrijf betrokken gezinsgenoten. Wel is van belang dat in de melkveehouderij de gezinsleden in het algemeen veel sterker betrokken zijn bij het werk op het bedrijf dan in de akkerbouw. Opkomende individualisering kan momenteel ook in de melkveehouderij zorgen voor een extra impuls om naast de landbouw iets anders te gaan ondernemen.

Een flink deel van de economische verwevenheid - vooral banen buitenshuis - is niet rechtstreeks ruimtelijk relevant. Indirect kan de relevantie echter wel zeer groot zijn omdat het een basis kan bieden om bedrijven die, eng-economisch geredeneerd, niet rendabel zijn, toch in stand te houden. Het fenomeen dat de echtgenote zorgt voor brood op de plank - niet meer in letterlijke zin maar juist wel in overdrachtelijke betekenis - terwijl de boer zorgt voor het bedrijf speelt vooral in de akkerbouw. In sommige regio's (denk aan de Haarlemmermeer) blijkt de economische betekenis van het bedrijf eerder uit vermogensaanwas dan uit lopende inkomsten.

5.2.2 Volledige scheiding van functies (Optie 1)

Binnen de context van het Groene-Hartbeleid is een *volledige* scheiding van functies bijna ondenkbaar. Ook een optimaal agrarisch gebied (akkerbouw, weidebouw) heeft een landschappelijke waarde als contrast met het stedelijk gebied. Veel van het ruimtelijk beleid wordt zelfs geïnspireerd door de wens om open akkerbouw- en weidelandschappen in stand te houden. Voor de landbouw is het jammer dat traditionele elementen zoals oude boerderijen gewoonlijk mooier worden gevonden dan moderne tegenhangers. Ook de behoefte aan het verkorten van rij- en loopafstanden, vooral in moderne melkveehouderij, botst met de behoefte om open landschappen (met diepe kavels) intact te houden.

Optie 1 wordt voor de melkveehouderij in het Randstadgebied exclusief Flevopolders, het dichtst benaderd in de Alblasserwaard, waar in een relatief vroeg stadium landinrichting (ruilverkaveling) is uitgevoerd.

Het betreft een betrekkelijk groot aaneengesloten weidegebied, enigszins in de luwte van de stedelijke invloedssfeer, waar de cultuurtechnische situatie en bedrijfsuitrusting in het recente verleden sterk is verbeterd.

Voor de akkerbouw wordt deze optie het dichtst benaderd in Flevoland. Ook delen van de Hoeksewaard bieden de aanblik van een puur op akkerbouw afgestemd landschap. Echter, ook in de relatief grootschalige akkerbouw tekent zich een tendens af dat akkerbouwers oplossingen zoeken voor inkomensproblemen in uiteenlopende richtingen. Sommigen zoeken een oplossing binnen de landbouw (tweede tak), anderen meer in economische verweving (extern inkomen).

5.2.3 Verweving uitsluitend op gebiedsniveau

5.2.3.1 Economische verweving (Optie 2)

Voor zover deze mogelijkheid zich ontwikkelt is dit in weerwil van het overheidsbeleid. Gemeentelijke bestemmingsplannen en provinciale streekplannen zien in het algemeen het platteland liever niet als een werkplaats voor niet-agrariërs. Op een aantal plaatsen in de stadrandzones en langs oude doorgaande routes (ook dijken) wordt optie 2 het dichtst benaderd. Soms spelen vrijgekomen agrarische bedrijfsgebouwen hierbij een belangrijke rol. Dergelijke ruimten zijn in het Randstadgebied meer geld waard dan in minder verstedelijkte landsdelen. Toch lijkt dit fenomeen van "buiten-nering" in het Randstadgebied in het algemeen een minder grote rol grote te spelen dan in sommige ander delen van het land met voorheen meer kleine bedrijven, vooral zandgronden.

5.2.3.2 Ecologische verweving (Optie 3)

Deze mogelijkheid van "landschaps-/natuurelementen tussen de landbouwbedrijven door" wordt sterk gestimuleerd door overheidsbeleid. Het uitgangspunt is dan verweving op gebiedsniveau en scheiding op bedrijfsniveau. In de uitgestrekte veenweidegebieden zijn de mogelijkheden hiertoe, zonder dat de agrarische produktie hiervan de gevolgen ondergaat, zeer beperkt. Het meest omvangrijke "groene element" in het Randstadgebied is wellicht het netwerk van watergangen tussen weilanden. De hoge waterstand zet een stempel op de agrarische exploitatie.

De meest nadrukkelijke poging om "groene elementen" en zuivere agrarische bedrijvigheid op gebiedsniveau te verweven, wordt ondernomen in weidegebieden die een bufferfunctie vervullen tussen stedelijke gebieden. Midden-Delfland is hiervan het duidelijkste voorbeeld.

5.2.3.3 Economische en ecologische verweving (Optie 4)

Deze ontwikkelingsmogelijkheid is vooral interessant waar de drie functies elkaar ondersteunen. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer landbouw en groene elementen samen een mooi landschap vormen en tot een aantrekkelijke vestigingsplaats voor recreatiebedrijven maken.

Momenteel komt dit in het Randstadgebied nauwelijks voor, veel minder dan bijvoorbeeld in het coulissenlandschap van de Achterhoek. Voor de toekomst zijn in het Randstadgebied de mogelijkheden het grootst in gebieden met een afwisseling van de aanstaande Randstad Groen Structuur en agrarische gebieden.

5.2.4 Ecologische verweving op bedrijfsniveau

5.2.4.1 Zonder compensatie (Optie 5)

Deze ontwikkelingsmogelijkheid doet zich voor wanneer boeren rekening houden met natuur/landschap zonder dat hier betaling tegenover staat. Dit kan in principe op basis van vrijwilligheid (hobbyisme) of van het gevoel rentmeester te zijn van natuur of landschap. Maar veelal is het gebaseerd op gestelde randvoorwaarden in milieubeleid, bestemmingsplan of waterschapskeur. Als zodanig is deze ontwikkelingsmogelijkheid overal aan de orde.

Maar in de veenweidegebieden speelt het meer dan elders en dan vooral in gebieden waar een waterpeil wordt gehandhaafd aanzienlijk hoger dan ongeveer vijftig centimeter beneden het maaiveld. Zonder financiële ondersteuning lijkt een dergelijk systeem alleen levensvatbaar bij een lage grondprijs en een ruime beschikbaarheid van gronden voor *oppervlaktevergroting (zie paragraaf 3.7).*

5.2.4.2 Met indirecte compensatie (Optie 6)

Dit is vooral relevant voor veenweidegebieden waar het onderhouden van de uitgebreide watergangen de draagkracht van landbouw te boven dreigt te gaan (onder andere Waterland). De cultuurtechnische situatie wordt uit collectieve middelen - bijvoorbeeld omslag over boeren en burgers in Waterschap - in stand gehouden.

5.2.5 Economische verwevenheid op bedrijfsniveau

5.2.5.1 In waardenarme omgeving (Optie 7)

Het betreft de ruimtelijk onzichtbare economische verweving in de vorm van een tweede baan van agrariërs of meewerkende gezinsgenoten. Het kan ook gaan om niet-agrarische nevenactiviteiten die op het eigen boerenerf worden verricht. Veelal zal dit betekenen dat niet alleen "overtollige arbeid" wordt benut, maar ook dat gebruik wordt gemaakt

van beschikbare ruimten of gebouwen die vooral in een stedelijke omgeving schaars zijn.

Deze ontwikkelingsmogelijkheid doet zich vooral voor in de akkerbouw, en zal waarschijnlijk in de toekomst nog aan betekenis winnen. In Midden-Randstad is deze ontwikkelingsmogelijkheid van meer betekenis dan elders in het Randstadgebied, vooral in de vorm van niet-agrarische activiteiten op het eigen erf.

5.2.5.2 In waardenrijke omgeving (Optie 8)

Ook deze mogelijkheid is het meest interessant wanneer elementen elkaar ondersteunen. Dit is het geval in een situatie die het Walcherenmodel kan worden genoemd. In een mooie omgeving hebben dan veel boerderijen recreatieve dienstverlening (kamperen, manege, verkoop aan huis) als tweede activiteit. Binnen het Randstadgebied voldoen slechts enkele plekken enigszins aan dit model (Voornse Duinstreek, Plassengebied, Utrechts Zand). Aanzetten zijn verder in West-Holland te vinden in de randstedelijke overgangszones. In de toekomst kan Randstad Groen Structuur deze ontwikkeling stimuleren.

5.2.5.3 Volledige verweving: boer als betaalde verzorger van natuur, landschap of Groene Dienstverlening (Optie 9)

Ook deze ontwikkelingsmogelijkheid is vooral relevant in weidegebieden. Meest algemeen is betaling tegen een vaste vergoeding (beheersovereenkomsten). Er zijn echter ook experimenten waarin de boer betaald krijgt voor de hoeveelheid natuur op zijn land (aantallen bijzondere vogels of plantensoorten). De mentale acceptatie van natuurproduktie als volwaardige activiteit lijkt onder boeren te zijn toegenomen. Dit uit zich onder meer in taalgebruik. Wat eerst "onkruid" heette wordt nu "een bijzonder kruid" genoemd. Overigens bestaat er een vage grens tussen ecologische verweving binnen en tussen de bedrijven. Dit blijkt onder meer bij slootkantenbeheer.

6. SCHEIDING EN VERWEVING BINNEN SCENARIO'S

6.1 Inleiding

Dit hoofdstuk bevat vier schetsen van gedachtenlijnen (kwalitatieve ontwikkelingsscenario's) voor de landbouw. Deze zijn zodanig geconstrueerd dat zij voor het Randstadgebied maximale verschillen te zien geven qua continuïteitskansen en verschijningsvorm van de landbouw in de Groene Ruimte. Scenario's in deze betekenis zijn ideaaltypische voorstellingen, geen prognoses. Denkbare ontwikkelingen worden als het ware uitvergroot, en daardoor meer inzichtelijk.

De scenario's verschillen van elkaar wat betreft:

a) aard van de veronderstelde drijvende krachten achter agrarische ontwikkeling ("concurrentie" versus "hulpbronnen");
b) mate van succes binnen beide contexten van drijvende krachten.

Er zijn twee geslaagde (welvarende), en twee minder geslaagde (sombere) scenario's.

Concurrentie is in onze randstadscenario's vertaald in termen van "rat-race" en "koplopermodel". Voor het ruimtelijk beleid is van belang dat de ontwikkeling binnen deze context tendeert naar uniformiteit. Koploperbedrijven lijken veel op elkaar, ongeacht de vestigingsregio. Deze uniformerende werking wordt in de hand gewerkt doordat agrarische bedrijven deel uitmaken van een produktieketen, zoals het melk-zuivelcomplex en het bietensuikercomplex. Binnen beide concurrentie-scenario's is de boer een specialist binnen een grote quasi-organisatie (functioneel agribusinesscomplex). Wanneer de nadruk ligt op een vergaande taakverdeling binnen de grote (quasi-)organisatie zijn Koploper-scenario's ook Industriële Landbouw Scenario's te noemen.

Het benutten van hulpbronnen is in de randstadscenario's vertaald in termen van "cultiveren van een eigen stijl" en "inspelen op specifieke mogelijkheden". Voor het ruimtelijk beleid is vooral interessant dat de ontwikkeling binnen deze context tendeert naar verscheidenheid. Bedrijven van boeren met een eigen stijl verschillen van elkaar. Binnen deze context krijgt invoeging van bedrijven in lokale produktiemilieus de overhand op inschakeling in bovenlokale functionele complexen. Dit type scenario's kan voor gebieden bij steden of in recreatief aantrekkelijke streken, relevanter zijn dan voor eenzijdig agrarische streken. Scenario's waarin boeren een eigen individuele stijl cultiveren zouden ook Post-industriële Scenario's genoemd kunnen worden.

De vier randstadscenario's 1) samengevat:

a) Welvarend Koploper Scenario waarin het systeem van geïndustrialiseerde landbouw (boer als schakel binnen agribusiness) intact blijft doordat het zich aanpast aan nieuwe eisen van markt en milieu, en waarin melkveehouders en akkerbouwers van het studiegebied hun redelijke concurrentiepositie ten opzichte van andere melkveehouderij- en akkerbouwstreken, weten te handhaven;
b) Welvarend Eigenstijl Scenario waarin iedere boer op eigen wijze inspeelt op specifieke mogelijkheden (persoonlijke en zakelijke omstandigheden) en waarbij verweving in het lokale produktiemilieu de overhand heeft op verweving in bovenlokale functionele agribusinesscomplexen;
c) Somber (stagnerend) Koploper Scenario, waarin systeem als onder A intact blijft maar waarbij melkveehouders en akkerbouwers van het studiegebied steeds verder achterblijven bij toonaangevende produktiegebieden, eventueel buiten Nederland en West-Europa;
d) Somber Eigenstijl Scenario waarin reguliere landbouw - agrarische produktie voor agribusiness - onvoldoende inkomen oplevert, zelfs voor een sober bestaan, en waarin boeren noodgedwongen terugvallen op "nevenactiviteiten" als overlevingsstrategie.

6.2 Vier scenario's, kwalitatief geschetst

6.2.1 Welvarend Koploper Scenario

In dit scenario vertoont Nederland bij uitstek het beeld van hoogontwikkelde landbouw die in een crisisachtige situatie is verzeild. Een vrij stormachtige ontwikkeling is in het recente verleden gestoten op grenzen van markt en milieu.

Het scenario bevat enkele hoopgevende veronderstellingen over de wijze waarop de crisisachtige situatie wordt verwerkt. Economische groei wordt gerealiseerd met inachtneming van nieuwe randvoorwaarden - soms via de overheid gesteld - vanuit milieu en consumenten. De landbouw wisselt het oude succesvolle ontwikkelingsmodel (Klassieke Koplopermodel) in voor het ontwikkelingsmodel van geïntegreerde landbouw (Geïntegreerd Koplopermodel). Het oude ontwikkelingsmodel kan hiermee in wezen blijven bestaan door een effectieve aanpassing bij veranderende omstandigheden. Wezenlijke punten van continuïteit zijn:

---

1) Deze vier scenario's corresponderen op een abstract niveau met scenario's uit de CPB-studie Scanning The Future: A- Europese Renaissance; B- Balanced Growth; C- Global Shift; D- Global Crisis. De kwalitatieve uitwerking in onze Randstadstudie verschilt echter belangrijk van de uitwerking die voor opties A, B en C is gegeven in de CPB-studie Nederland in Drievoud en in de LEI-DLO-studie Voorbij Het Verleden (Landbouw 2015).

1) produktinnovaties en nieuwe (geïntegreerde) produktiemethoden worden in hoog tempo ontwikkeld door gespecialiseerde instituten, agro-industrie en een kleine groep "koplopers";
2) worden vlot verspreid in de praktijk middels specialisten/voorlichters alsook door intensieve processen van sociale vergelijking in boerenkring;
3) waarbij het primaat ligt bij inschakeling van individuele agrarische ondernemingen in functionele complexen (agribusiness);
4) dominerend, vooral boven inschakeling in lokale produktiemilieus; elk functioneel complex kent voor "boerderijen met toekomst" slechts één ontwikkelingsmodel, met hooguit marginale varianten voor lokale (geïntegreerde) toepassing.

De verwevenheid van functies in dit scenario beperkt zich tot geïntegreerde landbouw: deze staat primair in dienst van duurzame agrarische produktie. Het primaat van inschakeling in functionele complexen wijst ook eerder op specialisatie en scheiding van functies, dan op een tot het uiterste doorgevoerde verwevenheid van functies.

Binnen dit scenario leggen de baten van een gehandhaafde ontwikkelingsdynamiek (economische groei) een draagvlak onder milieuvriendelijke research (Geïntegreerde Landbouw) en vooral onder een kostbaar specifiek natuurbeleid. Dit is in een notedop ook de achtergrond van de LEI-DLO inschatting, die inhoudt dat de melkveehouderij zich op middellange termijn zal handhaven in de weidegebieden van het Randstadgebied. In enkele veenweidegebieden met de meest beroerde produktieomstandigheden (vaarpolders, extreem hoog water) is een extern draagvlak (politiek, economisch) nodig. In het merendeel van de weidegebieden is echter handhaven op eigen kracht mogelijk. Dit valt te verenigen met een lichte economische en ecologische verweving op bedrijfsniveau, onder andere beheersovereenkomsten op een klein deel van het bedrijfsareaal en/of slootkantenbeheer. Een kritische factor in de bedrijfsontwikkeling kan oppervlaktevergroting zijn, vooral wanneer externe invloeden (verstedelijking, natuurbeleid) zorgen voor een opwaartse druk op agrarische grondprijzen. Een kritische voorwaarde lijkt ook institutionele ondersteuning voor gebiedsgeschikte aanpassing van algemene produktietechnologie (denk aan "Zegveld").

Akkerbouwers zoeken binnen het Welvarend Koploper Scenario aansluiting bij andere functionele complexen, vooral bij nabije tuinbouwcentra. Er kan ook een nieuw functioneel complex ontstaan van (ex-)akkerbouwers die zich richten op intensieve veehouderij op basis van eigen voervoorziening (met kennistransfer uit bijvoorbeeld Denemarken). De groeiende groep nevenberoepsakkerbouwers zou kennis kunnen importeren, bijvoorbeeld van loonwerkbedrijven of door grond te verhuren aan specialisten, vooral voor specifieke tuinbouwteelten. Ten slotte mag ook de resterende groep akkerbouwspecialisten (met aardappelteelt als kurk) niet over het hoofd worden gezien. Mede door de sterke opper-

vlaktevergroting die voor deze laatste groep nodig zal zijn, zal het om een zeer beperkt aantal ondernemers gaan.

6.2.2 Welvarend Eigenstijl Scenario

In het Welvarend Eigenstijl Scenario verschuift voor boerenbedrijven het primaat van inschakeling in functionele (agribusiness)complexen naar een inpassing in specifieke lokale produktiemilieus. In het uiterste geval betekent dit dat boeren zonder omringende agribusiness opereren en eigen aangepaste technologie ontwikkelen. In minder vergaande vorm betekent dit dat lokale ketens ontstaan, waarvan het project Veenweidekaas een voorbeeld is.

In het Welvarend Eigenstijl Scenario staat de ontwikkeling van melkveehouderij en akkerbouw in het teken van verweving van functies. Boeren in het Randstadgebied haken met name in op specifieke mogelijkheden die samenhangen met stedelijke nabijheid en de maatschappelijke waardering voor Groene-Hartfuncties (zie volgende hoofdstuk).

6.2.3 Somber Koploper Scenario

Het Somber Koploper Scenario mag worden opgevat als een oefening in denken over toekomstige onaangename realiteiten.

In dit scenario verloopt de noodzakelijke aanpassing (uit paragraaf 6.2.1) weinig voorspoedig. De term Eurosclerose wordt niet voor niets gebruikt. De overheid probeert veel te regelen, maar blijft uiteindelijk met lege handen staan. In de landbouw en de overige economie, wordt met betrekking tot de ontwikkeling en toepassing van nieuwe technologie het voortouw gelaten aan andere werelddelen, vooral Azië. Als gevolg hiervan is Europa in een later stadium gedwongen technologie te importeren en toe te passen die milieu- en maatschappij-onvriendelijk genoemd kan worden. Een gevolg is ook dat het economisch draagvlak onder het in gang gezette natuurbeleid wegvalt.

Binnen een Somber Koploper Scenario zou op langere termijn de melkveehouderij uit de veenweidegebieden van het Randstadgebied verdwijnen. Aanvankelijk zorgt een conserverende benadering onder andere in ver uitgewerkte bergboerenregelingen, voor een paraplu boven boeren in dergelijke gebieden. Na verloop van jaren blijkt dit echter door oplopende budgetten en teruglopende middelen (economische krimp) niet vol te houden.

In het Somber Koploper Scenario doet zich nog een tweede ontwikkeling ten nadele van de veenweidegebieden voor. In buitenlandse melkveehouderijgebieden wordt een dominante produktietechnologie ontwikkeld die zich slecht leent voor toepassing in veenweidegebieden. Sleutelelementen zijn een ver opgevoerde melkproduktie per koe gecombineerd met zodanig vaak melken dat weidegang onmogelijk wordt. In regio's met dure arbeid worden melkrobots ingezet, elders goedkope arbeid. Vrijwel grondloze melkveehouderijbedrijven zetten de toon. Ge-

specialiseerde melkveehouders besteden de voederwinning uit aan elders gevestigde akkerbouwers. Er verschijnen nieuwe hoogproduktieve voedergewassen op het toneel die in vruchtwisseling worden geteeld. De slappe bodem van veenweidegebieden blijkt als lokatie ongeschikt te zijn voor een dergelijk vorm van melkveehouderij of voederwinning. De melkveehouderij in de streek leidt een kwijnend bestaan en verdwijnt op de duur.

Voor de huidige akkerbouwgebieden (Droogmakerijen) van het Randstadgebied behoeft een ontwikkeling langs de lijn van het Somber Koploper Scenario niet fataal te zijn. Op langere termijn zouden de Droogmakerijen zelfs extra aantrekkelijk kunnen worden als vestigingsplaats voor landbouw. Door de rücksichtlose verhoging van produktiviteit zou het overgrote deel van de huidige landbouwgronden overbodig worden, maar worden aan de resterende gronden juist extra hoge eisen gesteld. Droogmakerijen en andere gebieden met lichtere zeekleigronden, kunnen dan tot de weinige uitverkoren lokaties behoren. Momenteel vormen de Droogmakerijen van het Randstadgebied reeds een favoriete teeltplek voor specifieke grondgebonden tuinbouwteelten, maar ook voor gesloten (grondloze) teeltsystemen in glastuinbouw en boomkwekerij. Binnen het geschetste toekomstbeeld zou daar nog eens additionele belangstelling bij komen uit de hoek van melkveehouderij, als vestigingsplaats van "grondloze bedrijven" en als oord om produktie van voedergewassen naar uit te besteden. Misschien is zoveel belangstelling voor de Droogmakerijen ook van stedelijke zijde wat al te veel. In geval van sterk inkrimpende ruimte en hoog oplopende grondprijzen, bestaat dan altijd nog de mogelijkheid van uitwijken naar andere zeekleigebieden (onder andere Flevoland).

6.2.4 Somber Eigenstijl Scenario

In dit sombere scenario staat het overheidsbeleid, onder andere in bestemmingsplannen, welwillend tegenover "nevenactiviteiten" van boeren, mits deze kleinschalig blijven. Het beleid is de uitkomst van maatschappelijke consensus, en leidt in meerdere opzichten tot "bekrompen" uitkomsten. Boeren krijgen niet alleen inzake "branche-vreemde activiteiten", maar ook als agrarisch producent slechts de beschikking over een zeer beperkte handelingsruimte (onder andere Landinrichting, Hinderwet, Bestemmingsplannen). Agrarische produktie noch andere activiteiten kunnen professioneel worden aangepakt. Dit scenario leidt tot een rommelig en gemarginaliseerd platteland waarmee uiteindelijk landbouw en andere maatschappelijke groeperingen weinig gelukkig zijn.

6.3 Scheiding en verweving binnen scenario's

Onderstaand overzicht geeft een indicatie van de gevolgen die de onderscheiden ontwikkelingsscenario's zouden hebben voor functies van landelijke gebieden.

Tabel 6.1 Ontwikkelingsscenario's indicatief geplaatst naar realisering functies in landelijk gebied

Scenario's:	Functies landelijk gebied		
	agrarische produktie/ inkomensvorming boer	andere functies	
		binnen landbouwbedrijven	tussen lb-bedr. (gebiedsniveau)
Welvarend Koploper	+++	+	++
Welvarend Eigenstijl	+++	+++	++
Somber Koploper			???
Somber Eigenstijl		+?	+?

Beide eerste scenario's scoren vooral relatief goed op het punt van Agrarische Produktie/Inkomensvorming Agrarische Gezinnen. Daarbij komt in het Welvarend Koploper Scenario het leeuwedeel van het inkomen uit reguliere agrarische produktie. Dit scenario laat zich verenigen met lichtere vormen van verweving op bedrijfsniveau, bijvoorbeeld slootkantenbeheer of een ondergeschikt areaal beheersovereenkomsten. In het Welvarend Eigenstijl Scenario zal het inkomen voor een groter deel uit andere activiteiten dan agrarische produktie komen. Dit scenario is te verenigen met een relatief sterke verweving op bedrijfsniveau.

In het Somber Koploper Model dreigt landbouw zich terug te trekken uit regio's met handicaps voor (intensieve) reguliere landbouw, vooral uit veenweidegebieden. De waardering van wat er achterblijft, bijvoorbeeld moerassen, is aangegeven met "???". De waardering zal uiteenlopen. Ook in het Somber Eigenstijl Scenario valt over kwaliteiten van het landelijk gebied te twisten. Dit scenario kenmerkt zich door verweving en kleinschaligheid. De kans bestaat dat dit scenario niet alleen negatief scoort op het punt van inkomensvorming, maar ook op dat van de landschappelijke aanblik (verloedering). Afhankelijk van de bril die de waarnemer opzet, is echter ook het predikaat "levendig" denkbaar.

7. SLOTBESCHOUWING: SCHEIDING EN VERWEVING BINNEN GEBIEDEN

Ecologische verweving lijkt in het algemeen beter te passen bij (veen)weidegebieden dan bij akkerbouwgebieden. Dit geldt voor verweving binnen de bedrijven (onder andere weidevogels) maar ook voor verweving tussen de bedrijven (waardevolle watergangen). Een grensgebied dat steeds meer aandacht krijgt, is de slootkant als extensieve en soortenrijke zone.

Economische verweving spoort in het algemeen beter met de situatie in akkerbouwgebieden. Dit verschil met weidegebieden mag echter niet worden overdreven. Ook in de melkveehouderij kunnen boeren behoefte hebben aan extra inkomen en kan er overschot aan arbeid zijn. Dit laatste door de doorgaande ontwikkeling van arbeidsbesparende technieken en omstandigheden zoals melkcontingentering die bedrijfsvergroting kunnen bemoeilijken. Anderzijds kan ook in de akkerbouw ecologische verweving tussen de bedrijven interessant zijn (onder andere kreken en bomendijken), en bestaat de optie van slootkantenbeheer.

Alles bijeen genomen, lijkt het waarschijnlijk dat een groot deel van de boeren in het Randstadgebied in de toekomst in enige of sterke mate het bedrijf zal ontwikkelen langs lijnen van economische verweving. Noodzaak zal hierbij een grote spelen.

Economische noodzaak speelt vooral een rol in akkerbouwgebieden. Naast push-factoren (noodzaak) zullen echter ook pull-factoren (gelegenheid tot economische verweving) werkzaam zijn. Voor de akkerbouw in West-Holland lijkt daarbij vooral de factor "stedelijke nabijheid" van belang. Dit biedt in principe goede mogelijkheden voor het ontplooien van activiteiten zoals "verkoop aan huis" en "recreatieve dienstverlening" (onder andere maneges).

In de weidegebieden ligt het accent naar verhouding meer bij pull-factoren. Vergeleken met West-Holland, gaat het daarbij in het Groene Hart (Oost-Holland) minder om de ontwikkelingsfactor "directe nabijheid van stedelingen". De belangrijkste pull-factor is eerder de beschikbaarheid van overheidsgelden voor natuur en landschap als collectief goed (Groene Hart). Een bijkomende factor kan zijn het ontstaan van deelmarkten met extra toegevoegde waarde, verbonden met het specifieke karakter van de streek (vooral veenweidekaas). Maar zoals reeds vermeld, staat ook in weidegebieden de tendens richting verweving niet helemaal los van push-factoren. Dit geldt het duidelijkst voor die veenweidegebieden waar de cultuurtechnische omstandigheden het meest ongunstig zijn. Daar bestaat een sterke noodzaak het "maatschappelijk aanbod" te accepteren.

Het voorgaande roept voor rundveehouderij en akkerbouw van het Randstadgebied een toekomstbeeld op waarin op de meeste agrarische

bedrijven in enerlei vorm sprake zal zijn van economische verweving. Dit geldt vooral wanneer niet het ondernemersinkomen, maar het agrarisch gezinsinkomen als uitgangspunt wordt genomen. Verweving in eniger mate of vorm zal vrij algemeen voor komen. De impact hiervan zal echter sterk kunnen variëren, afhankelijk van het deel van het inkomen dat er mee gemoeid is en de mate waarin de betreffende activiteit een stempel zet op het agrarisch bedrijf. Bij lichte verweving gaat het om een beperkt additioneel inkomen en blijft het aan de buitenkant van het bedrijf (bijvoorbeeld slootkantenbeheer). Bij zware verweving gaat om de hoofdmoot van inkomen en komt voor de boer de reguliere agrarische produktie op het tweede plan.

Eerder bleek dat de verweving sterk verschilt binnen verschillende scenario's. Dit kan dan weer in samenhang met gebiedsspecifieke situaties worden bekeken (zie overzicht). Voor West-Holland ligt de nadruk op stedelijke nabijheid en individuele contacten met medegebruikers van het platteland. Voor Oost-Holland ligt het accent bij ecologische verweving gestimuleerd door overheidsbeleid.

Scenario's	Deelzone	
	West-Holland	Oost-Holland
Welvarend Koploper	Moderne akkerbouw-/weidegebiedjes als bufferzones tussen steden.	Groene Hart op basis van Geïntegreerde Weidebouw, gematigd aangepaste ontwatering en lichte verweving op bedrijfsniveau.
Welvarend Eigenstijl	Akkerbouw-/weidegebiedjes als Groene Contramal van stedelijk gebied (Overgangszones als verrijking).	Groene Hart op basis van streekeigen bedrijfsvormen, met sterke ecologische verweving.
Somber Koploper	Akkerbouw-Droogmakerijen als concentratiegebieden van een dimensionale intensieve landbouw. Veenweiden: verlaten of gemarginaliseerd.	Groene Hart grotendeels verlaten of gemarginaliseerd. Overgang naar moerastoestand?
Somber Eigenstijl	Akkerbouw-/weidegebiedjes als rommelzones tussen steden. (Overgangszones als verarming).	Groene Hart met gemarginaliseerde boeren met extensieve veehouderij en natuurproduktie.

Figuur 7.1 Toekomstbeelden voor Binnen-Randstadgebied

Oost-Holland: melkveehouderij

Binnen het Welvarend Koploper Scenario krijgen maximale delen van dit centrale veenweidegebied een ontwatering van 50 à 60 centimeter beneden het maaiveld. Melkveehouderijbedrijven ontwikkelen zich volgens het koplopermodel in de melkveehouderij. Wel zijn er in de bedrijfsvoering aanpassingen aan de lokale situatie. Binnen dit scenario is verder ruimte voor lichte verweving op bedrijfsniveau.

Binnen het Welvarend Eigenstijl Scenario ligt de nadruk op de ontwikkeling van streekeigen bedrijfsvormen. Dit is vooral gebaseerd op een koppeling van economische aan ecologische verweving. Een groot deel van inkomen komt bij boeren via de overheid, in de vorm van beheersvergoedingen en dergelijke. Verder wordt in dit scenario flink wat extra toegevoegde waarde binnengehaald doordat het predikaat "veenweide" een stevige marktreputatie krijgt. Dit wordt niet alleen verzilverd door individuele boeren (verkoop aan huis) maar ook door streekspecifieke produktieketens (veenweidekaas).

In het Somber Koploper Scenario kent het Groene Hart een concentratie van achtergebleven en verdwijnende melkveebedrijven.

Een dubbele teleurstelling kenmerkt het Somber Eigenstijl Scenario. Voor het Groene Hart is dit enerzijds een teleurstelling in markt en reguliere landbouw en anderzijds in ecologische verweving en overheid. Net als in het Somber Koploper Scenario ontwikkelt het Groene Hart zich tot een verpauperende Binnen-Randstad.

West-Holland: akkerbouw

De akkerbouw van West-Holland staat in alle scenario's sterk onder druk. De mate van grondonttrekking wordt zeer overwegend bepaald door externe factoren. In verschillende scenario's zijn er echter bijkomende factoren binnen de akkerbouw die inkrimping van deze sector in de hand werken. Vooral in het Welvarend Koploper Scenario zoekt een deel van de akkerbouwers onderdak bij een ander agrocomplex (vooral tuinbouw). Binnen het geschetste Somber Koploper Scenario, kan ook grondloze melkveehouderij interesse krijgen in Droogmakerijen als vestigingsplaats (nog afgezien van Boskoopse boomtelers). In het Welvarend Eigenstijl Scenario, zouden vooral akkerbouwers in West-Holland (dicht bij steden) op professionele basis niet-agrarische activiteiten kunnen ontplooien. Ook dat kan ten koste gaan van het akkerbouwareaal. In het Somber Eigenstijl Scenario zou de inkrimping van de akkerbouw nog het meest gematigd kunnen zijn. Omdat de akkerbouw onvoldoende inkomen oplevert, zouden akkerbouwers meer dan in andere scenario's uitwijken naar off-farm activiteiten, vooral een tweede baan. Dit geldt in het bijzonder wanneer beperkingen voor het uitgroeien van nieuwe bedrijfsactiviteiten niet alleen gelden voor niet-agrarische activiteiten, maar ook voor een tweede agrarische produktietak (veeteelt, tuinbouw).

Voor het functioneren van de resterende akkerbouw behoeft de aanzienlijke inkrimping niet dramatisch te zijn. In de sfeer van afzet blijft de ligging eerder centraal dan perifeer. Voor het onderhouden van contacten binnen de eigen beroepsgroep moeten echter wel in toenemende mate aanzienlijke afstanden worden overbrugd.

West-Holland: melkveehouderij

Vergeleken met de akkerbouw kennen de meeste weidegebieden van dit landsdeel een veilig gestelde toekomst. Ook dit is vrij onafhankelijk van het ontwikkelingsscenario. Overigens hebben planologie en landinrichting veel van de weidegebieden als het ware geprepareerd volgens een ontwikkeling langs lijnen van het Welvarend Koploper Scenario. Dit geldt met name voor bufferzones zoals Midden-Delfland. Bij wijziging van beleid biedt de ligging wel aanknopingspunten voor een ontwikkeling gelijkend op die uit het Welvarend Koploper Scenario (onder meer kamperen bij de boer). Binnen dit scenario zou de aandrang voor ondernemers tot voortdurende investeringen in uitbreiding en moderniseren in de melkveehouderij afnemen. In het Somber Eigenstijl Scenario zouden ondernemers in West-Holland, speciaal in bufferzones, op twee fronten (melkveehouderij, nevenactiviteit) vastlopen. Het geschetste Somber Koploper Scenario lijkt voor West-Holland minder relevant dan voor Oost-Holland. Dit met uitzondering van echte veenweidegebiedjes zoals Ade.

Slotopmerking

Het in hoofdstuk 4 geschetste meest realistische toekomstperspectief staat voor de melkveehouderij van het Randstadgebied (vooral Oost-Holland) het dichtst bij het toekomstbeeld uit het Welvarend Koploper Scenario. Het toekomstperspectief dat werd geschetst voor de akkerbouw (vooral West-Holland) lijkt een mengvorm van scenario's. Het akkerbouwcomplex is dan ook onderhevig aan sterke centrifugale krachten.

LITERATUUR

Anderson, A., L.M. van den Berg, M.A. Jansen-van Bemmel en C.H.M.J. Merkx (red.) (1993)
Bibliografie problematiek stadsrandzones 1970-1990; Wageningen, NRLO-rapport 93/3; SC/DLO/RAPPORT 232

Beintema, A.J. en P.J. Rijk (1988)
Kosten en baten van reservaatsbeheer en beheersovereenkomsten in een aantal weidevogelgebieden; Landbouw-Economisch Instituut

Bethe, F.H. (1991)
Regionale grondbalansen; een verkenning van de behoefte aan en de beschikbaarheid van grond tot en met het jaar 2000; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Onderzoekverslag 83

Borgstein, M.H. en M.J. Groot (1992)
Vollegrondsgroenteteelt in West-Nederland; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Mededeling 471

Centraal Plan Bureau (CPB) (1992)
Scanning The Future; Den Haag

Centraal Plan Bureau (CPB) (1992)
Nederland in Drievoud; Den Haag

Dekker, K.M. (1990)
De agrarische structuur in veenweidegebieden: Een vergelijking van tien gebieden; Landbouw-Economisch Instituut

Eck, E. van en H. Prins (1990)
Perspectieven voor extensieve melkveehouderij op natte veengronden; Landbouw-Economisch Instituut

Groot, N.S.P, e.a. (1994)
Voorbij Het Verleden: Drie toekomstbeelden voor de Nederlandse Agribusiness 1990-2015; Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Onderzoekverslag 127

Haas, W. de (1998)
Landbouw en grondonttrekking: Een studie in de Haarlemmermeer en Legmeerpolders; Landbouw-Economisch Instituut

Haas, W. de, L.M. van den Berg, G.F.P. IJkelenstam, F.H. Bethe en D.A. Oudendag (1993)
Gebruik van vrijgekomen agrarische gebouwen in Noord-Brabant; Wageningen, DLO-Staringcentrum, rapport 226

Huethorst, B. (1983)
De Haaglanden; een onderzoek naar de invloed van planologische bestemmingen op de agrarische ontwikkeling in een randstadgebied; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut; Publikatie 2.166

Kamphuis, B.M. (1985)
Randverschijnselen?; nevenactiviteiten van boeren en tuinders in de Haaglanden; Den Haag, Landbouw-Economisch Insituut; Publikatie 2.175

Kamphuis, H.W. (1986)
De Haaglanden; boeren en tuinders binnen de stedelijke invloedssfeer, resultaten van onderzoek en aanbevelingen; Utrecht, april 1986; mededelingen landinrichtingsdienst nr. 163

LNV, Ministerie van (1993)
Structuurschema Groene Ruimte

Luijt, J. (1994)
Samenhang tussen bedrijfsresultaat en grondprijs; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)

Meijaard, D. (1994)
Land- en tuinbouw op weg naar het ecologisch post-industriële tijdperk, opgenomen in "Tuinbouw en duurzaamheid", lezingen bij het afscheid van Ir. D. Meijaard, onder redactie van J.T.W. Alleblas en M. Mulder; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Mededeling 509

Ploeg, B. van der (1984)
Een aparte agrarische bedrijfsstijl in de stedelijke nabijheid?; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut

Ploeg, B. van der (1982)
De ontwikkeling van de rundveebedrijven in het westelijk weidegebied en de ruimtelijke consequenties; Landbouw-Economisch Instituut

Ploeg, J.D. van der en D. Roep (1990)
Bedrijfsstijlen in de Zuidhollandse veenweidegebieden; KLTB/LUW

Poppe, K.J. (red.) (1993)
Actuele ontwikkeling van bedrijfsresultaten en inkomens in 1993; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Periodieke Rapportage 3-93

Poppe, K.J. (1993)
LEI-boekhoudnet van A tot Z; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Publikatie 3.154

Post, J.H., J. Breedveld, B. van der Ploeg, D. Strijker en J.J. de Vlieger (1987)
Agribusinesscomplexen in Nederland; Landbouw-Economisch Instituut

Thünen, J.H. von (1863)
Der isolierte Staat

Veer, J. de, J.W. de Vries, J.H. Post en P.B. de Boer (1970)
De landbouw in de Randstad Holland; Landbouw-Economisch Instituut

Versloot, E. (1994)
Toekomstperspectief voor akkerbouw en melkveehouderij in de Randstad; RoRo-rapport (concept, 1994)

Versloot, E. (1992)
Het Groene Hart van binnenuit: Verkenning van ruimtelijke ontwikkelingen in landbouw en natuur; RoRo-scriptie

VROM, Ministerie van (1991)
Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening Extra

Wijnands, J.H.M. (e.a.) (1994)
Land- en tuinbouw in de Stadsregio Rotterdam; Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) (concept)

Zachariasse, L.C. (1990)
Trends in bedrijfsgrootte en gezinsbedrijf in verschillende sectoren van de Nederlandse land- en tuinbouw: Tijdschrift voor Sociaal wetenschappelijk onderzoek van de Landbouw (TSL), jaargang 5, nr.3

BIJLAGEN

Bijlage 1 Begrippenlijst

Akkerbouw

Akkerbouw omvat de teelt van alle akkerbouwgewassen, met uitzondering van snijmais. De extensieve groenteteelten (conservengroenten en de grote oppervlakten knolselderij, waspeen, winterpeen, witlofwortel en schorseneren).

Bedrijfstypering

In dit rapport worden bedrijven ingedeeld volgens de NEG-typering. Als meer dan twee derde van de nge van een bedrijf in een bepaalde sector valt, dan wordt het bedrijf in een van de vijf enkelvoudige bedrijfstypes ingedeeld. Gemengde bedrijfstypes zijn ook mogelijk. De verschillende bedrijfstypes zijn:

1. akkerbouwbedrijven;
2. tuinbouwbedrijven;
3. blijvende-teeltbedrijven (fruitteelt en boomkwekerij);
4. graasdierbedrijven (rundvee, paarden, schapen en geiten);
5. hokdierbedrijven (varkens en pluimvee);
6. gewassencombinaties;
7. veeteeltcombinaties;
8. gewassen/veeteeltcombinaties;
9. overige bedrijven.

Een akkerbouwbedrijf kan dus best een gedeelte tuinbouw hebben.
Voor verdere toelichting wordt verwezen naar de LEI-DLO-publikatie "Het LEI-boekhoudnet van A tot Z".

Cultuurgrond/landbouwgrond

De cultuurgrond is de cultuurgrond "gemeten maat". Dit is de oppervlakte cultuurgrond die in gebruik is bij het agrarisch bedrijf, evenwel zonder tuin voor eigen gebruik, grienden, riet of biezen, bos, gebouwen, erf, sloten en niet in gebruik zijnde cultuurgrond. Wanneer dat wel het geval is wordt gesproken van de oppervlakte "kadastrale maat".

Hoofdberoepsbedrijven en nevenberoepsbedrijven

In de landbouwtelling worden bedrijven waarvan het bedrijfshoofd meer dan de helft van de tijd besteedt aan het bedrijf beschouwd als hoofdberoepsbedrijven. De resterende bedrijven worden als nevenbedrijven beschouwd.

Landbouw

Onder landbouw in enge zin wordt verstaan akkerbouw en veehouderij. De term landbouw wordt ook in ruime zin gebruikt voor land- en tuinbouw.

Landbouwtelling

Voor dit rapport is gebruik gemaakt van gegevens uit CBS-landbouwtellingen. Deze gegevens hebben betrekking op alle geregistreerde landbouwbedrijven met een bedrijfsomvang van minimaal 3 nge.

LEI-boekhoudnet

Het LEI-boekhoudnet is een steekproef van circa 1500 land- en tuinbouwbedrijven uit de landbouwtelling, waarvan door LEI-DLO een uitgebreide boekhouding wordt bijgehouden.

Nge

De nge, Nederlandse Grootte Eenheid, is een maat voor de economische omvang van een agrarisch bedrijf. De nge is gebaseerd op saldi per diersoort en per gewas. Door aanpassing van de deelfactor wordt de ontwikkeling van het aantal nge op het gemiddelde Nederlandse landbouwbedrijf in de loop der tijd niet vertekend door prijsontwikkelingen. Zie voor verdere informatie de LEI-DLO-publikatie "LEI-boekhoudnet van A tot Z" (november 1993, publikatie 3.154).

Melkveehouderij

Omvat het houden van melkvee en ander graasvee en bijbehorende voederwinning (weidebouw en overige voedergewassen).

Rustend agrariër

Een rustend agrariër is een bedrijfshoofd die voorheen een agrarisch hoofdberoep had en die zijn bedrijfsactiviteiten geleidelijk vermindert. Dit zijn meestal oudere zich terugtrekkende agrariërs.

Tuinbouw

Tuinbouw omvat zowel opengrondstuinbouw als glastuinbouw. Ook de boomkwekerij wordt hiertoe gerekend.

Bijlage 2 Zonering agrarisch buitengebied Randstadprovincies

Hoofdzones	Deel-zones	Karakteristieke gebieden
I Binnen-Randstad	1. West-Holland (Noord-Zuid: van Alkmaar tot Oude Maas-Spui, West-Oost: van Noordzee tot en met lijn Aalsmeer-Boskoop)	- Stadsrandzones - Haaglanden/Rijnmond - Amsterdam/NZ-kanaal - Weidegebieden - Midden-Delfland - Rijnland/De Venen - Putten - Kennemerland - Akkerbouwgebieden - Haarlemmermeer - "Grote" Droogmakerij boven Rotterdam - Kleine Droogmakerijen/zeekleigeb. - Tuinbouwgebieden - Zuidhollands Glasdistrict - Westland - De Kring - Groot Aalsmeer - Klein Aalsmeer - De Venen - Overloop H'meer - Rijnsburg - Opengronds- en gemengde tuinbouwgeb. - Boskoop-Hazerswoude - de bollenstreek-Kennemerland - IJsselmonde - Voorne
	2. Oost-Holland (Veenweide-gebied)	- Stadsrandzones van Utrecht/'t Gooi - Weidegebieden - Krimpenerwaard - Lopikerwaard - Plassengebied - Ronde Hoep - Waterland - Eemland - Land van IJssel en Oude Rijn (o.a. tuinbouw Vleuten-de Meern) - Droogmakerijen in Waterland - Alblasserwaard - Overgangsgebied naar Betuwe
II Rondom-Randstad	3. Hoeksewaard	- Groot akkerbouwgebied - Klein weidegebied (Oude Land) - Overloopgebieden tuinbouw (Noordrand, Cromstrijen)
	4. Zuidelijke Flevoland	- Almere en Zeewolde - Utrechts Zand (Heuvelrug/Vallei)
	5. Zandgebied	- Overgangsgeb. Betuwe (Kromme Rijn) - 't Gooi
III Buiten-Randstad	6. Goeree/Flakkee	- Akkerbouwgebied Flakkee - Overgangsgebied naar duinen
	7. Kop van Noord-Holland	- Weidegebieden - West-Friesland - Zijpe - Akkerbouwgebieden - Wieringermeer - Kleine polders - Tuinbouwgebieden - Zeezand (Zijpe, kuststrook) - Klei (West-Friesland, Geestmeramb.) - Texel (divers)
	8. NOP + O. Flevoland	- Noord-Oost Polder - Oostelijk Flevoland

Bijlage 3 Rundveehouderij en akkerbouw in referentiegebied Zuid-Holland-Zuid (Flakkee)

Tabel B3.1 Areaal en agrarische produktiewaarde, verdeeld over produktierichtingen, Zuid-Holland-Zuid (Flakkee) 1993

Produktierichting:	Areaal		Produktiewaarde	
	hectares x 1.000	%	nge x 1.000	%
- akkerbouw	13	79	20	56
- rundveehouderij *)	2	12	4	11
- intensieve veehouderij	.	.	1	2
- tuinbouw	1	9	11	31
Totaal	16	100	36	100

*) Weidebouw en voedergewassen (grondgebonden veehouderij).
Bron: LEI-DLO-bewerking CBS-landbouwtelling.

Op Goeree-Overflakkee zijn slechts weinig melkveebedrijven. Het gaat echter vooral om relatief grote en moderne bedrijven. De melkveehouderij kan in de toekomst een grotere plaats gaan innemen. De akkerbouw heeft het moeilijk en door de milieudruk in andere gebieden zoals het Zuidelijk zandgebied, kan dit een aantrekkelijk gebied zijn voor vestiging of uitbreiding van melkveebedrijven. Dit past in het Gele Koersbeleid.

In dit referentiegebied is de akkerbouw de grootste grondgebruiker. Daarnaast legt de opengrondstuinbouw met een divers pakket (groenten, vollegrondssierteelt en fijne zaadteelt) beslag op 9% van het areaal cultuurgrond. De ontwikkeling van tuinbouw is in het verleden achtergebleven bij die in concurrerende teeltcentra, onder andere in de trekkerij van witlof. Voor de toekomst vallen echter vernieuwde impulsen voor de tuinbouw van het deelgebied te verwachten. Het gebied heeft ruimte, goede grond en ligt relatief dicht bij grote tuinbouwcentra. Herleving van de tuinbouw kan het resultaat zijn van initiatieven die ieder op zich van vrij bescheiden omvang zijn:

1. ontwikkeling op gevestigde tuinbouwbedrijven (met ruimte voor uitbreiding);
2. vestiging van tuinders uit het Zuidhollands Glasdistrict of IJsselmonde en;
3. omschakeling voor een deel of helemaal, van akkerbouwers naar tuinbouw.

Flakkee zal in ruimtelijk opzicht deel blijven uitmaken van het Zuidwestelijk Zeeklei-Akkerbouwgebied. In economisch opzicht kunnen andere agrarische produktierichtingen de akkerbouw op termijn in betekenis gaan overtreffen. Daarbij gaat het niet alleen om tuinbouw maar ook om veehouderij. Dit komt door omschakeling van (ex-)akkerbouwers en door vestiging van tuinders en veehouders van elders. Bovendien wordt akkerbouw in toenemende mate gecombineerd met niet-agrarische bronnen van gezinsinkomen. Vooral dicht achter de zeekust, maar ook bij Haringvliet en Grevelingen zal dit het karakter kunnen aannemen van Groene Dienstverlening.

Bijlage 4 Rundveehouderij en akkerbouw in referentiegebied Overig Flevoland (OFL + NOP)

Tabel B4.1 Areaal en agrarische produktie, verdeeld over produktierichtingen, Flevoland (1993)

Produktierichting:	Areaal		Produktiewaarde	
	hectares x 1.000	%	nge x 1.000	%
- akkerbouw	52	72	101	49
- rundveehouderij *)	10	14	29	14
- intensieve veehouderij	.	.	4	2
- tuinbouw	10	14	74	35
Totaal	72	100	208	100

*) Weidebouw en voedergewassen (grondgebonden veehouderij).
Bron: LEI-DLO-bewerking CBS-landbouwtelling.

Melkveehouderij

In dit deelgebied neemt de graasdierhouderij een bescheiden plaats in ten opzichte van de akkerbouw en opengrondstuinbouw. Het betreft vooral sterke modern uitgeruste melkveebedrijven. Kansen voor de melkveehouderij komen door een inkrimpende akkerbouw. Door de hoge veebezetting ligt een versteviging van de positie van de graasdierhouderij niet voor de hand.

Ook in dit referentiegebied neemt de akkerbouw een groot gedeelte van het areaal in. De opengrondstuinbouw, ruim 50% groenten, 25% fruitteelt en 18% bloembollen, neemt ongeveer een achtste van het areaal in.

Er bestaat een groot verschil tussen de minst jonge polder (NOP) en Oostelijk Flevoland. De NOP wordt als akkerbouwgebied bijzonder sterk geconfronteerd met de zogeheten Wet van Remmende Voorsprong (Romein). Vooral de oppervlaktestructuur is een knelpunt. Deze handicap heeft zich echter ook vertaald in initiatieven richting economische intensivering, aanvankelijk vooral binnen de akkerbouw (aardappelteelt) maar later ook in de sfeer van tuinbouw. Voor de bollenteelt heeft het gebied zich inmiddels ontwikkeld tot een subcentrum binnen de Nederlandse bollenteelt. Vooral in het Westen van de NOP vormt overigens bodembesmetting, vooral vrij levende aaltjes, een beperkende factor voor verdere intensivering.

Net als in andere akkerbouwgebieden zal de toekomstige ontwikkeling waarschijnlijk in het teken staan van een gecombineerd proces van sanering (bedrijfsbeëindiging, omschakeling) en diversificatie van inkomensbronnen op het merendeel van de voortgezette bedrijven.

Bijlage 5 Rundveehouderij en akkerbouw in referentiegebied Kop van Noord-Holland

Tabel B5.1 Areaal en agrarische produktie, verdeeld over produktierichtingen, Kop van Noord-Holland (1993)

Produktierichting:	Areaal		Produktiewaarde	
	hectares x 1.000	%	nge x 1.000	%
- akkerbouw	24	30	46	12
- rundveehouderij *)	38	48	86	23
- intensieve veehouderij	.	.	3	1
- tuinbouw	17	22	234	64
Totaal	80	100	208	100

*) Weidebouw en voedergewassen (grondgebonden veehouderij).
Bron: LEI-DLO-bewerking CBS-landbouwtelling.

Driekwart van het areaal in de kop van Noord-Holland wordt gebruikt voor akkerbouw of veehouderij. Twee derde van de produktiewaarde is afkomstig uit de tuinbouw, vooral bollenteelt, maar ook opengrondsgroenten en glastuinbouw. Een deel van de tuinbouwbedrijven, vooral koolteelt, is steeds meer gaan lijken op "kleine akkerbouwbedrijven", met forse omzet.

Melkveehouderij

In oppervlakte nemen grasland en voedergewassen circa de helft van de oppervlakte landbouwgrond in. De veedichtheid is lager dan in andere delen van het RoRo-gebied. In andere opzichten zijn de verschillen in structuur met de melkveehouderij van andere deelgebieden vrij klein. De bodem biedt veelal relatief ruime gebruiksmogelijkheden. Een deel van de melkveehouders verhuurt een vast, maar steeds ander, deel gronden aan tuinders. Vooral in het land van Zijpe heeft ook permanente omzetting van weiland in bollengrond plaats. De oppervlakte gras zal daardoor ook in de toekomst afnemen. De positie van de graasdierhouderij zal binnen de streek een belangrijke plaats blijven innemen, deels op gronden die afwisselend voor weidebouw en tuinbouw in gebruik zijn.

Akkerbouw

Ongeveer een derde van het areaal wordt voor de akkerbouw gebruikt (vooral Wieringermeer). De opengrondstuinbouw - groenten en vooral bloembollen - is hier in economisch opzicht dominant. Deze twee teelten rouleren voor een deel mee in het bouwplan van akkerbouw, doordat tuinders grond huren bij akkerbouwers of doordat deze laatsten zelf met tuinbouwteelten beginnen. De grens tussen akkerbouw en tuinbouw zal in dit gebied verder vervagen. Door mechanisering in bollenteelt en koolteelt gaan tuinbouwbedrijven steeds meer op "kleine akkerbouwbedrijven" (met een hoge omzet) lijken. Op een deel van de oorspronkelijke akkerbouwbedrijven met ongeveer veertig hectare, komt steeds meer het accent te liggen bij tuinbouw.